

**PITKÄAIKAISTYÖTTÖMIEN PAKKO-OSALLISTAMISEN
JA OMAEHTOISEN MUUTOKSEN TAVOITTELUN RISTI-
RIITA AIKUISSOSIAALITYÖSSÄ**

Matti Salminen
Maisterintutkielma
Sosiaalityö
Yhteiskuntatieteiden ja filo-
sofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2023

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Tekijä: Matti Salminen	
Työn nimi Pitkäaikaistyöttömien pakko-osallistamisen ja omaehtoisen muutoksen tavoittelun ristiriita aikuissosiaalityössä	
Oppiaine Sosiaalityö	Työn tyyppi Maisterintutkielma
Aika Syksy 2022 – Kevät 2023	Sivumäärä 62 + 1 liite
Ohjaaja Satu Ranta-Tyrkkö, Yliopiston lehtori/ Dosentti	
<p>Tiivistelmä</p> <p>Tässä maisterintutkielmassani käsittelen pitkäaikaistyöttömien aktivointia pakko-osallistamisen näkökulmasta. Käyttämäni pakko-osallistamisen käsite kuvaa työttömälle asetettua velvoitetta osallistua erilaisiin työllistymistä edistäviin toimenpiteisiin, joihin hän itse ei välttämättä halua tai kykene osallistua terveydellisistä tai muista syistä omaehtoisesti. Pakko-osallistaminen voi tarkoittaa työttömälle asetettujen velvoitteiden lisäksi velvoittavia käytänteitä myös sosiaalityöntekijälle. Tässä kontekstissa pakko tarkoittaa käytännössä liikkumatilan ja harkintavallan kapeutta. Tutkielmassani tarkastelen, miten pakko-osallistamisesta työttömälle aiheutuneet epätarkoituksenmukaiset tai haitalliset seuraukset konkretisoituvat aikuissosiaalityön asiakkaiden elämässä ja sosiaalityön ammatillisissa käytännöissä.</p> <p>Tutkielmani empiirinen aineisto koostuu TYP-palvelun sosiaalityöntekijöiden kirjoittamista asiakastapauskuvauksista, työntekijöiden pohdinnoista ja yhteisistä keskusteluista. Teoriaohjaavassa aineiston analyysissä hyödynnän KAIMEr-teorian käsitteellisiä työkaluja, joiden avulla olen tunnistanut sosiaalityön asiakasprosesseissa vaikuttavia mekanismeja. Tutkielmani lähestymistapana ja aineiston keruun perustana on tapaus tutkimus. Menetelmäsuuntaukseltaan tutkielmani on laadullinen.</p> <p>Tutkimustulokseni osoittavat ja tekevät näkyväksi, miten aktivointipolitiikan synnyttämä pakko-osallistaminen vaikuttaa yhteiskunnan kaikkein haavoittuvimmissa tilanteissa elävien ihmisten elämään, ja kuinka se haastaa myös sosiaalityöntekijöiden toimintamahdollisuuksia ja ammattieettisiä velvoitteita. Toisaalta tutkielmastani ilmenee pakko-osallistamisen toimivan tietyissä tilanteissa myös mahdollisuutena, mikä parhaimmillaan voi auttaa työtöntä pääsemään tuen piiriin ja sitä kautta tarkoituksenmukaisempaan palveluun.</p> <p>Kaikkiaan tutkielmani korostaa aikuissosiaalityössä tehtävän aktivointityön suuntautumisen merkitystä enemmän kiinnipitävämpää työskentelyotetta kohti, sillä kaikista asiakastapauksista nousi esille tarve suhdeperustaiselle ja pitkäjänteiselle sosiaalityölle. Tämän tutkielman tapauskuvauksissa suhdeperustainen työ jäi lopulta kaikissa tapauksissa nopeampien aktivointipoliittisten toimien alle.</p>	
Asiasanat: Pitkäaikaistyöttömyys, osallisuus, pakko-osallistaminen, aktivointi, aktivointipolitiikka	
Säilytyspaikka: Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

KUVIOT

KUVIO 1	Pakko-osallistamisen ilmiötä kuvaava kokoava jäsenitys	50
---------	--	----

TAULUKOT

TAULUKKO 1	Aktivointisuunnitelman laatimista koskevat kriteerit	12
TAULUKKO 2	TYP-palvelun lain mukaiset asiakkuuskriteerit	14
TAULUKKO 3	Aktivoituneet muutosta edistävät mekanismit mikrotasolla.	49
TAULUKKO 4	Mekanismien aktivoitumista estävät voimat makro- ja meso- tasolla.....	49

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	4
2	AKTIVOINTIPOLITIikka JA TYÖLLISYYSPALVELUT.....	7
2.1	Työttömyydestä aktivointipolitiikkaan	7
2.2	Aktivointisuunnitelma	10
2.3	Työllistymistä edistävä monialainen yhteispalvelu (TYP)	12
3	PAKKO-OSALLISTAMISEN RISTIRIITA MUUTOKSEN TAVOITTELUSSA..	16
3.1	Pakko-osallistaminen.....	16
3.2	Työllisyyden edistäminen aktivointia korostavan osallisuuspolitiikan ehdoin	19
3.3	Sosiaalityön ammatillinen dilemma pakko-osallistamisen puristuksessa	20
4	TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ.....	24
4.1	Pakko-osallistamisen ontologia.....	24
4.2	KAIMeR-teoria teoreettisena viitekehysenä	26
4.3	Tutkimusstrategiana ja aineistonkeruun perustana tapaustutkimus.....	28
4.4	Tutkimuskysymys.....	30
4.5	Tutkielmani eettisiä kysymyksiä	30
5	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS JA ANALYYSIT	33
5.1	Tapauskuvaukset ja työntekijöiden reflektiot.....	33
5.1.1	Tapauskuvaus I.....	34
5.1.2	Tapauskuvaus II	39
5.1.3	Tapauskuvaus III.....	41
5.1.4	Tapauskuvaus IV	43
5.2	Yhteenvedo analyyseista.....	47
6	JOHTOPÄÄTÖKSET.....	51
6.1	Suhdeperustaisen työn jännitteinen asema palvelurakenteissa.....	51
6.2	Pohdinta	54
	LÄHTEET	58
	LIITTEET	

Liite 1. Kirjoituspyyntö sosiaalityöntekijöille

1 JOHDANTO

Aikuissosiaalityön vs. sosiaalityöntekijänä työskennellessäni tämänhetkiseen työnkuvaani kuuluu aktivointisuunnitelmien laatiminen. Käytännössä työ on pitkäaikais-työttömien aktivointia ja heidän osallistamistaan työelämään tai työllistymistä edistäviin koulutuksiin ja palveluihin. Aktivointisuunnitelman laadinnasta, sisällöstä ja kuntouttavasta työtoiminnasta on säädetty kuntouttavan työtoiminnan laissa (189/2001). Lain tarkoituksena on parantaa pitkittyneen työttömyyden perusteella työmarkkinatukea tai toimeentulotukea saavan henkilön edellytyksiä työllistyä avoimilla työmarkkinoilla sekä edistää työttömän mahdollisuuksia osallistua koulutukseen ja työ- ja elinkeinoviranomaisen tarjoamiin julkisiin työvoimapalveluihin. Laissa säädetään lisäksi toimenpiteisiin osallistuvan henkilön oikeuksista ja velvollisuuksista. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001.) Väitän, että tämän kaltaiseen osallistamiseen linkittyy keskeisesti myös työttömiä velvoittavia elementtejä, joita koskevasta epäkohdista tekemäni havainnot ovat motivoineet tarkastelemaan gradu -tutkielmassani pitkäaikaistyöttömiä koskevaa aktivointia ja aktivoitumisen vaadetta. Tutkielmassani käyttämäni pakko-osallistamisen käsite kuvaa juuri tuota havaittua ilmiökenttää asettuen samalla tutkielmani näkökulmaksi ja sen läpi kulkevaksi punaiseksi langaksi.

Työtön on siis toisinaan velvoitettu osallistumaan erilaisiin työllisyys- kuntous- ja sosiaalipalveluihin tai hankkeisiin, joihin hän itse ei välttämättä halua tai kykene osallistua terveydellisistä tai muista syistä omaehtoisesti. Tästä huolimatta työtöntä voidaan niihin työvoimapolitiittisin ehdoin kehottaa tai velvoittaa. Tämän kaltaisen pakkoon ankkuroitunut osallistaminen näyttäytyy sosiaalityön asiakkaalle ylhäältä alaspäin eri aktivointipoliittisten velvoitteiden sekä työllisyyden edistämiseen tähtäävien asiakassuunnitelmien kautta tapahtuvana osallistavana viranomaistoinena. (ks. Siisiäinen 2014.)

Osallistavat toimenpiteet ja työllistymistä edistävät palvelut ovat hyvin vahvasti sidoksissa työvoimapolitiittisiin pyrkimyksiin, joita ohjailevat poliittiset sekä taloudelliset reunaehdot. Sen lisäksi, että eri työvoimapolitiittiset tavoitteet velvoittavat työtöntä osallistumaan tarjottuihin toimenpiteisiin työttömyysturvansa vastineeksi, ohjaa se myös sosiaalityöntekijää toteuttamaan työllistymistä edistävää osallisuuspolitiikkaa (ks. Kokkonen 2021). Tästä syystä työttömän henkilön motivointi työhön- tai työllistymistä edistäviin palveluihin voi toisinaan kääntyä työttömän omaehtoisen aktivoitumisen sijaan velvoittavaksi pakko-osallistamiseksi. Jos työtön ei eri syistä halua tai välttämättä edes kykene osallistumaan tarjottuihin palveluihin, voi hänen osallistumisensa olla hyvin passiivista. Samalla pakko-osallistaminen horjuttaa sosiaalityön toteuttamista eettisesti kestäväällä tavalla.

Pakko-osallistaminen on alun perin kollegani työttömien aktivointia koskevan sosiaalityön yhteydessä käyttämä käsite, joitakin vuosia sitten hänen kanssaan käydyissä aktivointi- ja sosiaalityötä koskevissa keskusteluissa. Kollegani käyttämä kriittisävytteinenkin käsite kuvasi osuvasti työssäni tekemiäni havaintoja työttömien aktivoinnista. Itse en ollut käsitteeseen aiemmin perehtynyt, saatikka tiennyt sellaista edes käytettävän. Käydyt keskustelut yhdistettynä työssäni tekemiini huomioihin vahvistivat mielenkiintoani tarkastella sosiaalityön aktivointityötä pakon näkökulmasta ja ohjasivat tutkimaan pakko-osallistamista TYP-palvelun sosiaalityön käytännöissä.

Internetistä haettaessa pakko-osallistamisen käsite esiintyy lähinnä osallisuus keskustelujen yhteydessä, mutta käsite sellaisenaan linkittyy harvemmin suoraan työttömien aktivointitoimiin. Yleisemmin tässä kontekstissa puhutaan pakko- tai pakolla osallistumisesta. Akateemisessa kirjallisuudessa pakko-osallistaminen mainitaan kuitenkin muun muassa Anna-Maria Isolan ym. (2017, 3) ”mitä osallisuus on” raportissa, missä raportin kirjoittajat mainitsevat pakko-osallistamisesta voitavan puhua silloin, kun osallisuudeksi ymmärretty osallistuminen on altistettu kritiikille. Tähän liittyen kirjoittajat viittaavat Aila-Leena Matthiesin (2017) artikkeliin ”osallistumisen lupaus ja petos hyvinvointipalveluissa”, mihin myös itse olen viitannut pakko-osallistamista analysoivassa luvussa. Tuula Sahiluoto (2018, 33) puolestaan kirjoittaa liseniaattitutkimuksessaan pakko-osallistamiseen ankkuroituneesta pakolla osallistumisesta. Hänen tulkintansa mukaan toimintaan pakolla osallistuminen ei välttämättä lisää osallisuutta, jos osallistuja on kokenut joutuneensa alisteiseen asemaan. Silloin osallistuja kokee pakkoa osallistua, mutta ei ymmärrä osallistumisensa tarkoitusta, jolloin ohjaus tulee ulkopuolelta. Näin ollen hän ei tiedä osallistumisensa merkitystä hänen oman elämänsä kulkuun ja elämänsä päämääriin.

Työssäni karttunut kokemus on osoittanut pitkäaikaistyöttömien työllisyyttä ja heidän osallisuuttaan edistävien aktivointipalvelujen painottuvan useimmiten järjes-

telmälähtöiseen toimintaan, missä toiminnalla on tietyt raamit, minkä sisällä voi osallistua. Monissa aktivoivissa osallistavissa palveluissa perimmäisenä ajatuksena on työllistymisen tai työhön paluun, elämönhallinnan, osallisuuden tai työ- ja toimintakyvyn tukeminen ja vahvistaminen. Näkemykseni mukaan tämän kaltaisiin palveluihin osallistamisesta saatavat hyödyt ovat pitkälti sidoksissa osallistamisen oikea-aikaisuuteen ja siihen, kuinka omaehtoisesti työtön tarjottuihin palveluihin ylipäänsä osallistuu. Pakko-osallistamisen problematiikassa taas pakolla osallistetut voivat päätyä heille epäedullisiin tilanteisiin, jolloin osallistuminen ei enää vahvista heidän elämäntilanteitaan. Olen havainnut, että osa päätyy kiertämään palvelusta toiseen eräänlaista aktiivisuuden kehää, missä samat syklit ja kaavat toistuvat, vaikka ajatellaan, että heidän toimijuutensa pitäisi osallistavien toimien ennemminkin vahvistua (ks. Perttula 2021, 86). Tutkielmani avulla haluan tuoda esille, miten pakko-osallistamisesta työttömälle aiheutuneet epätarkoituksenmukaiset tai haitalliset seuraukset konkretisoituvat aikuissosiaalityön asiakastapauksissa ja ammatillisissa käytännöissä.

Seuraavassa luvussa olen tehnyt tutkielmani aiheita taustoittavan katsauksen muutamiin akateemisiin kantoihin ja huomioihin työttömyydestä ja aktivointipolitiikan kehityskulusta, minkä myötä nykyiset työttömyyttä ja työttömien hallintaa koskevat käytännöt ovat muotoutuneet. Luvussa avaan myös lainsäädännön kautta aktivointisuunnitelman laatimisen sekä työllistymistä edistävän monialaisen yhteispalvelun (TYP) keskeisiä käytänteitä ja TYP-palveluun ohjautumisen lainsäädännöllisiä kriteereitä. Tämä antaa kuvan siitä, miten työelämään suuntautuva osallistaminen on erottamaton osa lainsäädäntöä.

Luvun lopussa olen lyhyesti sivunnut uutta pohjoismaista työvoimapalvelumallia, minkä jälkeen etenen aktivointipolitiikan nostamien ammattieettisesti ristiriitaisen kysymysten saattamana kolmanteen lukuun eli tutkielmani pääteemaan, pakko-osallistamiseen. Luvussa neljä lähestyn tutkimusongelmaani ontologisesta näkökulmasta käsin, mikä johdattelee ja ankkuroituu tutkielmani teoreettiseen viitekehykseen. Tämän jälkeen esittelen tutkielmani toteuttamista ja aineiston keruun perustaa koskevan lähestymistavan ja etenen tutkimuskysymyksen asetteluun. Luku päättyy tutkielmani eettisyyttä koskeviin kysymyksiin. Viidennessä luvussa esittelen empiirisen aineistoni asiakastapauskuvaukset, sosiaalityöntekijöiden reflektiot ja käyn läpi tapauksista tekemäni analyysit. Tutkielmani päättyy analyyseista tekemiini johtopäätöksiin ja keskeisten tulosten pohdintaan.

2 AKTIVOINTIPOLITIikka JA TYÖLLISYYSPALVELUT

2.1 Työttömyydestä aktivointipolitiikkaan

Heikki Hiilamo (2014) on luonnehtinut kaikkialla maapallolla vallitsevaa taloudellista kehitystä yhteisellä termillä palkkатыöyhteisön synty. Teollistumisen ansiosta palkkатыöstä tuli keskeisin yksilön ja perheen toimeentulon turvaava keino. Alkujaan palkkатыö oli Marxin kuvaamaa synkkää raatamista kaivoksissa ja tehtaissa, mikä tarkoitti, että mahdollisuuksia vapaa-aikaan ja itsensä kehittämiseen ei juurikaan ollut. Elintaso alkoi kuitenkin nousemaan 1900-luvulla ja antoi palkkатыöläisille lisää mahdollisuuksia itsensä toteuttamiseen. Palkkатыöstä muodostui samalla keskeinen moraalista vahvistava tavoite, minkä odotusarvona on työtä tekevä kunnon kansalainen, joka antaa parhaansa omaksi ja yhteiseksi hyväksi. Huono-osaisina pidetään puolestaan niitä yksilöitä, jotka eivät tähän syystä tai toisesta kykene. Palkkатыön ajatellaan taloudellisen toimeentulon ja työolosuhteiden lisäksi jäsentävän myös ihmisen toimintamahdollisuuksia, mikä tarjoaa mahdollisuuden pitää lomaa, muutoin virkistäytyä, kouluttautua tai jäädä vaikkapa hoitamaan läheisiään. Tärkeää on myös ajan jakautuminen työ- ja vapaa-ajanjaksoihin. (Hiilamo 2014, 82–83.)

Hiilamo jatkaa, että työttömät eivät voi pitää lomaa, eikä heillä ole mahdollisuuksia moniin muihinkaan etuuksiin mitä työelämässä olevat saavat. Sen sijaan heitä kontrolloidaan ankarasti ja viranomaiset seuraavat erityisesti heidän mahdollisia lisätulojaan. Työelämässä oleviin verrattuna työttömien on haettava toimeentulonsa joka kuukausi, eikä palkkaa makseta heille automaattisesti kuten työssä oleville. Heillä ei ole myöskään mahdollisuuksia luoda tai ylläpitää työelämän verkostoja tai hankkia työssä tarvittavia kykyjä ja taitoja, mikä rapauttaa heidän inhimillisen pääomansa. Palkan puuttumisen lisäksi Hiilamo pitää työttömyyttä osallisuuden menettämisenä. Hän toteaaakin, että kaikessa karuudessaan työttömyys on aluksi seurausta siitä, että työtön on vailla työtä, mutta pitkittyessään työttömyydestä voi tulla työttömyyden

syy. Näin syntyy tilanne, missä huono-osaisuus luo huono-osaisuutta. Lisäksi työttömyyden tarkastelunäkökulmana on usein taloudelliset kannustimet, mitkä asettavat vastakkain työstä saadun korvauksen ja sosiaaliturvalla kustannettavan joutenolon. Huolimatta siitä, että taloudellisilla kannustimilla on todettu olevan vaikutusta työllistymiseen, jää pelkästään niihin keskittyvä näkökulma kovin yksipuoliseksi. (Hii-lamo 2014, 82–83.)

Työttömyys toisin sanoen vaikuttaa ihmisen kokemukseen omasta ihmisarvos-taan ja henkilökohtaisen talouden heikentyminen altistaa minäkuvan, identiteetin ja sosiaalisten suhteiden haavoittumiselle. Työttömien on myös vaikea saada ääntään kuuluviin. (Näre & Näre 2022, 12.) Varsinkin pitkäaikaistyöttömyys kietoutuu usein sairastamiseen, osatyökyvyttömyyteen ja heikkoon toimeentuloon. Tästä syystä mo-net maat ovat alkaneet puuttua pitkäaikaistyöttömyyteen aktivointitoimin, palvelu-tarpeen kartoituksin ja työllistymissuunnitelmin. Samoin työttömien asiakkaiden pal-veluja on pyritty integroimaan toimiviksi kokonaisuuksiksi eri hallinto- ja ammatti-kuntien monialaisessa yhteistyössä. (Rajavaara, Määttä, Kokko, Saikku & Tarkiainen 2021, 154.)

Vuosituhannen vaihteessa 1990-luvulla koetun laman seurauksena työttömyy-den kasvu toi rasisitteen valtion taloudelle ja sosiaalipolitiikalle, mikä koetteli univer-saalin hyvinvointivaltion rakentamaa sosiaali- ja työttömyysturvajärjestelmää kor-kean työttömyystilanteen vuoksi. Universaali suomalaisen hyvinvointivaltion lupaus pitää kaikista kansalaisistaan huolta oli jo 1990-luvun lopussa kääntänyt politiikkalin-jauksien suuntaa yksilön vastuuta korostavaksi näkyväksi tulleen uusliberalistisen ajattelun vaikutuksesta. Uudet liikkeenjohdolliset opit, kuten esimerkiksi NPM (New Public Management) tunkeutuivat uusille toimialoille ja eri politiikan sektoreille. Markkinaperusteisessa ajattelussa alettiin korostaa ennen kaikkea kansalaisten omia vastuita, ja sosiaaliturvaetuuksien saaminen alkoi edellyttää moraalista velvollisuutta palkkatyöhön. Yksilön vastuuta korostava poliittinen ajattelu nosti 2000-luvun tait-teessa huolenaiheeksi etenkin pitkään työttömänä olleet työttömyyskorvausta ja sosi-aalietuuksia nostavat kansalaiset. Yhteiskuntapoliittisen suunnanmuutoksen seu-rauksena syntyi aktivointipolitiikka. Erityisesti Euroopassa tapahtunut yhteiskunta-poliittinen kehitys on vaikuttanut Suomessakin tapahtuneeseen yhteiskuntapoliitti-seen suunnanmuutokseen, Euroopan Unionin kannustaessa jäsenmaitaan 1990-lu-vulta lähtien työttömien aktivointiohjelmiin ja sosiaaliturvaetuuksien purkamiseen. (Välimaa 2010 65.)

Aktiivisen kansalaisuuden eetos ja työttömyyden pysäyttämistä koskevat tee-mat ovat siis hallinneet ja leimanneet länsimaista aktiivista sosiaalipolitiikkaa pitkälti yli 20 vuotta. Suomessa jo vuonna 1999 Pääministeri Paavo Lipposen toisen hallituk-sen ohjelman pohjalta asetettiin työryhmä valmistelemaan aktiivisen sosiaalipoliti-

kan toimia pitkäaikaistyöttömyyden torjumiseksi ja työllisyyden edistämiseksi. Toimien päämääränä oli lamavuosien aikana kasvaneen rakenteellisen työttömyyden vähentäminen, syrjäytymisen ehkäiseminen sekä sosiaalipolitiikan keinoin ja toimin työvoiman ja sosiaalitoimen yhteisasiakkaiden työllistäminen. Ministeritason työryhmiä oli tuolloin kaksi, joista toinen etsi rakenteellisia ja lainsäädännöllisiä keinoja yhteisasiakkaiden tilanteiden parantamiseksi ja toinen mietti tapoja, millä keinoin työ- ja sosiaalihuollon palveluja voitaisiin parantaa ja lisätä niiden välistä yhteistyötä. (Välimaa 2010, 72.)

Aktivoinnissa tavoitteet kytkeytyvät sekä kansalaisten toimeentuloturvaan että palveluihin, mutta tällä hetkellä Suomessa käytävä keskustelu painottuu työttömyysturvaan ja toimeentulotukeen (Rajavaara ym. 2019, 10). Laajana yläkäsitteenä aktivoinnin voidaan ajatella kuvaavan aktiivisessa sosiaalipolitiikassa kaikkia toimenpiteitä, joissa ihmisiä pyritään pitämään mukana sosiaalista integraatiota tuottavissa järjestelmissä (Perttula 2015, 13). Yleisessä kielenkäytössä aktivoinnilla tarkoitetaan lähes mitä tahansa aktiivisuutta lisäävää tai tukevaa sisältöä (Kotiranta 2008, 24).

Aktivointipolitiikalla tavoitellaan tilannetta, missä työttömyysturvaa tai perustoimeentulotukea saava työtön palaisi mahdollisimman nopeasti takaisin palkkatyöhön. Tavoitteena on, ettei työkäisten kansalaisten toimeentulo rakentuisi pitkiksi ajoiksi sosiaaliturvan varaan, vaan että heistä tulisi työssä käyviä itsensä ja mahdollisen perheensä elättäviä veronmaksajia. Työllisyydestä on näin ollen tullut hyvinvointivaltion muutoksessa aiempaa vahvemmin sosiaalipolitiikan tavoite, mikä tarkoittaa, että kansalaisten on osallistuttava työelämään hyvinvointivaltion kestävyuden takamiseksi. Työttömien aktivoinnissa on aina kyse yhteiskuntapolitiikasta ja erityisesti talous-, työllisyys- ja sosiaalipolitiikasta. Yleensä aktivointia koskeva keskustelu nousee esille, kun puhutaan syrjäytymisvaarassa olevista nuorista ja pitkäaikaistyöttömistä. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 7–8.)

Aktivointipolitiikassa voidaan erottaa angloamerikkalainen, työkeskeinen suuntaus (*work first*) sekä monien Euroopan maiden käyttämä työttömien työnhakijoiden työllistymisedellytysten parantamiseen tähtäävä suuntaus (*human capital development*). Siinä tavoitellaan henkilön nopeaa työllistymistä ja etuusriippuvuuden vähentymistä. Erilaiset interventiot ovat työnhaun aktivoimista ja sitä tukevien taitojen vahvistamista. (Rajavaara ym. 2019, 10–11.)

Työttömän aktiivisuutta korostavat aktivointipoliittiset linjaukset sisältävät kuitenkin monia haasteita. Ongelmia voi aiheutua esimerkiksi siitä, kun sosiaalityöntekijöiden on samanaikaisesti työskenneltävä taloudellisen tehokkuuden täyttämisen byrokraatiatyön, että ammatillisten tavoitteiden suuntaisesti jatkuvassa ristiriidassa sen kanssa, kenen ehdoilla ja puolella työtä tehdään. Tämä kutistaa asiakastyötä tekevien sosiaalityöntekijöiden roolin toimia asiakkaiden osallisuuden mahdollistajana pieneksi. (Närhi, Kokkonen & Matthies 2014, 239.) Näin ollen muodostuu riski kahden

roolin välisen ristipaineen syntymiselle, mikä voi paradoksaalisella tavalla pahimmillaan aiheuttaa tai jopa vahvistaa huono-osaisuutta ja suunnata sosiaalityön fokuksen pois yrityksistä ratkaista tai purkaa asiakkaiden ongelmallisia tilanteita.

Kuten Tuija Kotiranta (2008) mainitsee väitöskirjassaan *aktivoinnin paradoksit*, on osallistavaa aktivointityötä tekevän sosiaalityöntekijän tehtävä valinta hyvien vaihtoehtojen puuttuessa ja valittava niistä vähiten huono eli paras mahdollinen vaihtoehto. Kotiranta ajattelee, että aktivointityössä kohdattavan pakkoaktivoinnin ja aktivoitumisen paradoksin tarkoittavan yhtäältä, ettei ihmisen aktivoiminen ylipäänsä ole mahdollista, mutta paradoksaalisesti häntä onkin nimenomaan pakko aktivoida, sillä ilman pakottamista jäisi myös paljon positiivista tapahtumatta. Olennaiseksi vedenjakajaksymykseksi muodostuu se, miten aktivointi tapahtuu. Aktivointi voi olla ihmistä tukevaa, hänen ihmisarvoaan kunnioittavaa, mutta aktivointi voi olla myös ihmistä murskaavaa, häpäisevää ja lannistavaa. Suomalaisessa sosiaalityössä tehtävää aktivointityötä Kotiranta luonnehtii vaikeaksi sosiaalityöksi siksi, ettei meillä ole kovinkaan vahvaa innostamisen, voimaannuttavan työn perinnettä. (Kotiranta 2008, 99.) Tämä voi johtaa tilanteeseen, missä hyvinvointipalveluihin kytkeytyvä lupaus palvelujen paranemisesta ja kuulluksi tulemisen kokemuksesta, kääntyy petokseksi ja valjastaa osallistumisparadigman hallinnan välineeksi (Matthies 2017, 149). Seuraavaksi tarkastelen lähemmin kahdessa eri laissa esiintyviä keskeisiä pakko-osallistamiseen ankkuroituvia lain kohtia, jotka ohjaavat työttömien työllistymisen edistämiseksi tarkoitettujen velvoittavien suunnitelmien tekemistä. Laeissa kuvantuvat myös työttömille suunnatut osallisuuspolitiikan tavoitteet.

2.2 Aktivointisuunnitelma

Työttömän työttömyys- ja sosiaaliturvan saantiehtojen kiristyessä, työtön on velvollinen osallistumaan julkisen vallan hänelle osoittamiin työllistymis- ja aktivointitoimiin. Näitä velvoitteita on tiukennettu vuosi vuodelta. Aktivoinnin suuntana on ollut työhön ankkuroituneiden velvollisuuksien kytkeminen työttömyysturvaan ja toimeentulotukeen. Myös heikoimmassa asemassa olevilta työttömiltä vaaditaan yhä enemmän aktiivisuutta. Aktivointitoimiin osallistumisen lähtökohtaisena ajatuksena on, että työtön osoittaa etsivänsä esimerkiksi työ- tai koulutuspaikkaa ja työttömyysetuuksia saavana edistäisi työllistymismahdollisuuksiaan ja työnsaantiaan. Työttömän aktiivisen työhaun lisäksi aktivoivia työllistymistä edistäviä palveluja voivat olla esimerkiksi kuntouttava työtoiminta, työkokeilu, työhönvalmennus, työvoimakoulutus tai palkkatuettu työ. Mikäli työtön toimii hänelle osoitettuja velvoitteita vastaan ja kieltäytyy sovituista aktivointitoimista, voi seurauksena olla sanktio, kuten työttömyys-

turvan menettäminen määrääjäksi. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 9.) Myös perustoi-meentulotuen perusosaa voidaan laskea työstä tai koulutuksesta kieltäytymisestä tai suunnitelman laiminlyömisestä perusteella. Aktivoivista palveluista sovitaan esimerkiksi aktivointisuunnitelmassa tai työllistymistä edistävän monialaisen yhteispalvelun (TYP) monialaisessa työllistymissuunnitelmassa.

Keskeinen aktivointipolitiikan väline on kuntouttava työtoiminta, jota koskeva laki tuli voimaan vuonna 2001. Kuntouttavan työtoiminnan lakia (189/2001) sovelletaan kuntouttavan työtoiminnan järjestämiseen ja aktivointisuunnitelman laatimiseen. Lain mukaan aktivointisuunnitelma tulee laatia alle 25-vuotiaalle työmarkkinatukeen oikeutetulle tai toimeentulotukea saavalle: 1) jolle on laadittu julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta annetussa laissa (916/2012, 12 §) tarkoitettu työllistymissuunnitelma ja joka on työttömyyden perusteella saanut työmarkkinatukea vähintään 180 päivältä viimeisen 12 kalenterikuukauden aikana. 2) jolle on laadittu julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta annetun lain 2 luvun 12 §:ssä tarkoitettu työllistymissuunnitelma ja joka on saanut työttömyysturvalain 6 luvun 7 §:n mukaisen työttömyyspäiväraha-kauden ajan työttömyyspäivärahaa; taikka 3) jolle on järjestetty julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta annetun lain (916/2012) 2 luvun 6 §:n 1 momentin 2 kohdassa tarkoi-tettu työnhakukeskustelu ja jonka pääasiallinen toimeentulo on viimeisen neljän kuu-kauden aikana perustunut työttömyyden johdosta maksettuun toimeentulotukeen.

Työttömälle 25-vuotta täyttäneelle työmarkkinatukeen oikeutetulle tai toimeen-tulotukea saavalle aktivointisuunnitelma laaditaan silloin, kun hänelle on aiemmin laadittu julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta annetun lain (916/2012, 12 §) tarkoi-tettu työllistymissuunnitelma ja 1) joka on työttömyyden perusteella saanut työmark-kinatukea vähintään 500 päivältä. 2) joka on työttömyysturvalain (1290/2002) 6 luvun 7 tai 9 §:n mukaisen työttömyyspäiväraha-kauden jälkeen saanut työttömyyden perus-teella työmarkkinatukea vähintään 180 päivältä; taikka 3) jonka pääasiallinen toi-meentulo on viimeisen 12 kuukauden aikana perustunut työttömyyden vuoksi mak-settuun toimeentulotukeen. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001, 3 §.) Edellä käymäni aktivointisuunnitelman laatimista ja aktivointiehtoa koskevat kriteerit olen koonnut seuraavalla sivulla olevaan taulukkoon (Taulukko 1).

Työ- ja elinkeinotoimisto ja hyvinvointialue ovat velvollisia laatimaan aktivoin-tisuunnitelman yhteistyössä aktivointiehdon täyttävän työttömän henkilön kanssa. Aktivointisuunnitelma on uudistettava siihen saakka, kunnes henkilö täyttää työttö-myysturvalain (1290/2002) 5 luvun 3 tai 7 §:ssä tarkoitettua työssäoloehdon. Aktivoin-tisuunnitelmassa on muun muassa selvitettävä mahdollisuus tarjota julkisia työvoi-mapalveluja. Suunnitelma voi näiden toimenpiteiden ohella sisältää myös työllisty-mismahdollisuuksia parantavia sosiaali-, terveys-, kuntoutus- ja koulutuspalveluja. Jos työ- ja elinkeinotoimisto, hyvinvointialue ja henkilö yhdessä arvioivat, ettei hen-

kilö voi työ- ja toimintakykynsä asettamien rajoitusten vuoksi osallistua julkisiin työvoimapalveluihin tai työhön, tulee aktivointisuunnitelmaan sisältyä kuntouttavaa työtoimintaa tai erityislakien mukaisesti sellaisia sosiaali-, terveys- ja kuntoutuspalveluja, jotka parantavat henkilön työ- ja toimintakykyä. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001.) Myös työttömällä itsellään on oikeus pyytää aktivointisuunnitelmaa niin halutessaan, joko hyvinvointialueelta tai työ- ja elinkeinotoimistosta.

TAULUKKO 1 Aktivointisuunnitelman laatimista koskevat kriteerit

AKTIVOINTISUUNNITELMAN LAATIMISTA KOSKEVAT KRITEERIT (189 / 2001)	
Alle 25-vuotias	1) Työmarkkinatukea vähintään 180 päivää viimeisen 12 kalenterikuukauden aikana 2) Työttömyyspäivärahaa 300–500 päivää sen mukaan, miten työttömyysturvalain (1290/2002) 6 luvun 7 §:ssä on säädetty 3) Pääasiallinen toimeentulo viimeisen 4 kuukauden aikana perustoimeentulotuki
25-vuotta täyttänyt	1) Työmarkkinatukea vähintään 500 päivää 2) Työttömyyspäivärahaa 300–500 päivää sen mukaan, miten työttömyysturvalain (1290/2002) 6 luvun 7 §:ssä tai 9 §:ssä on säädetty + saanut lisäksi 180 päivää työmarkkinatukea 3) Pääasiallinen toimeentulo viimeisen 12 kuukauden aikana perustoimeentulotuki

2.3 Työllistymistä edistävä monialainen yhteispalvelu (TYP)

TYP-palvelu tarkoittaa yhteistoimintamallia, missä yhdessä asiakkaan, hyvinvointialueen, työ- ja elinkeinotoimiston ja Kelan kanssa arvioidaan asiakkaan palvelutarpeet ja suunnitellaan työllistymisen edistämisen kannalta tarkoituksenmukaiset palvelukokonaisuudet, missä toimijat yhteistyössä vastaavat työllistymisprosessin etenemisestä ja seurannasta (Laki työllistymistä edistävästä monialaisesta yhteispalvelusta 935/2022). Useimmiten henkilö ohjautuu TYP-palveluun Kelan, työ ja elinkeinotoimiston tai hyvinvointialueen sosiaalityön kautta, joissa on arvioitu, että työllistymisen edistäminen ja työmarkkinoille sijoittuminen edellyttää hyvinvointialueen, työ- ja elinkeinotoimiston ja Kelan järjestämistä vastuulle kuuluvien palvelujen yhteensovittamista. Hallituksen esityksen (HE 183/2014) mukaan oleellisinta olisi, että TYP-palvelu edistäisi elämänhallintaa ja työelämänvalmiuksia parhaalla mahdollisella tavalla.

Tämä tarkoittaa asiakkaiden osallisuuden edistämistä yhteiskuntaan ja työmarkkinoille, työllistymisen edistämistä, koulutukseen hakeutumista ja ammatillisen osaamisen ylläpitämistä. TYP-palvelun tavoitteisiin kuuluvat myös työkykyisyyden, kuntoutumisen ja aktiivisen elämäntilanteen edistäminen kuntouttavien ja aktivoivien palvelujen avulla. (Laki työllistymistä edistävästä monialaisesta yhteispalvelusta 935/2022.)

Laki työllistymistä edistävästä monialaisesta yhteispalvelusta on tullut voimaan tammikuussa 2015 ja täysimääräisesti sitä on sovellettu tammikuusta 2016 alkaen. TYP-palveluun ohjattavalle henkilölle määritellään asiakkuuskriteerit TYP-laissa, mitkä olen koonnut seuraavan sivun taulukkoon (Taulukko 2). TYP-lain mukaan henkilön on täytettävä sekä työttömyyden kestoa että palvelutarvetta koskevat kriteerit (Laki työllistymistä edistävästä monialaisesta yhteispalvelusta 935/2022). Työtön työnhakija ei toisin sanoen valitse TYP asiakkaaksi tuloaan, vaan asiakkuus määrittyy lainsäädännössä määritetyin kriteerein eli toiminta ei perustu vapaaehtoisuuteen ja asiakkaalta edellytetään osallistumista sekä aktiivisuutta suunnitelman toteuttamisessa. TYP-palveluun ehdolle asetetulle henkilölle lähetettävä kutsu yhteistyöhön on lakiin perustuva viranomaistoimenpide. Kutsu on velvoittava ja sen noudattamatta jättäminen voi johtaa määräaikaan karenssiin.

Palvelun alkaessa asiakkaalle aloitetaan enintään kolme kuukautta kestävä kartoitusjakso, minä aikana selvitetään yhdessä ammatillinen osaaminen, työllistymiseen vaikuttava elämäntilanne, terveydentila sekä työ- ja toimintakyky. Tämän jälkeen yhdessä hyvinvointialueen ja työ- ja elinkeinotoimiston kanssa laaditaan monialainen työllistymissuunnitelma, missä sovitaan tarpeenmukaisista työllistymistä edistävästä palveluista, kuten sosiaali- ja terveystyöpalveluista, julkisista työvoimapalveluista tai kuntoutuspalveluista sen mukaan, mitä palveluita koskevassa lainsäädännössä säädetään. (Laki työllistymistä edistävästä monialaisesta yhteispalvelusta 935/2022.) TYP-palvelun asiakkuus päättyy, kun viranomaisten kanssa on yhteisesti arvioitu, ettei työttömällä ole enää monialaisen yhteispalvelun tarvetta (Kokko 2019, 106). Sekä aktivointi-, että TYP-palvelun lähtökohtana ovat siis lainsäädännölliset normit, jotka ohjaavat ja määrittävät viranomaisten toimintaa. Sosiaalityön näkökulmasta olisi kuitenkin tärkeää, että asiakkaan omat mielipiteet ja hänen esille tuomansa tarpeet voitaisiin huomioida asiakasta parhaiten auttavalla tavalla.

TAULUKKO 2 TYP-palvelun lainmukaiset asiakkuuskriteerit

TYP-LAIN (935 / 2022) ASIAKKUUSKRITEERIT		
	Työttömyyden kesto	Palvelutarve
Alle 25-vuotias	1) Työmarkkinatukea vähintään 300 päivää tai 2) Yhdenjaksoista työttömyyttä vähintään 6 kuukautta	Työttömällä on monialaisen yhteispalvelun tarve, jos hänen työllistymisensä edistämisen edellyttää työ- ja elinkeinotoimiston, hyvinvointialueen ja Kansaneläkelaitoksen järjestämistä vastuulle kuuluvien 1 §:n 2 momentissa tarkoitettujen palvelujen yhteensovittamista.
25 vuotta täyttänyt	1) Työmarkkinatukea vähintään 300 päivää tai 2) Yhdenjaksoista työttömyyttä vähintään 12 kuukautta	

Toukokuussa 2022 voimaan astunut uusi pohjoismainen työvoimapalvelumalli on kiristänyt työttömien velvoitteita entisestään. Uuden lainsäädännön mukaan työnhakijan on haettava tilanteensa mukaisesti työttömyysturvansa vastineeksi kuukausittain 0–4 työpaikkaa ja haetuista työpaikoista raportoida TE-viranomaisia. Paikkojen minimimäärä asetetaan kullekin työnhakijalle yksilöllisesti, mikä tarkoittaa, että TE-viranomaisten on aktiivoinnin piirissä olevan asiakkaan palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä arvioitava asiakkaan työnhakuvelvollisuus tarkastelemalla hänen kokonaisuutensa tilannettaan. Työnhakuvelvollisuuteen vaikuttavat muun muassa työ- ja koulutushistoria, alueen työmarkkinatilanne, ammattisuoja ja terveydentila. Asiakkaan ollessa TYP-palvelussa, työnhakuvelvollisuus voidaan tietyin ehdoin jättää asettamatta (TEM 2022, 40). Työnhakuvelvollisuuteen otetaan kuitenkin kantaa TYP-palvelun maksimissaan kolme kuukautta kestävä palvelutarpeen arvio -kartoitusjakson jälkeen, kun taas aktivointiasiakaan työnhakuvelvollisuutta tarkastellaan aktivointisuunnitelmapalaverissa, sillä aktiivoinnin piirissä olevilla asiakkailla ei ole erillistä kartoitusjaksoa.

On hyvä huomioida, että sekä aktiivoinnin piirissä oleva asiakas, että TYP-asiakas voivat kumpikin olla samoissa työllisyyspalveluissa tai sosiaalihuoltolainmukaisessa palvelussa, kuten esimerkiksi kuntouttavassa työtoiminnassa. Itsessään kuntouttava työtoiminta on lain mukaan työnhakijalle viimesijainen palvelu, jolloin lähtökohtaisesti voidaan olettaa, ettei asiakkaalla tuolloin ole vielä riittävästi toimintakykyä osallistua muihin työllistymistä edistäviin palveluihin. Tästä huolimatta asiakkaan työnhakuvelvollisuus voi periaatteessa olla jopa täysimääräisesti voimassa.

Työnhakuvelvollisuutta voidaan myös alentaa tai jättää se jopa asettamatta, jos arvioidaan, ettei neljän tai sitä pienemmän työmahdollisuuden hakeminen tarkastelujakson aikana ole mahdollista asiakkaan kokonaistilanne huomioiden (TEM 2022, 38–40).

Tässä luvussa käsittelin lainsäädäntöön ja tutkimuskirjallisuuteen peilaten työttömyyden problematiikkaa, aktivointipolitiikkaan liittyviä haasteita ja työttömien velvollisuutta osallistua työllisyyttä edistäviin palveluihin. Luvussa nousi esille aktivointia korostavan osallisuuspolitiikan ristiriitaisuus, jolla tarkoitan vaatimusten ja realististen mahdollisuuksien välistä ristiriitaa, mikä kiteytyy seuraavassa luvussa analysoimaani pakko-osallistamiseen.

3 PAKKO-OSALLISTAMISEN RISTIRIITA MUUTOKSEN TAVOITTELUSSA

3.1 Pakko-osallistaminen

Pakko-osallistamisen käsitteeseen voidaan yhdistää kolme siihen viittaavaa sisällöltään eri sävyistä käsitettä, joita ovat **osallisuus** sekä sen alakäsitteet **osallistuminen** ja **osallistaminen** (Närhi ym. 2014, 232–233). Osallisuus itsessään on positiivissävytteinen yleiskäsite, mikä on usein tavoitteena esimerkiksi työttömän aktivoitumiseen, elämänhallintaan tai syrjäytymisen ehkäisemiseen tähtäävissä ohjelmissa ja projekteissa, mutta sen analyttinen tarkkuus on heikko (Siisiäinen 2015). Osallisuus voidaan määritellä hyvinkin lavasti, mutta yksinkertaistaen se on osallisena olemista, jossakin mukana olemista, osan ottamista johonkin tai osallistuvana olemista (Suomisanakirja 2023). Terveysten- ja hyvinvoinnin laitos (2023) on määritellyt osallisuuden neljän ulottuvuuden kautta. Yksilön tasolla osallisuus on kokemus, joka syntyy, kun ihminen tuntee kuuluvansa itselle merkitykselliseen ryhmään tai yhteisöön. Yhteisössä osallisuus näyttäytyy jäsenten keskinäisenä arvostuksena, luottamuksena ja mahdollisuutena vaikuttaa yhteisössään. Yhteiskunnan tasolla osallisuus on taas mahdollisuuksien ja oikeuksien toteutumista sekä ihmisten keskinäistä vastavuoroisuutta ja politiikkatasolla toimenpide, jolla vahvistetaan ihmisten osallistumista ja yhteiskunnallista osallisuutta. (THL 2023.)

Tutkielmassani pakko-osallistamisen näkökulma painottuu aktivoivaan osallistamiseen, missä oletuksena on, että toimija ottaisi osaa esimerkiksi työvoimahallinnon tai järjestöjen toimintaan. Aktivoivan osallistamisen päämääränä on osanottajan voimaannuttaminen toimijuuden ja elämänhallinnallisten taitojen parantamisen avulla. (Siisiäinen 2015.) Työttömän osallistuminen työllisyyttä tai osallisuutta edistäväksi nimettyyn toimintaan saattaa sisältää kuitenkin rakenteellisia ristiriitoja, joita Matthies (2017) on kuvannut osallistumisparadigman lupauksiksi ja petoksiksi.

Matthies (2017) analysoi artikkelissaan osallistumisparadigmaa hyvinvointipalveluissa, soveltaen analyysissaan Max Horkheimerin ja Theodor Adornon valistuksen dialektiikan käsitettä, mihin sisältyy ajatus valistuksen lupauksesta ja petoksesta. Valistuksen lupauksen Matthies kiteyttää ajatukseen palveluja tarvitsevasta kansalaisesta, joka voi parhaimmillaan osallistumisensa välityksellä lunastaa yhteiskunnassa kunniallisena pidetyn paikan tavalla, jossa hänen kielteiset kokemuksensa kääntyvät voimavaraksi. Emansipatoriset muutokset vahvistuvat näin kansalaisen elämässä ja palvelujärjestelmässä ja demokratisoivat yhteiskuntaa. Osallistumisen petoksessa taas samat utopiat romuttuvat. Tällöin osallistuvan kansalaisen asema on vain pinnallista tai hankkeen ajan kestävä, mutta muutosta hänen omassa elämässään tai palvelujen toimintatavassa ei synny ja palveluiden demokratia saattaa karata kokonaan. Matthies huomauttaa:

”Yhteiskuntatieteellisten tutkijoiden ja ammattilaisten on reflektoitava, tulevatko ne vedetyksi mukaan osallistumisen petokseen vai voivatko ne edistää demokratisoivan osallistumisen lupausta” (Matthies 2017, 149).

Matthies kuvaa, miten esimerkiksi osallistumishankkeissa työtön pääsee ikään kuin maistamaan osallistumista ja arvostuksen nousua hetkellisesti, mutta vain järjestelmälähtöisesti tai hankekohtaisesti annosteltuna. Jos hanke ei jatku tai hankkeen tuottamat hyvät toimintamallit lopetetaan hankkeen jälkeen, aktiivisesti osallistuneet voivat kokea tulleen petetyksi. Matthies pohtiikin, onko osallistumista ja osallisuutta pyrittävä edes edistämään, kun se voi niin helposti toimia itseään vastaan? (Matthies 2017, 149, 159–161.) Tähän ajatukseen peilaten Anu-Riina Svenlin, Aila-Leena Matthies ja Kati Turtiainen (2021, 13) nostavat esille aikuissosiaalityön asiakkaiden tarvitsemisissä palvelu- ja etuusjärjestelmissä vallitsevan vahvan rakenteellisen ristiriidan asiakas- ja järjestelmälähtöisten tavoitteiden kesken, mikä kiteytyy osallisuuden lupauksen ja petosten väliseksi jännitteeksi.

Työssäni kertyneen kokemukseni mukaan pitkäaikaistyöttömät asiakkaat ovat usein varsin heikkokuntoisia, ja heillä on päihde- ja mielenterveyden haasteita tai somaattisia sairauksia. Samoin erilaiset toiminnalliset häiriöt, joita ei lain tarkoittamassa mielessä luokitella sairauksiksi, kuten esimerkiksi fibromyalgia tai krooninen väsymysoireyhtymä ovat yleisiä ja samalla aktivoinnin näkökulmasta haastavia. Tällaisten toiminnallisten häiriöiden perusteella ei myönnetä työkyvyttömyyseläke-etuuksia, vaikka häiriö saattaa heikentää heidän toimintakykyään huomattavan paljon. Näistä häiriöistä kärsivien onkin tätä usein vaikea ymmärtää. Oikeus sairausvakuutuslain mukaiseen sairauspäivärahaan muodostuu vasta, kun työkyvyttömyys johtuu sairaudesta. (Schugk 2022, 36, 38.) Näin ollen näiden ihmisten työllistäminen tai aktivoiminen työllistymistä edistäviin palveluihin on haastavaa, sillä tarjottuihin palveluihin osallistuminen voi osoittautua heille terveytensä puolesta ylitsepääsemättömän vaikeaksi. Toivottu muutos tyrehtyy ja arjen todelliset muutokset jäävät vähäisiksi (ks.

Matthies 2017, 155). Terveystilasta haasteista huolimatta työttömyysetuutta nostamalla heitä koskevat samat työttömän työnhakijan velvollisuudet kuin muitakin työttömiä, jolloin vaihtoehdot ohjata heidät tarkoituksenmukaisesti palveluihin jäävät vähäisiksi. Voidaan olla tilanteessa, missä asiakkaalla sairauspäivärahan enimmäisaika (300 päivää) on tullut täyteen ja työ- ja toimintakyvyn selvittelyt saatettu päätökseen, minkä tuloksena asiakas on saattanut saada kuntoutustukihakemuksestaan (määräaikainen työkyvyttömyyseläke) hylkäävän päätöksen.

Kati Närhen, Tuomo Kokkosen ja Aila-Leena Matthiesin (2014) tutkimuksen mukaan erilaiset rakenteelliset epäkohdat voivat pahimmillaan jopa estää asiakkaan elämäntilanteen kohentumisen. Heidän tutkimuksessaan sosiaalityöntekijät kokivat järjestelmäkeskeisyyden osallisuuden ja osallistumisen esteenä. Erityisesti ristiriitaa nähtiin osallisuuden ja voimakkaan viranomaiskontrollin välillä. Tutkimukseen osallistuneet työntekijät näkivät päivittäin järjestelmälähtöisiä palvelun rakenteellisia epäkohtia. Varsinkin vastikkeellinen aktivointipolitiikka aiheutti työntekijöissä ihmetystä palvelujärjestelmän oikeutuksesta toimia epäoikeudenmukaisesti asiakkaita kohtaan. Tutkimusaineistonsa pohjalta tutkijat tulkitivat palvelujärjestelmän tarjoaman osallisuuden konkretisoituvan etukäteen määritellyn osallistamisen alueeseen. Tutkimuksesta kävi ilmi, etteivät asiakkaat voineet vapaasti määrittellä, millä tavoin he voisivat olla osallisina palvelujärjestelmässä tai yhteiskunnassa laajemmin. Tutkijoiden tekemissä päätelmissä järjestelmäkeskeisyys tuotti osallisuuden ja osallistumisen sijaan pikemminkin osallistamista. (Närhi ym. 2014, 237, 241.)

Esimerkiksi erilaisia riskitekijöitä ja rajoituksia omaavat nuoret saattavat olla tilanteissa, joissa yksikään työntekijä ei voi täysin rehellisesti taata heidän onnistuvan elämässään, jolloin ohjeistusten mukaan toimiminen ei välttämättä paranna heidän tilannettaan. Useat heistä tunnistavatkin aktivointiin piiloutuvan petoksen tai ainakin haluavat suojella itseään uusilta pettymyksen kokemuksilta. Siksi he välttelevät viranomaisotetta ja sellaisia aktivointitoimenpiteitä, joita he eivät koe mielekkäiksi. (Närhi ym. 2014, Matthiesin 2017, 157 mukaan.) Tämä on sosiaalityön etiikan näkökulmasta moraalinen ammattieettinen dilemma, sillä sosiaalityöhön sisältyy aina tiedostettuja seurauksia tai tavoitteita sekä osittain tiedostettuja ja tiedostamattomia vaikutuksia.

Pakko-osallistamisen käsitettä voidaan käyttää myös rinnakkain pakkoaktivointi käsitteen kanssa, mutta tutkielmani kontekstissa ”osallistaminen” kuvaa oman näkemykseni mukaan selkeämmin pakon rakenteellisia kriteerejä ja muutoksen tavoitteluun sisältyvää ristiriitaa. Ristiriita voi näkyä esimerkiksi siinä, että osallistujalta odotetaan aktiivista toimijuutta ja vastuunottamista omasta tilanteestaan, mutta samaan aikaan häneltä edellytetään mukautumista viranomaiskäytäntöihin ja -toimenpiteisiin (Närhi ym. 2014, 232).

3.2 Työllisyyden edistäminen aktivointia korostavan osallisuuspolitiikan ehdoin

Asiakkaiden osallisuus on laajasti tunnustettu arvo ja tavoite sosiaalityön eettisissä ohjeissa, asiakastyön keskusteluissa, lainsäädännössä sekä valtakunnallisissa kehittämishdotuksissa (Rissanen 2021, 137). Poliittisena projektina osallisuuden edistäminen on läpäissyt suomalaisen yhteiskunnan, samoin kuin muut eurooppalaiset yhteiskunnat. Erityisesti työhön osallistava osallisuuspolitiikka on nostettu sosiaalipolitiikan laajassa keskustelussa kansainvälisenä ilmiönä hyvinvointivaltion uudistamisen keskiöön. (Kokkonen 2021, 44, 46.)

Etenkin 2000-luvulla keskeisin julkilausuttu tavoite on ollut suomalaisessa sosiaalipolitiikassa kasvun ja työllisyyden edistäminen. Eri julkisen vallan tuottamissa asiakirjoissa sosiaalipolitiikan on tulkittu olevan tuottava tekijä tai sosiaalinen investointi, minkä avulla ihmisiä on kannustettu pidentämään työuriaan sekä edistämään hyvinvointia ja terveyttä. Samoin viimesijaisen sosiaaliturvan varassa eläville on tarjottu kuntoutusta, aktivointia ja osallisuutta. ”Työ on parasta sosiaaliturvaa” politiikkakehystä on työllisyyden ja kasvun tavoitteita silmällä pitäen toistaneet usein varsin perustellustikin kaikki hallitukset 1990-luvun jälkeen. Ajattelutapa on läpäissyt myös viimesijaisen sosiaaliturvan, missä ”aktivointi” on se kehys, jonka lävitse sosiaaliturvaa tarkastellaan, jos sen vastinparina pidetään sosiaaliturvariippuvuuteen kytkeytyvää passivoitumista. Aktivoiva osallistaminen tavoittelee aktiivista osallistuvaa kansalaisuutta, joka mahdollistuu vain toimintaan osallistuvan omalla myötävaikutuksella. Toimeentulotuen asiakasmäärät ovat pysyneet korkealla ja tulottomien määrä on kasvanut, mitkä ilmiöinä ovat sinänsä puoltaneet aktivointia. Aktivoinnista huolimatta pitkäaikaistyöttömien määrä on kuitenkin kasvanut. (Saari & Behm 2017, 118.)

Puhe osallisuudesta on usein retoriikkaa, millä ei ole käytännön vaikutusta asiakassuhteeseen tai asiakkaiden elämään (Rissanen 2021, 137). Esimerkiksi nuorten parissa tehtävässä sosiaalityössä on tunnistettu ilmiö, jossa nuoret eivät ole saaneet tarvitsemaansa apua heidän ympärillään toimineesta laajasta auttajien verkostosta huolimatta. Kun nämä auttamistoimenpiteet eivät ole kohdanneet, päätyvät he eräänlaiseen aktivoitumiskehään, missä toistuvat erilaiset opiskeluyritykset, työkokeilut tai muut työvoimapolitiittiset toimenpiteet. Tämän kaltaisen kiertokulun vuoksi ei ole mahdollista tapahtua pitkäaikaista ja kestävä kiinnittymistä opintoihin tai työhön. (Perttula 2021, 86.) Palvelujärjestelmän ja yhteiskunnan näkökulmasta käydyt osallisuuden keskustelut tarkoittanevat näin ollen keskustelua työurien pidentämisestä ja sosiaalityön tavoitteista palauttaa syrjäytyneet takaisin yhteiskuntaan tai ylläpitää heidän yhteiskunta- tai työmarkkinakelpoisuuttansa. Aikuissosiaalityön hyvinvointi-

valtioon kohdistaman palveluntarjoajien ja työttömien passiivisuuteen tai näennäisosallistumiseen liittyvän kriittisen keskustelun sijaan, keskeisempää olisi yksilön näkemys siitä, millä tavoin hän on osallinen. (Rissanen 2021, 147.)

Kilpailukyky-yhteiskunnan käsitykset aktiivisesta kansalaisuudesta ovat vaikuttaneet Suomessa myös hallituksen politiikkaan (Närhi & Kokkonen 2014, 105). Nykyään vallalla olevassa uusliberalismissa korostetaan yrittäjyyttä ja oletetaan valtion tehtävien olevan yritystoiminnan tukemista ja kansalaisten aktivoimista (Jokinen 2017, 57–58). Aikuissosiaalityön kannalta ilmeisenä huolena on kilpailuvaltion tarjoamat mahdollisuuksien areenat, jotka rajoittuvat markkinoihin (Kokkonen 2021, 56). Niille työttömille, jotka eivät ole kansantalouden näkökulmasta tarpeeksi tuottavia, tarjotaan aktiivista kansalaisuutta velvollisuutena tai osallistumisvelvollisuutena (Närhi & Kokkonen 2014, 107).

Kotiranta (2008, 91) ihmettelee, miten aktivoitumista voidaan ylipäättään tukea pakottamalla, siis velvoittamalla, kun aktivoitumisen idea on omaehtoisuus, itsestä lähtevä aktiivisuus. Se on sitä jo aktiivinen -sanana perusmäärittelynsä mukaan. Kotirannan mukaan olisi tärkeää ymmärtää sitä syvää ristiriitaa, mitä aktivointityön ammattilaiset ovat kokeneet. On nähtävissä, että pakko on ankkuroitunut aktivointiin monin tavoin. Sosiaalihuollosta puhuttaessa tarkoittaa sen huoltoluonne sellaisia vastentahtoisia toimia kuten huostaanotto tai pakkohuostaanotto. Pakkotoimenpide saa siis lainvoiman pakottamisen asianmukaisen käsittelyn jälkeen. Esimerkiksi sosiaalihuollon lainsäädäntöön kuuluvassa kuntouttavan työtoiminnan laissa pakko on mukana sanktiouhan eli työttömyysturvan katkaisemisen tai toimeentulotuen alentamisen muodossa. Kuntouttavan työtoiminnan lakia onkin kutsuttu poliittisessa keskustelussa jopa pakkotyölaiksi, mihin sisältyy taloudellisten etujen sanktioiminen, jolloin pakko kytkeytyy näin myös sosiaalihuollon lainsäädäntöön. (Kotiranta 2008, 93.) Jos asiaa tarkastelee professionaalisen harkintavallan arvojen näkökulmasta, on sosiaalialan ammattityö kuitenkin parhaimmillaan sitä, että asiakas voisi osallistua työskentelyyn omista lähtökohdistaan käsin (Närhi ym. 2014, 230). Aktivointityön päämäärä tulisi olla auttaa ihmistä tunnistamaan omaa käyttäytymistään (Kotiranta 2008, 60).

3.3 Sosiaalityön ammattieettinen dilemma pakko-osallistamisen puristuksessa

Voidaan siis todeta, että sosiaalityöntekijän työ on välillä ristiriitaisessa asemassa byrokraattisen hallintavallan ja asiakkaan yksilöllisten tarpeiden välissä. Tämä voi näkyä siten, että sosiaalityöntekijältä odotetaan asiakkaan osallistamista mahdollisimman pikaisesti esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan, vaikka asiakas olisi ollut

siinä useasti aiemminkin ja sosiaalityöntekijän arvion mukaan hän tarvitsisi sillä hetkellä toisenlaista apua ja tukea, kuten arjen sujuvuuden ja toimijuuden pitkäjänteistä tukemista. (Perttula 2021, 97–98.)

Anna Metterin (2012, 40) mukaan sosiaalityöntekijän ammatillinen paikka olisi toimia puskurina tilanteissa, joissa asiakkaan ja palvelujärjestelmän suhteissa on kitkaa tai suhde on syystä tai toisesta ajautunut konfliktiin. Kokemukseni mukaan sosiaalityöntekijän kannanotto asiakkaan asianajossa on merkittävässä osassa. Jos esimerkiksi arvioidaan työvoimaviranomaisten kanssa työttömän työnhakuvelvollisuutta ja hänen kokonaistilannettaan, on sosiaalityöntekijän käytävä asiakkaan parhaaksi neuvotteluja työvoimapoliittisissa kysymyksissä asiakkaan tilanteeseen peilaten. Osallistamistilanteissa olisi siis tärkeä kuulla asiakasta hänen omasta tilanteestaan ja lähtökohdistaan käsin, jotta asiakkaan voimavarat ja resurssit tulisivat paremmin tunnistetuiksi. Tuula Tuominen (2021, 116) luonnehtii 2000-luvulla vallalla olevan sosiaalipolitiikan korostavan aktivointia, minkä mukaisesti ammattilaiset ja erityisesti päättäjät voivat ajatella asiakkaan nopean työllisyystoimenpiteisiin aktivoimisen olevan kaikkein tärkeintä. Nopealla aktivointitoimenpiteellä kuvitellaan näin vahvistettavan asiakkaan toimijuutta, mutta vaikutus voikin olla päinvastainen. Asiakas voi kokea menettelyn poiskäännyttämisenä, mikä heikentää hänen toimijuuttansa, eikä hän ole lopulta valmis lähtemään enää edes työntekijälle varatulle ajalle.

Maija Mänttari van der Kuipin (2015) väitöstutkimuksen mukaan työhön kohdistuneet tehokkuusvaatimukset ja kontrolli eivät lisää mahdollisuuksia ammattieettisten ohjeiden mukaisen työn tekemiseen, vaan ennemminkin päinvastoin. Tehokkuus- ja säästöpainet sekä työhön kohdistuva kontrolli ovat yhteydessä heikentyneisiin toimintamahdollisuuksiin. Tutkimukseen osallistuneista sosiaalityöntekijöistä kolmasosa oli kokenut olevansa pakotettuja työskentelemään heidän ammattieettisten ohjeidensa kanssa ristiriitaisella tavalla ja lähes 80 prosenttia työntekijöistä ei voinut tehdä työtään niin hyvin kuin haluaisivat. Erityisesti tutkimuksessa korostui sosiaalityöntekijöiden tarve tehdä eettisesti kestävämpää työtä, mikä turvaisi sosiaalityöntekijöiden hyvinvoinnin sekä haavoittuvassa asemassa olevien asiakkaiden avunsaantimahdollisuudet ja heidän hyvinvointinsa. Organisatorinen tilivelvollisuus ja työhön kohdistuneet tehokkuus- ja säästöpainet kuitenkin heikensivät työntekijöiden mahdollisuuksia tehdä ammattieettisesti vastuullista sosiaalityötä. Näiden lisäksi sosiaalityöntekijät olivat kokeneet työhönsä kohdistuvia säästö- ja tehokkuuspaineita sekä lisääntyntä valvontaa. Myös lain asettamissa aikarajoissa pysyminen ja asiakkaan tilanteeseen riittävän varhaisessa vaiheessa puuttuminen oli merkittävästi vaikeutunut. (Mänttari van der Kuip 2015, 64, 75–76.)

Tätä taustaa vasten katsoen sosiaalityöntekijän on siis hyvä tiedostaa sisäiset ja ulkoiset vaikuttimet eli eri suunnista tulevat vaatimukset ja odotukset. Sosiaalityön-

tekijöiden tulisi pyrkiä hahmottamaan asiakkaidensa tilanteita ja heidän elämisyhteyksiään saadakseen sosiaalista koskevaa tietoa. Tämä tarkoittaa asioiden ja ilmiöiden keskinäisten vaikutussuhteiden tunnistamista sekä miten tieto voidaan käsitteellistää ymmärrettävästi ja perustellusti. (Perttula 2021, 96.) Sosiaalityöntekijän keskityessä viranomaisen roolissaan ainoastaan kontrollipainotteisesti lainsäädännön ja ohjeistusten toteuttamiseen sekä asiakkaiden byrokraattisesti tasapuoliseen kohteluun, voi hän tällöin laiminlyödä sosiaalisen sosiaalityössä ja luottamuksellisen suhteen rakentamisen asiakkaan kanssa (Metteri 2012, 51).

Närhen ym. (2014, 237) mukaan työntekijäkokemuksissa byrokratian nähtiin määrittävän liikaa asiakkaan suunnitelmaa. Heidän tutkimuksessaan työntekijöiden antama kritiikki kohdistuikin ylhäältä lainsäädännöstä ja erilaisista ohjeistuksista alas valuvaan byrokraattiseen harkintavaltaan, mitä työntekijät pitivät osallisuuden ja asiakkaan elämäntilanteen muutoksen estäjinä. Tämä tarkoittanee, että harkintavalta on kaventunut juuri byrokratian takia. Outi Välimaan väitöskirjassaan 13-vuotta sitten esittämä kysymys siitä, haastaako aktivointipolitiikka ja aktivoiva sosiaalityö sosiaalityön ammattietiikkaa on siis edelleen hyvin aiheellinen. Välimaa pohti tuolloin, että ideaalin ammattietiikan mukaisesti ajateltuna, perussosiaalityössä yhteiskuntapolitiikan taholta tulisi luoda enemmän edellytyksiä yksilöllisistä tarpeista lähtevälle sosiaalityölle antamalla siihen työaika ja varoja. Jos käännettä ei tapahdu, apua tarvitsevat asiakkaat jäävät kohtaamatta ja heidän asiansa hoitamatta. (Välimaa 2010, 214–215.)

Kuten edellä tarkastelemastani tutkimuskirjallisuudesta ilmeni, aktivointipolitiikasta aiheutuvat jännitteet ovat laajasti tunnistettuja aktivointipolitiikassa. Tämä kysymys on ollut myös vahvasti tutkimusongelmani taustalla työskennellessäni itse aktivointityön ytimessä. Taustalla vaikuttavat usein työvoimapolitiittiset syyt, mitkä asettavat työntekijälle velvoitteen saattaa työttömiä asiakkaita kohti työelämäosallisuutta tai työttömyyden vähentämiseen tarkoitettuja palveluja. Usein näillä toimilla heidän tilanteensa paranevat kuitenkin vain hetkeksi tai pelkästään näennäisesti. Lain mukaan, jos asiakkaalla ei ole laadittua suunnitelmaa, tai hän esimerkiksi laiminlyö suunnitelman toteuttamista, työnhakuvelvollisuutta, palveluja tai palveluihin osallistumista 12 kuukauden tarkastelujaksolla, voi laiminlyönneistä seurata työttömyysturvaan eripituisia määräaikaisia karensseja. Neljänneistä laiminlyönneistä työtön voi menettää työttömyysturvansa toistaiseksi, kunnes hän täyttää työssäolovelvoitteen. (Työttömyysturvalaki 1290/2002; Työmarkkinatori 2023.)

Työttömille koituneet edellisen kaltaiset lain asettamat velvoitteet ja karensien riski paineistavat myös sosiaalityöntekijöitä tekemään nopeampoisia päätöksiä, jotka eivät välttämättä ole asiakkaan edun mukaisia. Todellisuudessa varsinaisia oikeita ratkaisuja ei silti aina ole näköpiirissä. Tästä huolimatta näiden eri velvoitteiden

kautta syntyneestä pakko-osallistamisesta on vähitellen muodostunut yksi keino aktivoida pitkäaikaistyöttömiä mahdollisimman tehokkaasti työmarkkinoiden käyttöön. Kääntöpuolena tässä näen sen, että työttömien omat voimavarat ja resurssit ovat vaarassa jäädä vähemmälle huomiolle, jolloin heidän tilanteensa voivat kriisiytyä nopeastikin. Pakko-osallistaminen kuvaa siis ilmiötä, missä sosiaalityö on asemoitunut eettisistä periaatteistaan poiketen alisteiseen positioon poliittisille tavoitteille tai pyrki-
myksille. Tämä voi aiheuttaa ammattieettisesti tarkasteltuna hankalan dilemman.

Pakko-osallistamiseksi käsitteellisämässäni ilmiössä on siis kysymys sekä sosiaalityöntekijää että asiakasta velvoittavista käytänteistä, joissa pakko tarkoittaa nimenomaan liikkumatilan ja harkintavallan kapeutta. Käytännön tasolla pakko-osallistaminen ilmenee tilanteissa, joissa sosiaalityöntekijän on myötäiltävä hallinnallisia välttämättömyyksiä, vaikka ammatillisen harkinnan pohjalta päätyisikin toisenlaisiin ratkaisuihin asiakkaan auttamiseksi.

4 TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ

4.1 Pakko-osallistamisen ontologia

Edellisessä luvussa toin esille, miten osallistaminen aikuissosiaalityön ammatillisissa käytännöissä saattaa näyttäytyä tietyissä tilanteissa pakko-osallistamisena. Voidaan siis todeta, että pakko-osallistamisessa on kyse konkreettisista käytänteistä, jotka linkittyvät monimutkaisella tavalla yhteiskunnan rakenteisiin ja poliittiseen valtaan. Tämän vuoksi olen valinnut lähestymistavakseni kriittisen realismin, jonka yksi tunnetuimpia edustajia on brittiläinen filosofi Roy Bhaskar. Kriittinen realismi tarjoaa sosiaalityölle kokonaisvaltaisen tieteenfilosofisen näkökulman ja mahdollistaa sosiaalisessa todellisuudessa havaittujen ilmiöiden tutkimisen ja käsitteellistämisen myös havaintojen ulottumattomiin sijoittuvien rakenteellisten tekijöiden tasolla (Pekkarinen & Tapola-Haapala 2009, 184–185). Tämä on tutkimusongelmani kannalta juuri erityisen tärkeä ja mielenkiintoinen mahdollisuus, sillä pakko-osallistamisilmiön vaikutuksia asiakkaiden tilanteisiin ei aina välttämättä havaita tai osata tunnistaa.

Kriittisen realismin katsantokannassa maailma on koostunut kolmesta alasta tai tasosta, joita ovat reaalinen, aktuaalinen ja empiirinen. Reaalinen viittaa siihen, mikä on olemassa, huolimatta siitä, ymmärrämmekö tai havaitsemmekö sitä vai emme. Toisin sanoen tällä tasolla vaikuttavat rakenteet ja voimat, eli mekanismit, jotka voidaan tai ei voida havaita. (Pekkarinen & Tapola-Haapala 2009, 187.) Nämä reaaliseseen tasoon kuuluvat mekanismit laukaisevat puolestaan tapahtumia, joista koostuu aktuaalinen taso, missä tapahtumat ovat havaittavissa, mutta ne voivat jäädä myös havaitsematta. Empiirisellä, huomioihin ja kokemuksiin kiinnittyneellä tasolla voidaan taas tehdä havainnot, kokea, kerätä tutkimusaineistoa ja panna täytäntöön teorioita. (Bhaskar 1978; Bhaskar 1986; Sayer 2000; Danermark ym. 2002, Pekkarisen & Tapola-Haapalan 2009, 187 mukaan).

Ruotsalaisten sosiaalityön tutkijoiden Björn Blomin ja Stefan Morénin (2010, 101) mukaan kriittinen realismi kohdistaa huomion empiirisesti havaittavista tapahtumista generatiivisiin mekanismeihin, jotka saattavat vaikuttaa abstrakteilta, koska ne eivät ole aistein havaittavissa. Blom ja Morén kutsuvat sosiaalityön käytännöissä vaikuttavia sosiaalisia mekanismeja generatiivisiksi mekanismeiksi, voimien yhdistelmiksi, jotka sisältävät syiden, motiivien, harkinnan ja valintojen, mutta myös sosiaalisen vuorovaikutuksen ulottuvuuksia (Blom & Morén 2010, 104). Generatiiviset mekanismit ovat kriittisessä realismissa yhdistelmä sosiaalisessa kerrostumassa muodostuneista voimista, sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, rakenteellisista olosuhteista sekä kontekstista (Blom & Morén 2015, Svenlin ym. 2021, 14 mukaan). Voisi siis ajatella, että generatiiviset mekanismit ovat tulkittavissa eri tasoilla vaikuttaviksi sosiaalisten voimatekijöiden kiteytymiksi.

Ihmisten tarkoitusperät ilmentyvät usein sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja sen avulla. Blomin ja Morénin (2010, 104) mukaan generatiiviset mekanismit ovat potentiaalisimmillaan edellä mainittujen ominaisuuksien yhdistyessä, mutta toimiakseen ne ovat samanaikaisesti riippuvaisia subjektin valinnoista ja kontekstuaalisista olosuhteista. Sosiaalityön tutkimuksen kannalta generatiiviset mekanismit ovat mielenkiintoisia, koska ne käsitteellistävät yhteiskunnan rakenteellisissa olosuhteissa ja sosiaalisessa kerrostumassa vaikuttavia ja muodostuvia ihmisten elämää muokkaavia sosiaalisia voimatekijöitä. Kriittisen realismin näkökulmasta todellisuudella ajatellaan siis olevan kerrostunut rakenne, jossa tapahtumasarjoja aikaansaavat generatiiviset mekanismit. (Pekkarinen & Tapola-Haapala 2009, 188.)

Kuten Pekkarinen ja Tapola-Haapala (2009, 191) toteavat, tämän kaltaisesta kriittisen realismin toisenlaisesta lähtökohdasta on johdettavissa ajatus sosiaalityössä kohdattaviin ilmiöihin, missä sosiaalisia ongelmia ei nähdä vain sosiaalisesti rakentuneina konstruktiona vaan todellisina ilmiöinä. Se tarkoittaa, että ilmiöistä saatavien eri tulkintamahdollisuuksia koskevien tietojen lisäksi on hankittava myös muuta tietoa, joka mahdollistaa ongelmien ehkäisemisen ja poistamisen. Tämä erottaa kriittisen realismin konstruktionismista. Kriittiseen realismiin sitoutuneet uskovat maailman olevan olemassa, havaitsemmeko siihen liittyviä ilmiöitä vai emme. (Pekkarinen & Tapola-Haapala 191.)

Sosiaalityön asiakastilanteet ovat yleensä luonteeltaan sellaisia, joissa generatiiviset mekanismit vaikuttavat ja sijoittuvat eri tasoille. Tätä voidaan tarkastella esimerkiksi sellaisen asiakastilanteen kautta, missä asiakas tietyissä olosuhteissa päättää muuttaa elämäntapaansa sosiaalityöntekijän toimenpiteiden seurauksena. Tämän kaltaiseen tilanteeseen liittyvät tapahtumat, kuten asiakkaan ja sosiaalityöntekijän yhteiset ponnistelut ja niiden tuloksena seurannut muutos, ovat empiirisesti havainnoitavissa ja selitettävissä suoraan. Generatiivisilla mekanismeilla voidaan taas selittää, kuinka ja miten muutos tapahtui. Jotta muutokseen johtava tapahtumakulku olisi

mahdollista käsittää on se selitettävä teoreettisesti, vaikka tiedämmekin mekanismien itsessään olevan jo olemassa, käsitelimme niitä todellisina tai emme. Teoreettisen kielien avulla on siis mahdollista mennä empiirisistä havainnoista pintaa syvemmälle, joka yhdistää ajattelumme muutostapahtumatason alla olevaan todellisuuteen. (Blom & Morén 2010, 101.) Tutkielmassani olen selkeyden vuoksi käyttänyt generatiivisista mekanismeista yksinomaan käsitettä *mekanismit*, mikä on vakiintunut käsite suomalaisessa sosiaalityötä koskevassa teoreettisessa keskustelussa (mm. Svenlin ym. 2021).

4.2 KAIMEr-teoria teoreettisena viitekehyksenä

Mekanismit kuuluvat Blomin ja Morénin kehittämän ja kriittiseen realismiin pohjautuvan KAIMEr-teorian peruskäsitteistöön. Teorialla voidaan selittää ja tulkita sosiaalityön asiakastyön vaikutuksia ja vaikuttavuutta, huomioimalla **konteksti (contexts), toimijat (actors), interventiot (interventions), mekanismit (mechanisms) ja tulokset (results)** (Blom & Morén 2010, 109). KAIMEr teorian avulla toisin sanoen pyritään selittämään ja ymmärtämään, MITEN ja MIKSI tietyissä sosiaalityön tilanteissa saadut tulokset ilmenevät (Matthies, Svenlin, Rantamäki & Viitasalo 2019; 2021). Tässä tutkielmassa keskiössä ovat mekanismit, jotka ovat jakautuneet sosiaalisiin, sosiaalipsykologisiin ja psykologisiin mekanismeihin, mitkä esiintyvät sosiaalisen todellisuuden eri kerroksissa. Mainituista mekanismeista tarkasteluni kohteena ovat pääasiassa sosiaaliset mekanismit, joita Blom ja Morén ovat tunnistanee neljä. Näitä sosiaalisia mekanismikäsitteitä olen analysoinut ja tulkinnut tutkielmani tapauskuvauksista, mitkä samalla käsitteellistävät empiiristen havaintojen ulkopuolella tapahtuvia ilmiöitä tai asiakkaan elämässä tapahtuvia muutoksia. KAIMEr teorian pohjalta etsimäni sosiaalisen, tuen tarjoamisen mekanismit ovat: **Haastamismekanismi, vastakaikumekanismi, riskinottomekanismi** ja **roolinylittämismekanismi**. (ks. Blom & Morén 2010, 109.)

Jokainen näistä mekanismeista sisältää jännitekentän, joka aktivoituu sosiaalityön mikrotason vuorovaikutustilanteissa ja saa aikaan vaikutuksia asiakkaan elämässä. **Haastamismekanismissa** sosiaalityöntekijä haastaa asiakasta muutokseen ja pohtimaan, mitä asiakas haluaa. Olennaista tämän mekanismin aktivoitumiselle on sosiaalityöntekijän viesti asiakkaalle muutoksen välttämättömyydestä ja siitä, että hän uskoo asiakkaan toimintakykyyn. Asiakkaan reagoiminen sosiaalityöntekijän haasteeseen on merkki siitä, että haastamismekanismi on aktivoitunut ja asiakas orientoitunut muutosprosessiin hänen alkaessa toimimaan elämäntavan muuttamisen suuntaisesti. **Riskinottomekanismin** aktivoituessa asiakas kokee luottamusta sosiaalityöntekijää kohtaan. Asiakkaan luottaessa työntekijään, hän todennäköisesti ottaa riskin ja

valitsee muutoksen. Tällaiseen muutosprosessiin lähdetessä sekä asiakas, että työntekijä ottavat riskin, koska varmuutta siitä mihin prosessi johtaa ei ole. **Vastakaikumekanismissa**, mitä Blom ja Morén pitävät avainmekanismina, sosiaalityöntekijän toiminta herättää vastakaikua eli asiakkaan omaehtoista toimintaa. Mekanismin aktivoitumiseksi sosiaalityöntekijän on tehtävä näkyväksi mahdollisuuksia, joihin asiakas vastaa omalla toiminnallaan ottamalla vastuuta muutosprosessista. **Roolinylittämismekanismissa** sosiaalityöntekijä ja asiakas puolestaan irtautuvat heille asetetuista rooleista. Tämän mekanismin aktivoituessa sosiaalityöntekijä siirtyy mahdollisesta viranhaltija roolista professionaalisen auttajajan rooliin, eli sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kohtaamisessa vallitsee heille annettujen roolien sijaan ihmisyyys. (Blom & Morén 2003; 2007; 2015, Svenlinin, Matthiesin & Turtiaisen 2021, 19 mukaan.)

Valaisen mekanismin perusajatusta vielä esimerkin avulla. Ajatellaan tilannetta, missä henkilö ottaa yhteyttä sosiaalityötä tekevään virastoon. Tämä tarkoittaa, että hänestä tulee asiakas kohtaamisen kontekstissa, mistä seuraa väistämättä asiakassuhde, mikä muodostuu enemmän tai vähemmän lähellä aitoa olevista todellisista kohtaamisista. Kohtaamiset välittävät kuitenkin tiettyjä jännitevoimia, joiden vaikutus aktivoi asiakkaan tilanteeseen vaikuttavia mekanismeja. Tämän kaltainen kohtaamisen konteksti, samoin kuin asiakkaan elämismaaailma, integroituu vähitellen yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen kontekstiin, joihin sisältyy mekanismeja makro-, meso- ja mikrotasolla. (Blom & Morén 2010, 111.) Makrotasolla viitataan yhteiskunnan tasolla tapahtuvaan toimintaan, kun taas mesotasolla ryhmä- organisaatio ja yhteisötasolla tapahtuvaan toimintaan. Mikrotasolle asettuu sosiaalityön kohtaamiset, missä ihmisten välinen vuorovaikutus pääasiassa tapahtuu. (Svenlin ym. 2021, 18.) Tutkielmassani tarkastelemani sosiaaliset mekanismit ilmenevät mikrotasolla aktivoituvina mekanismeina, joiden tarkastelu edellyttää kuitenkin myös makro- ja mesotason huomioimista niihin kuuluvien rakenteellisten tekijöiden vuoksi.

Edellä käytyjen tieteenfilosofisten pohdintojen ja tutkimusongelmani tulkintamalliksi valitsemani teorian peruslähtökohtien perusteella voin todeta, että KAIMER-teorian hyödyntäminen teoreettisena työkaluna soveltuu tutkielmani kontekstiin hyvin. Tämä siksi, koska tutkielmani käsittää aktivoivan sosiaalityön vuorovaikutustilanteiden ja valittuun teoriaan luontaisesti sisältyvän sosiaalityön vaikuttavuuden tarkastelua ammatillisten käytänteiden katsantokannasta. Samalla siihen yhdistyvät työntekijöiden kokemus- sekä aiempi tutkimustieto. KAIMER-teoria ja erityisesti kuvaamani mekanismikäsitteet tarjoavat siis hyödyllisiä työkaluja pakko-osallistamismion tutkimiseen käytännön työskentelyprosesseissa, mitkä konkretisoituvat tarkemmin tutkielmani analyysiluvussa. Seuraavaksi kerron tutkimukseni toteuttamisesta.

4.3 Tutkimusstrategiana ja aineistonkeruun perustana tapaustutkimus

Tutkielmassani olen soveltanut tapaustutkimuksellista lähestymistapaa. Tapaustutkimukselle keskeistä on tutkittava(t) ”tapaus” tai ”tapaukset”, joista tehtyihin määritelmiin tutkimuskysymys, tutkimusasetelma ja aineistosta tehdyt analyysit perustuvat. Näin ollen yksi tai useampi tapaus erottaa tapaustutkimuksen muista tutkimuksellisista lähestymistavoista. Tapaustutkimus on luonteeltaan monimuotoista, minkä vuoksi sitä on luonnehdittu metodologian ja metodin sijaan tutkimusstrategiaksi (research strategy) tai lähestymistavaksi (approach). Tapaustutkimusta tehdään useilla tieteenaloilla monenlaisista lähtökohdista ja erilaisin tavoittein. Lähestymistavaksi tapaustutkimusta voidaan ajatella esimerkiksi silloin, jos mitä-, miten ja miksi-kysymykset ovat keskeisiä tai tutkimuskohteena on jokin tässä ajassa kohtattava elävän elämän ilmiö. (Eriksson & Koistinen 2014, 1, 4–5.)

Lähestymistavaltaan tapaustutkimusta on usein pidetty kontekstuaalisena (contextual), mikä tarkoittaa, että tutkittavia tapauksia halutaan ymmärtää osana tiettyä ympäristöä. Konteksti (context) muodostuu tutkittavien tapausten ympäristöstä, jota voidaan määritellä laajempaan tai suppeampaan. (Eriksson & Koistinen 2014, 7.) Perimmäinen tarkoitus on tehdä tapauksista ymmärrettäviä. Tapaustutkimuksella voidaan toisin sanoen kuvata tai selittää tiettyä ilmiötä ja tuloksia voidaan yleistää suhteessa muihin samankaltaisiin tapauksiin tai akateemisiin keskusteluihin. (Laine, Bamberg & Jokinen 2007, 31.)

Tapaustutkimus voidaan aloittaa kahdella eri tavalla. Voidaan joko lähteä liikkeelle kiinnostavasta tapauksesta ja pohtia käsitteiden sopivuutta sen analysointiin, mitä tapaus kertoo eli mikä on tutkimuksen kohde. On myös mahdollista, että tutkimuksen kohde on jo selvillä, jolloin etsitään tapaus, jossa on mahdollista käyttää ja kehittää tiettyjä käsitteitä. Tapaustutkimus sijoittuu käytännössä näiden kahden ääripään välille. Tapauksella on vaikutusta käsitteiden valintaan, samoin kuin käsitteet vaikuttavat tapaukseen. Tapaustutkimus kohdentuu yleensä yhteen tai pieneen joukkoon tapauksia. (Laine ym. 2007, 11.)

Tutkielmassani yhdistyvät sekä kuvaileva että selittävä tapaustutkimus. Kuvaileva tapaustutkimus näyttäytyy tutkielmassani tapauskertomusten kautta pakko-osallistamisen ilmentymisen kuvaamisena aikuissosiaalityön arkiympäristössä. Selittävä tapaustutkimus näkyy puolestaan vastausten etsimisestä kysymyksiin, mikä tekee tapauksesta sellaisen kuin se on tai miksi se on kehittynyt tietyllä tavalla. Selittävässä tapaustutkimuksessa kiinnostus on kohdentunut tosielämän monimutkaisten tapahtumien välisiin suhteisiin tai niihin liittyviin mekanismeihin. Ilmiöiden, käytäntöjen tai prosessien selittäminen niiden monimutkaisuuden vuoksi onkin usein sen verran hankalaa, että niitä on helpompi tutkia tapauksina. (Harder 2010, Erikssonin & Koistisen 2014, 13 mukaan.)

Tutkimusongelmaani eli pakko-osallistamisilmiötä edustavat asiakastapaukset ovat pitkäaikaistyöttömiä, joka ovat asioineet aikuissosiaalityössä siitä syystä, että heillä on lakisääteinen velvollisuus osallistua työttömyysturvansa vastineeksi työllistymistä edistävän suunnitelman laatimiseen. Viranomaisten kanssa yhteisesti laadittu suunnitelma velvoittaa heidät sitoutumaan suunnitelmaan, jonka toteuttamista seurataan ja tarkistetaan tietyin väliajoin. Tapaukset ovat siis lähtökohdiltaan aiemman tiedon pohjalta huolella valittuja kriittisiä tapauksia (critical cases) ja ovat tutkielmani ilmiön kannalta tyypillisiä tapauksia. Kriittisten tapausten avulla on pyrkimys perustella ja antaa esimerkkejä havaitun ilmiön olemassaolosta sekä vahvistaa, kyseenalaistaa tai laajentaa teoriaa. (mm. Laine ym. 2007, 32; Eriksson & Koistinen 2014, 27.) Tutkielmani lähtökohtana on ollut välttää sellaista tutkimusasetelmaa, joka on yleisesti tiedetty ja jossa tutkimustulokset ovat samankaltaisia edellisiin tutkimuksiin verrattuna.

Aineiston olen koostanut aikuissosiaalityön TYP-palvelussa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden kirjoittamista asiakastapauskuvauksista ja yhteisistä keskusteluista tehdyistä muistiinpanoista. Aineiston kokoamisen aloitin laatimalla sosiaalityöntekijöille erillisen kirjoituspyynnön, missä pyysin heitä palauttamaan mieleen asiakastapauksen sellaisesta aktivointitilanteesta, minkä he olivat kokeneet asiakkaan kannalta kohtuuttomaksi ja epäoikeudenmukaiseksi. Asiakastapauskuvauksen oli tarkoitus koskea pitkäaikaistyöttömiä asiakasta, joka oli sosiaalityöntekijän mielestä joutunut pakko-osallistamisen kohteeksi ja päätyneen seurauksena hänelle epäedulliseen tilanteeseen. Epäedullisella tilanteella tarkoitan tässä tilannetta, missä osallistuminen ei vahvistanut asiakkaan elämäntilannetta tai hänen toimijuuttaan. Pyysin kuvailemaan kyseisen asiakastapauksen ja aktivointitilanteen erityisesti heidän työntekijäpositionsa näkökulmasta – miten pakko-osallistaminen asiakkaan kohdalla konkretisoitui ja miten asiakas tilanteessa toimi. Lopuksi pyysin sosiaalityöntekijöitä kertomaan lyhyesti, millaisia ajatuksia heidän kuvailemansa aktivointitilanne heissä herätti suhteessa järjestelmän asettamiin toimintakäytäntöihin. Työntekijäkokemusten kautta oli tarkoitus tuoda näkyville työntekijöiden kokemusten lisäksi asiakkaan elämäntilanteen paranemiseen tähtäävän toiminnan rakenteellisia ristiriitaisuuksia.

Sosiaalityöntekijät olivat ennen tapauskuvauksen luovuttamista etukäteen anonymisoineet tapauskuvaukset niin, että kaikki mahdollinen tunnistettavuus oli häivytetty. Tutkielmani osallistuville lähetin tietosuojasetuksen (679/2016) 12–14, 30 artiklan mukaisen tietosuojailmoituksen, missä oli avattu tutkielman tausta, tarkoitus ja toteutustapa sekä aineiston tietoturvallista käsittelyä koskevat tiedot. Samassa yhteydessä he saivat myös allekirjoitettavan suostumuslomakkeen tutkimukseen osallistumisesta. Tutkimuslupahakemukseen liitin tutkimussuunnitelman lisäksi erillisen aineistonhallintasuunnitelman. Tutkimuslupa myönnettiin joulukuussa 2022 ja aineiston keruun aloitin tammikuussa 2023.

Tutkielmani alusta lähtien käytössäni on ollut tapaustutkimuksellisen lähestymistavan tukena tutkimusongelmani kontekstiin hyvin soveltuva aiemmin esittelemäni aineiston analyysia ohjaava KAIMEr-teoria ja sen mekanismikäsitteet. Niiden avulla on ollut mahdollista tunnistaa sosiaalityön asiakasprosesseissa vaikuttavia mekanismeja. Tutkimuskysymyksen olen pyrkinyt määrittelemään selkeäksi, mikä on mahdollistanut valita tapauksiksi sellaiset asiakastapaukset, jotka voivat vastata jopa suoraan asetettuun kysymykseen. Tapaustutkimuksessa on kuitenkin aina varauduttava aineiston yllätyksellisyyteen, jolloin aineisto voi vihjata täysin erilaisia teemoja tai kysymyksiä, mitä tutkijana olisi etukäteen osannut olettaa. (Eriksson & Koistinen 2014, 27.)

4.4 Tutkimuskysymys

Tutkimusaineistolle esittämäni kysymys kuuluu: **miten pakko-osallistaminen konkretisoituu aikuisosiaalityön ammatillisissa käytännöissä ja asiakkaiden elämässä?** Päätehtäväni on osoittaa, miten pakko-osallistaminen ilmenee eri tasoilla. Samalla tutkin, millaiset pakko-osallistamiseen kytkeytyneet jännitteet, ja jännitteiden välittämät voimat estävät tai edistävät asiakaan elämäntilanteen muuttumiseen tarvittavan mekanismin aktivoitumisen. Mekanismin rakenne koostuu tässä kontekstissa voimista, joita ovat esimerkiksi ihmisten intentiot, motiivit ja harkinta. Samoin mekanismin rakentumiseen vaikuttavat vuorovaikutus sekä rakenne, jonka sisällä vuorovaikutus tapahtuu. (Matthies ym. 2021, 193.) Kun mekanismit tunnistetaan, voidaan paremmin ymmärtää niitä tekijöitä ja voimia, mitkä mahdollistavat vaikuttavan aikuisosiaalityön tekemisen tai vastaavasti, mitkä ovat vaikuttavan työn esteenä. (Matthies ym. 2021, 200-201.) Lähtökohtaisena ajatuksena on, että tietty toimintamalli aktivoi mekanismeja, jotka tietyissä tilanteissa joko mahdollistavat tai ehkäisevät muutosten syntymistä (Pawson & Tilley 1997, Svenlinin ym. 2021, 8 mukaan). Jos heikossa asemassa olevaa ihmistä yritetään osallistaa ilman luottamuksellista, kuuntelevaa työtettä, muutosta aikaansaavat mekanismit eivät välttämättä aktivoitu. Sen sijaan on mahdollista, että tämän kaltaisessa asiakastilanteessa aktivoituvatkin muutosta estävät mekanismit. (Matthies ym. 2021, 192.)

4.5 Tutkielmani eettisiä kysymyksiä

Eri tieteenaloilla tutkimuskohteen määräytymistä ohjaavat jokaisen tieteenalan oma-lemat arvolähtökohdat, ihmiskäsitykset ja toiminnan tavoitteet (Tuomi & Sarajärvi

2009, 154). Tutkimusaiheen eettisissä pohdinnoissa on kuitenkin tärkeä selkeyttä, ke-
nen ehdoilla tutkimusaihe valitaan ja miksi tutkimukseen on ryhdytty. Eettiset kan-
nanot nousevat esille tahtoen tai tahtomatta tutkimuksen pyrkimyksissä ja tutki-
musongelman tai -tehtävän muotoilussa. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 154.) Tutkimuksen
aikana on myös hyvä pohtia, millaisiin teoreettisiin keskusteluihin ja tavoitteisiin tut-
kijana haluaa osallistua (Eriksson & Koistinen 2014, 29).

Lähtökohtana tutkielmassani on ollut itseäni tutkijana kiinnostava ja aiempaan
tietämykseeni perustuva ilmiö ja sitä kuvaavat tapaukset. Tältä pohjalta muodostui
myös alustava tutkimusongelma. Ongelman selvittämiseksi jouduin kuitenkin täs-
mentämään vielä alkuperäistä tutkimuskysymystä niin, että kysymys johdattelisi pa-
remmin varsinaisen empiirisen aineiston pariin. Samalla oli mietittävä, miten aineisto
auttaisi vastaamaan tutkimuskysymykseen, jolloin aineiston kerääminen oli toteutet-
tava tutkimuskysymys mielessä pitäen. On selvää, että tutkimuskohdetta ja tutkimuk-
seni eri kysymyksiä ovat määrittäneet suhteeni aiempaan tietämykseeni tutkimuson-
gelmasta. (ks. Laine ym. 2007, 26.)

Tutkijanroolissani työskentelen tutkimuskentän sisällä tai ainakin hyvin lähellä
sitä, mikä asetti tutkielmalleni tietynlaisia sen toteuttamiseen liittyviä eettisiä haas-
teita ja kysymyksiä. Työskentely sosiaalityön aktivointityössä on antanut minulle etu-
käteisymmärrystä käsiteltävästä aiheesta, mikä suurelta osin vaikutti motivaatiooni
tutkia pitkäaikaistyöttömien pakko-osallistamista käytännön työelämässä tehdyistä
huomioista ja epäkohdista käsin.

Tutkimuseettisestä näkökulmasta katsottuna tutkielmani tekemistä ja asennoi-
tumistani tutkittavaa ilmiötä kohtaan määrittää siis pitkälti oma työkokemukseni ak-
tivoituvuudesta. Samalla olen ollut tietoinen siitä, että myös itse kuulun osana systeemistä
työttömien aktivointia korostavaa järjestelmää. Tämän olen yrittänyt pitää tut-
kielmani edetessä mielessä ja tarvittaessa reflektoinut ilmiön tutkimisen kannalta te-
kemiäni valintoja ja esille nostamiani kannanottoja. Halusin tutkielmastani saatavan
tiedon ohella tuoda näkyville asiakastapauskuvausten yhteydessä myös muiden akti-
voituvuutta tekevien sosiaalityöntekijöiden näkökulmia ja havaintoja heidän omien
reflektioidensa kautta. Tämä on tutkielmani luotettavuuden kannalta erityisen tärkeä
osa tutkimusta, jotta voidaan arvioida, miten heidän kokemuksensa suhteutuvat ha-
vaitsemiini epäkohtiin. Samoin on syytä huomioida, ettei tutkielmastani saatu tietoa
ole puhtaasti objektiivista tietoa vaan tutkijana olen päättänyt tutkimusasetelmasta
oman ymmärrykseni varassa. Näin ajateltuna kaikki tieto on subjektiivista, mikä tar-
koittaa, että laadullisessa tutkimuksessa tutkimuksen lähtökohtana tulisi olla teoriapi-
toinen perustelu. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 25.) Saatujen tutkimustulosten toivon tuot-
tavan uudenlaista teoriaa ja ymmärrystä havaitusta ilmiöstä.

Tutkimustuloksia raportoitaessa oli tärkeä huomioida, että tutkielmaani osallistuneet ja valikoituneet sosiaalityöntekijät ovat kanssani samassa työyhteisössä työskenteleviä työntekijöitä ja kollegoja. Siihen, millä perusteella valitsin tutkimukseen osallistujat, vaikuttivat työyhteisössä aiheesta käydyt keskustelut ja tiedossani oleva kollegojeni tuntemus tutkittavana olevasta ilmiöstä. Toki tutkittava ilmiö on laajasti tunnistettu myös muualla, mutta samassa työyhteisössä ja samalla paikkakunnalla työskentelevien työntekijöiden kanssa ilmiötä koskevat keskustelut olivat yksinkertaisempia toteuttaa. Tällä oli myös merkitystä tutkielmani valmistumisen kannalta. Esimerkiksi aineiston keräämistä koskevien kirjoituspyyntöjen viimeisestä palautuspäivästä sopiminen ja muut sosiaalityöntekijöiden kanssa sovittavat tutkielmaani koskevat aikataulut olivat helpompia sovittaa paikallisesti.

Seuraavassa luvussa olen analysoinut neljän tapausesimerkin avulla pakko-osallistamisen ilmenemismuotoja TYP-palvelun sosiaalityöntekijöiden työskentelykäytännöissä. Aineisto koostuu sosiaalityöntekijöiden kirjoittamista tapauskuvauksista, joihin sisältyy eriasteisia sosiaalityön ammattieettisiä dilemmoja. Toisin sanoen ne ovat tapauksia, joissa sosiaalityöntekijät ovat tunnistaneet toimineensa toisin, kuin mihin heidän ammatillinen ajattelunsa olisi heitä ohjannut.

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS JA ANALYYSIT

5.1 Tapauskuvaukset ja työntekijöiden reflektiot

Tapauskuvauksista olen tulkinnut makro- meso- ja mikrotason sosiaalisten kerrostumien jännitekentillä vaikuttavia voimia ja niiden aikaansaamia asiakkaan tilanteen muuttumiseen vaikuttavia sosiaalisia mekanismeja. Nämä neljä sosiaalisen tuen mekanismeista olen esitellyt edellisessä luvussa (ks. Blom & Morén 2010; 2015; Matthies ym. 2021). Kuten todettua, mekanismien aktivoitumisen kannalta olennainen osa ovat sosiaaliryhmän vuorovaikutuksessa työntekijän ja asiakkaan välittämät voimat, joiden välille muodostuu jännitekenttä. Esimerkiksi mikrotasolla työntekijää ympäröivä jännite syntyy siitä, minkälaisen työskentelyorientaation tai roolin työntekijä joko tiedostaen tai tiedostamattaan asiakkaan kohdatessaan joka kerta valitsee. Valitseeko hän asiakkaan kohtaamisen lähestymistavaksi etäännyttävän vai suhdeperustaisen lähestymistavan. Valittu lähestymistapa välittää taas puolin ja toisin intentioita ja motiiveja (voimia) joiden vastaanottamiseen vaikuttavat, miten osapuolet ne ymmärtävät. Tällä on huomattava merkitys työskentelyn tavoitteiden saavuttamiselle. Välittävät voimat joko edistävät tai estävät asiakkaan elämäntilanteen paranemisen ja toimijuuden saavuttamiseksi vaikuttavan mekanismin aktivoitumisen. (Matthies ym. 2021, 197.) Asiakkaan tilanteen muuttumisen suunta on siis riippuvainen muutoksen laukaisevasta mekanismista ja mekanismin aktivoitumisesta, mihin vaikuttavat makro- meso- ja mikrotasolla ilmentyvien jännitteiden välittämät voimat.

Aloitin aineistoni tarkastelun kuvaamalla tapaukset ensin yksittäin lyhyinä narratiiveina, jotka ovat alkuperäisestä aineistostani anonymisoituja, abstrahoituja aktiivisissa kohdattavissa pakko-osallistamisen piirteitä. Tapauskuvaukset tuovat näin pakko-osallistamisen ilmiötasolle. Samalla olen saanut näkyviin tapauskuvauksissa ilmeneviä yhteisiä elementtejä ja narratiivisia tapahtumakulkuja. Tapauskuvauksien ja

analyysien pituudet vaihtelevat sen mukaisesti, miten laajasti kirjoittajat ovat tapauksia kuvailleet. Kuvauksissa sosiaalityöntekijöiden tekemät tärkeät huomiot ja pohdinat tuovat lisäksi esille myös asiakkaiden välittämiä kokemuksia omista tilanteistaan. Kaikkia tapauksia yhdistää kysymys työelämäsuhteen mahdollisuuksista ja työntekijäkansalaisuudesta.¹

Jokaisen tapauskuvauksen jälkeen olen tehnyt kuvauksista analyysin, jossa olen soveltanut Aila-Leena Matthiesin, Anu-Riina Svenlinin, Niina Rantamäen ja Katri Viitasalon (2019; 2021, 197–200) PRO SOS -kehittämishankkeessa tiedontuotannon osana käyttämää KAIMEr teoriaan perustuvaa analyysimallia. Olen analysoinut tapauksista kolmen eri sosiaalisen kerrostuman jännitekentällä muutoksen mekanismin aktivoitumista estäviä tai edistäviä voimia. Jännitekentällä tarkoitan tässä työntekijän ja asiakkaan välillä käytäntöjä muodostavien vastakkaisten voimien vaikutuspiiriä, jossa monimutkaiset ja vaihtelevat prosessit määrittävät tapahtumien kulkua. Näistä vastakkaisista voimista käytän kuvauksia ”muutosta estävä voima” ja ”muutosta edistävä voima.” On huomioitava, että nämä ovat vain havaittujen voimien ääripäitä, joiden välillä on kuitenkin liikkumatila, jossa aikuissosiaalityön vuorovaikutustilanteet tapahtuvat niin asiakkaan ja työntekijän kuin organisaation välillä, sekä työyhteisön sisällä ja eri yhteistyötahojen välillä. (Matthies ym. 2021, 197, 200.) Analyysien lopuksi olen laatinut vielä käsiteluokitustaulukot, joihin olen sijoittanut eri sosiaalisten kerrostumien tasoille käyttämiäni ja kuvailemiani ilmaisumuotoja.

5.1.1 Tapauskuvaus I

Asiakas A on vailla ammatillista koulutusta oleva henkilö, jonka työhistoria on vähäinen. Työttömäksi työnhakijaksi hän on päätenyt hitaasti etenevien somaattisten terveydellisten ongelmien sekä kognitiivisten pulmiensa vuoksi. Hoitavan lääkärin arvon mukaan minkäänlainen työ ei hänen kohdallaan ole enää mahdollista, joten lääkäri on todennut hänet pysyvästi työkyvyttömäksi. Asiakasta on hoidettu aiemmin somaattisten sairauksien vuoksi erikoissairaanhoidossa ja joitakin jaksoja osastohoidossa. Hän on myös osallistunut kertaalleen Kelan ammatilliseen kuntoutus selvitykseen sekä ollut useita jaksoja sairauslomalla ja sairauspäivärahalla.

Asiakas ohjautui työttömyysturvansa vastineeksi työllistymistä edistävään monialaisen yhteispalvelun (TYP) asiakkaaksi siinä vaiheessa, kun sairauspäivärahan enimmäisaika oli täyttynyt ja pääasialliseksi tuloksi vaihtunut sairauspäivärahan sijaan työttömyyspäiväraha. Tuossa vaiheessa hänellä oli jo kuntoutustukihakemus (määräaikainen työkyvyttömyyseläke) vireillä, mistä hän sai myöhemmin myönteisen päätöksen. Hakiessaan tämän ensimmäisen kuntoutustukijakson jälkeen kuntoutustukeensa jatkoa, jatkopäätös yllättäen hylättiin, mikä tarkoitti hänelle paluuta työttömyysetuuden piiriin.

¹ Työntekijäkansalaisuus on käsite, millä tarkoitetaan palkkatyön mukanaan tuomaa taloudellista ja sosiaalista sidettä, joka liittyy yksilön yhteiskuntaan (mm. Ekholm & Teittinen, 2014, 90, myös Hakala, Brunila, Teittinen & Lahelma 2013).

Sinänsä asiakkaan taloudellinen tilanne oli jo pitkään ollut haastava, jolloin palkkatuloillekin olisi hänen mukaansa ollut tarvetta ja osin siksi hän myös kaipasi takaisin työyhteisöön. Tapaamisissa asiakas oli avannut sosiaalityöntekijälle paljon omia ajatuksiaan ja ristiriitaisia tunteitaan työelämää kohtaan. Hän oli kertonut, millainen hän on ihmisenä, miten sairaudet vaikuttavat hänen työkykyynsä ja arkeensa sekä mitä riskejä sairauksiin sisältyy.

Palkkatyösuhteelle perustuvat työtehtävät, joihin asiakas pystyisi ilman vakavia terveydellisiä seurauksia olivat hyvin olemattomat, jolloin kyseeseen olisi tullut lähinnä vapaaehtois-toiminta. Asiakas tiedosti tämän myös itse ja oli siitä hyvin huolissaan. Koska TE-palvelujen avustuksella hänen sairautensa huomioivaa työpaikkaa ei löytynyt, ohjattiin asiakas osallistumaan TYP-palveluun työ- ja toimintakyöyn selvityksiin. Niihin hänen oli suostuttava siksi, että todellisuudessa hänen käytettävissä ei ollut muitakaan vaihtoehtoja. Uusi pohjoismainen työvoimapalvelumalli jätti hänelle toisin sanoen kaksi vaihtoehtoa: hakea töihin tai osallistua työ- ja toimintakyöyn selvittelyyn toimeentulomahdollisuuden säilyttämiseksi. Selvittelyn tavoitteena oli saada asiakkaan todellinen työkyky selville, ja sen perusteella etsiä joko hänen työkykyään vastaavaa työtä, tai vaihtoehtoisesti, jos työkykyä ei ole jäljellä, hakeutua oikean etuuden piiriin eli työkyvyttömyyseläkkeelle.

Sosiaalityöntekijän tehtäväksi muodostui tämän selvittelyprosessin aikana prosessin eteenpäin viemisen tukeminen sen eri vaiheissa. Tämä tarkoitti asiakkaan avustamista niin, että asiakas saisi hänelle kuuluvat välttämättömät etuudet ja huolehtimista, että hän pääsisi taroitsemiensa palvelujen äärelle. Sosiaalityöntekijän tehtävä oli siis tehdä prosessista asiakkaalle mahdollisimman turvallinen, mikä aiheuttaisi hänelle mahdollisimman vähän lisähuolta ja auttaisi häntä välttämään pahimmat sudenkuopat. Asiakas itse teki kaiken voitavansa, sitoutumalla ja osallistumalla kaikkiin tapaamisiin ja tutkimuksiin, mitä prosessi häneltä edellytti.

Työ- ja toimintakyöyn arvioon tuloksena Kela ja työeläkeyhtiö totesivat hoitavan lääkärin arviosta huolimatta asiakkaan kykenevän vielä tietyn tyypin kevyeen toimistotyöhön. Tällä perusteella työkyvyttömyyseläke myös lopulta hylättiin. Todellisuudessa realistiset mahdollisuudet saada kevyttä toimistotyypistä työtä ovat olemattomat, koska työmarkkinoilla sellaista työtä ei juurikaan ole tarjolla. Tästä huolimatta asiakkaan oli pysyttävä työttömänä työnhakijana ja siihen liittyvien velvoitteiden kohteena. Sosiaalityöntekijän harkittavaksi jäi, kykenisikö ja hyötyisikö asiakas kuntouttavasta työtoiminnasta mahdollisen lisänäytön saamiseksi, jos työkyvyttömyyseläkettä haettaisiin uudelleen.

Lopulta pitkän ja raskaan, asiakkaan terveydellisiä vaikeuksia yksityiskohtaisesti korostavan prosessin tuloksena hän joutui kohtaamaan konkreettisesti sen, ettei hän kelpaa eläkkeelle eikä töihin. Prosessi aiheutti asiakkaalle monia taloudellisia katkoksia, lisähuolia ja uusia pettymyksiä kielteisten päätösten muodossa. Vanhuuseläkkeeseen hänellä on vielä matkaa lähes viisitoista vuotta, mikä on pitkä aika olla byrokratian rattaissa, jos ratkaisua haastavaan tilanteeseen ei ennen sitä löydy. Kielteisestä työkyvyttömyyseläkepäätöksestä on tehty valitus muutoksenhakulautakuntaan.

Tapauskuvaus kuvastaa tyypillistä aikuissosiaalityössä kohdattavaa nykyistä työelämään suuntautuvan politiikan problematiikkaa. Etenkin huono-osaisten ihmisten kohdalla edellisen kaltaiset tilanteet usein estävät heidän toimijuutensa ja elämäntilanteidensa paranemiseen tarvittavan mekanismin aktivoitumisen. Tässä yhteydessä voidaan puhua makrotasolla havaittavista jännitteistä ja voimien vaikutuksista, joita synnyttävät muun muassa työvoimapolitiittiset uudistukset, aktivointipolitiikka, taloudellinen ja poliittinen ilmapiiri sekä vallitseva eriarvoisuuden hallintatapa (ks. Matthies 2021, 200).

Tapauskuvauksessa makrotason jännitekentällä havaittavissa oleva muutosta estävä voima ilmenee vaateena tai pakkona osallistua aktivointitoimiin asiakkaan heikosta terveydentilasta huolimatta. Jos tarjolla olevia työllisyyspalveluja peilaa asiakkaan terveydellisiin haasteisiin, ovat hänen todelliset osallistumisensa mahdollisuudet niihin hyvin pienet. Tästä huolimatta asiakkaan on aktivoitumisen vaadetta noudatettava, jotta hän saisi sairauspäivärahan enimmäisajan täytyttyä työttömyysuutta ja sitä kautta taloudellista turvaa. Tulkintani mukaan makrotason jännitekentällä voimien ääripäät muodostuvat tässä velvoittaviin työllistämistoimiin osallistumisesta (muutoksen mekanismia estävä vaikutus) ja kuntoutustuen jatkopäätöksestä (muutoksen mekanismia edistävä vaikutus), jos jatkopäätös olisi puoltava. Asiakkaan itsensä ja hänen tilanteensa parhaiten tuntevan hoitavan tahon ja sosiaalityöntekijän arvion mukaan kuntoutustuki olisi kuitenkin edelleen asiakkaalle tarkoituksenmukaisempi etuus.

Asiakas sai ensimmäisestä kuntoutustuen jatkopäätöshakemuksestaan hylkäävän päätöksen, minkä jälkeen hänelle etsittiin työeläkelaitoksen käynnistämänä ja TE-palvelujen avustuksella ensisijaisesti työpaikkaa, vaikka hoitava lääkäri oli arvioinut hänet työkyvyttömäksi. Kun asiakkaan terveydentilaa huomioivaa sopivaa työtä ei löytynyt, päädyttiin TYP-palvelussa työ- ja toimintakyvyn selvittelyyn. Tulkintani mukaan asiakkaan terveydentilanne huomioiden hylätty päätös ja sen jälkeinen työpaikkojen etsiminen toimivat asiakkaalle makrotason jännitekentällä muutosta estävinä voimina. Asetelmassa todentuu rakenteellisten epäkohtien ja eettisten ristiriitojen sietorajan ylittyminen sekä hallitsematon ajautuminen työvoimapolitiittisten uudistusten pyörteisiin (ks. Matthies 2021, 200).

Tapauksesta mikrotason jännitekentällä selkeimmin havaittavat jännitteet voidaan nähdä asiakasta hoitavan lääkärin, potilas-lääkärisuhteen ja asiakkaalle tuntemattoman lääkärin, potilas-asiiantuntijalääkärisuhteen ympärillä. Asiakkaan tilanetta edistäväksi voimaksi tulkitsen hoitavan lääkärin välittämän työskentelyorientaation, mikä näyttäytyy kumppanuutena ja asiakkaan kuntoutumiseen tähtäävänä lähestymistapana. Tulkintaani tukee hoitokontaktin aikana muodostunut potilas-lääkärisuhde, missä lääkäri tuntee potilaansa ja on selvillä hänen tilanteestaan. Tämä käy

ilmi hoitavan lääkärin tekemästä työkyvynarviosta, mikä on linjassa asiakkaan terveydentilan kokemuksen kanssa.

Toinen mikrotason jännitekentällä havaittava edistävä voima näkyy hoitosuhteen ohella käynnistetyssä TYP-palveluprosessissa, sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä asiakassuhteessa. Asiakkaan luottamus sosiaalityöntekijään kasvoi prosessin aikana tavalla, mikä tulkintani mukaan viittaisi Blomin ja Morénin tunnistaman **riskinottomekanismin** aktivoitumiseen. Perustelen tulkintani sillä, että asiakas luotti sosiaalityöntekijän ammattitaitoon ja arvioon osallistumalla ainoaan tarjolla olevaan vaihtoehtoon, työ- ja toimintakyvyn arviointiprosessiin. Prosessiin lähteminen oli nähtävästi asiakkaalle myös eräänlainen pakko-osallistamisen kautta tarjoutunut tilaisuus, mihin hän tarttui vapaaehtoisesti. Tätä silmällä pitäen pakko-osallistamisen voisi tulkita tarjonnan hänelle tässä tapauksessa uuden mahdollisuuden päästä takaisin tarkoituksenmukaisemmalle etuudelle. Mainittakoon, että riskinottomekanismille on ominaista, ettei sosiaalityöntekijällä itselläänkään ole aina lähtökohtaisesti tiedossa, mihin prosessi lopulta johtaa (Blom & Morén 2003; 2015; Svenlin ym. 2021, 19).

Riskinottomekanismin lisäksi työntekijän ja asiakkaan välisessä työskentelysuhteessa aktivoitui myös **roolinylittämismekanismi**, millä viitataan kumppanuuteen ja ihmisyyteen perustuvaan asiakassuhteeseen. Tämä tulee esille asiakkaan kertoessa sosiaalityöntekijälle luottamuksellisesti kokemistaan tuntemuksistaan ja puolestaan sosiaalityöntekijän intentiossa tehdä prosessista asiakkaalle mahdollisimman turvallinen. Samalla huomio kiinnittyy erityisesti sosiaalityöntekijän rooliin tapahtumien kulun ohjaajana. Sosiaalityöntekijän kumppanuuteen ja samalla luottamuksellisen asiakassuhteen rakentamiseen perustuva työorientaatio näkyy työntekijän tarjoamana tukena prosessin eteenpäinviemiseksi. Tässä asetelmassa sosiaalityöntekijä siirtyy viranomaisen roolista enemmän professionaalisen auttajan roolin. (ks. Blom & Morén 2003; 2007; 2010; 2015; Svenlin ym. 2021.) Sosiaalityöntekijä avusti oman kokemuksensa ja koulutuksensa kautta saadun tietotaidon nojalla asiakasta etuusasioissa ja turvasi hänen tarvitsemansa palvelut koko prosessin aikana. On syytä huomioida, että asiakastyölle asetetut tavoitteet olivat asiakkaan kanssa yhteneväiset, joita sosiaalityöntekijä tuki johdonmukaisesti. Sosiaalityöhön sekä hoitavaan tahoon muodostuneet asiakassuhteen mikrotason vuorovaikutusmekanismit voidaan tulkita näin ollen myönteisiksi. (ks. Matthies ym. 2021, 198.)

Työ- ja toimintakyvyn arviointi päättyi lopulta kuitenkin kuntoutustuesta saatuun toiseen hylkävään päätökseen, mikä on merkki makrotason rakenteellisesta ongelmasta. Asiakaan tilannetta edistävän mekanismin estäväksi voimaksi asettuu näin ollen asiantuntijalääkäreiden työorientaatiot, mitkä perustuvat sosiaalivakuutuksen näkökulmasta tehtävään työhön. Tämä näkyy hylättyinä eläkepäätöksinä, mitkä rat-

kaisuina pohjaavat juridiikkaan ja terveydenhuollosta toimitettuihin tietoihin. Hoitavan lääkärin tekemä arvio perustuu puolestaan potilaan tutkimisen pohjalta tehtyyn arvioon ja sosiaalityöntekijän arvio palvelutarpeen arvioon ja asiakkaan kuulemiseen. Kyse on siis makro- ja mesotason jännitekentällä ilmentyvistä muutoksen mekanismeista estävien voimien vaikutuksista.

Asiantuntijalääkäreiden (jotka eivät näe asiakasta) tekemät arviot asiakaan terveydentilasta eivät toisin sanoen perustu vuorovaikutukselliseen mikrotason lääkäripotilas suhteeseen, vaan mesotasolle lukeutuviin toimintoihin, kuten kokonaisharkintaan, hoitavan lääkärin lausuntoon, hakijan omiin selvityksiin ja terveydentilaa ja toimintakykyä kuvaaviin selvityksiin. Eläkepäätöksen tehneen asiantuntijalääkärin tekemä ratkaisu perustuu taas makrotason vaikutuspiiriin alaisuuteen kuuluviin perusteluihin, kuten lakiin, aiempiin ratkaisukäytäntöihin, eläketurvakeskuksen soveltamisohjeisiin ja muutoksenhakuasteiden ratkaisuihin. (TELA 2023.) Voidaan siis todeta, että kaikkiaan eläkkeenhakuprosessi sujui juridisesti ja toimintakäytännöltään oikein, mutta lopputulos oli asiakkaan kannalta huono.

Arvio siitä, että asiakas kykenisi vielä kevyeen työhön, näyttäytyy asiakaslähetoisten tavoitteiden sijaan tietynlaisena hallinnollisteknisenä hallintolakiin perustuvana päätöksenä. Samalla se todistaa, että eläkepäätösten hylkäämisistä asiakkaalle aiheutuvia todellisia vaikutuksia ei työeläkeyhtiöissä etukäteen pystytä riittävästi huomioimaan. Näin on siitakin huolimatta, vaikka arvioitsijoilla olisi asiakkaan tilannekuva selvillä sosiaali- ja terveydenhuollolta saatujen tietojen perusteella. Hylätty päätös tarkoittaa kuitenkin asiakkaalle kohtuutonta tilannetta, mikä ei vahvasta hänen toimijuuttaan, mutta vaikuttaa negatiivisella tavalla vahvasti hänen käsitykseensä itsestään ja mahdollisuuksistaan.

Sosiaalityöntekijän asiakaskuvauksesta tekemän reflektion ja siitä käydyn yhteisen keskustelun perusteella tapaus todentaa tyypillistä aktivointipolitiikan rakenteellista ongelmaa. Erityisesti ongelma koskettaa työnhakijoita, joiden työkyky on alentunut ja jossa TE-asiantuntijan sijaan vastuu prosessista on yleensä sosiaalityöntekijällä. Sosiaalityöntekijä tuo omissa pohdinnoissaan erityisesti esille työ- ja toimintakyvyn selvittelyjen kaksi puolta tai tavallaan kaksi eri näkökulmaa. Toisaalta niissä todetaan mihin työkykyä on jäljellä, ja toisaalta, mitä haasteita työ- ja toimintakyvyssä on ja mistä työstä henkilö ei voi suoriutua. Sosiaalityöntekijän mielestä näiden näkökulmien esiin nostaminen voi vaikuttaa hyvinkin vahvasti henkilön käsitykseen itsestään, mahdollisuuksistaan ja toimijuudestaan. Yhteiskunnassa, jossa työntekijäkansalaisuus on hyvin voimakkaasti tavoiteltava arvo, voivat viranomaisten totuutena lausumat käsitykset henkilön työkyvystä vaikuttaa haitallisesti hänen itsetuntoonsa.

”Jos sosiaalityöntekijänä avustan henkilöä säännöllisesti hänen omissa niin sanotuissa paperiasioissaan henkilöllä ilmenevien kognitiivisten haasteiden vuoksi, olen kieltämättä tullut pohtineeksi, mitä kevyillä toimistotyypisillä työtehtävillä mahdollista tässä yhteydessä tarkoittaa.”

On kuitenkin huomioitava, että vakuutuslääkäri arvioi jäljellä olevaa työkykyä ja minkälainen työ voisi henkilölle periaatteessa olla mahdollista, mutta ei sitä, onko sellaista työtä reaalisesti olemassa. Asiakkaan tilanteesta tekee vaikean erityisesti hänen fyysiset sekä kognitiiviset työ- ja toimintakyvyn rajoitteensa. Rajoitteista kumpikaan ei yksinään aiheuta työkyvyttömyyttä, mutta niiden yhteisvaikutuksena mahdollisuudet löytää työtä ja päästä pysyvästi kiinni työelämään, ovat nykyisillä työmarkkinoilla olemattomat. Tässä tapauskuvauksessa työntekijäkansalaisuuden eetos nousee voimakkaasti esiin tavoiteltavana arvona, niin oman tulkintani, kuin sosiaalityöntekijän tekemissä tulkinnoissa.

5.1.2 Tapauskuvaus II

Asiakas B oli keskeyttänyt lukio-opintonsa sekä kaksi kertaa ammatilliset opintonsa, mikä tarkoitti, ettei hänellä ollut vielä ammatillista tutkintoa. TYP-palvelun asiakkaaksi hän ohjautui terveydenhuollon yhteydenoton kautta, koska lääkäri oli arvioinut, ettei hänen sairauslomaansa tarvitse jatkaa ja kuntoutustukijakso oli päättymässä. Tästä syystä opiskelu- tai työllistymisasioiden selvittely oli tullut ajankohtaiseksi. Asiakkaan elämäntilanne oli jo pitkään ollut eriasteisten mielenterveydellisten haasteiden sävyttämää, mutta TYP-palvelun alkaessa hänen tilanteensa oli kohtuullisen hyvä. Ensimmäisessä TYP tapaamisessa oli mukana TE-asiiantuntija, minkä jälkeen sosiaalityöntekijä tapasi asiakasta yksin. Vuorovaikutus ja yhteistyö asiakkaan kanssa oli alusta saakka erittäin sujuvaa, koska asiakas oli hyvä keskustelija ja hän pystyi kuvailemaan tilannettaan hyvin. Ensimmäisessä tapaamisessa TE-asiiantuntija oli kertonut asiakkaalle työnhakuun liittyvistä käytännöistä ja velvoitteista sekä erilaisista tarjolla olleista TE-palveluista, kuten esimerkiksi uravalmennuksesta.

Asiakas oli kuitenkin ilmaissut, ettei hän ollut kiinnostunut esitetyistä vaihtoehtoista ja toi jo alkuvaiheessa esiin työskentelevänsä parhailaan omien luovien harrastustensa parissa, joiden edistäminen kiinnosti häntä eniten. Ensimmäisen yhteispalaverin jälkeen sosiaalityöntekijä oli tavannut asiakasta useampia kertoja palvelutarpeen arvioinnin merkeissä. Tapaamisissa asiakas oli kertonut aikaisemmasta elämäntilanteestaan ja siihen sisältyneistä erilaisista raskeista kokemuksistaan. Asiakas oli muuttanut maaseudulta kaupunkiin, millä hän oli ilmaissut vahvaa pyrkimystä omaehtoiseen selviytymiseen. Suhdetta perheeseensä hän oli kuvaillut jännitteiseksi. Asiakas oli kertonut viihtyvänsä hyvin itseksensä luovien harrastustensa parissa, mutta hänellä oli myös muutamia kavereita, joiden kanssa oli tekemisissä. Kaiken kaikkiaan taloudellista niukkuutta lukuun ottamatta hän oli tuonut esille olevansa tyytyväinen elämäntilanteeseensa. Palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä asiakas oli keskustellut sekä sosiaalityöntekijän, että hoitavan tahon kanssa hänelle mietitystä jatkosuunnitelmasta, joka oli jäänyt kuitenkin epäselvään vaiheeseen. Asiakkaan luvalla sosiaalityöntekijä oli ollut yhteydessä psykiatrisen poliklinikan kanssa ja keskustellut hänen omatyöntekijänsä kanssa. Omatyöntekijän mukaan yhteistyösuhde oli katkennut asiakkaan jätettyä käyttämättä hänelle varattuja aikoja.

Palvelutarpeen arviointiprosessin aikana asiakas ohjattiin TE-toimiston kustantamana työ- ja toimintakyvyn selvittelyyn yksityiselle palvelutuottajalle, jossa hänelle tehtiin psykologisia testauksia ja tutkimuksia. Tämän jälkeen sosiaalityöntekijä oli osallistunut yhdessä TE-asiiantuntijan kanssa palvelutuottajan järjestämään loppupalaveriin, jossa käytiin läpi tutkimusjakson tuloksia ja suosituksia. Niiden mukaan olisi ollut tärkeää, että asiakkaalla jatkuisi avohoitokontakti terveydenhuollossa. Asiakas itse ei ollut nähnyt tähän kuitenkaan erityistä tarvetta, mutta suostui osallistumaan kuntouttavaan työtoimintaan huolimatta siitä, ettei hän nähnyt tästäkään palvelusta olevan itselleen mitään hyötyä. Kuntouttavan työtoiminnan suunnitelma oli tehty kolmeksi kuukaudeksi ja asiakas osallistui siihen kahtena päivänä viikossa neljä tuntia kerrallaan. Asiakas kävi kuntouttavassa työtoiminnassa sääntillisesti, mutta palvelua ei ollut jatkettu, koska asiakas ei kokenut hyötyvänsä siitä. Sosiaalityöntekijä pohtii:

”Mitä tästä casesta opimme pakko-osallistamisesta? Ainakin sen, että asiakkaalle tehdään ehdotuksia ja tarjouksia, jotka eivät sovi hänen elämismaailmaansa. Ongelma on siinä, ettei asiakas halua tehdä ja saavuttaa asioita, joita yhteiskunta olettaa hänen haluavan.”

Tapauksessa TYP-palveluun ohjautui kuntoutustukijakson päätyttyä vailla ammatillista tutkintoa oleva ja pitkään mielenterveydellisistä haasteista kärsinyt henkilö. TYP-palvelun aikana asiakas osoittautui vuorovaikutustaitoiseksi ja yhteistyökykyiseksi ja palvelu eteni TYP-prosessin mukaisesti, mutta tarjotut palvelut eivät asiakasta kiinnostaneet. Kuvauksesta käy ilmi, että vähitellen prosessin aikana sosiaalityöntekijä tunnisti asiakkaan tilanteessa tarpeen käyttää riittävästi aikaa jatkosuunnitelmien tekemiseen, mistä syystä työntekijä tapasi häntä useampia kertoja. Tämä kasvatti asiakkaan luottamusta sosiaalityöntekijää kohtaan, mistä kertoo hänen rohkeutensa kertoa sosiaalityöntekijälle kokemistaan vaikeistakin elämänkäänteistään. Näin ollen sosiaalityöntekijän orientaatio painottui heti alusta alkaen enemmän kumppanuuteen, mikä ilmentää mikrotasolla **roolinylittämismekanismiin** toteutumista (ks. Blom & Morén 2003; 2007; 2010; 2015; Svenlin ym. 2021).

Makrotason jännitekentällä muutoksen mekanismin aktivoitumista estävä voima ilmeni edellisen tapauksen tavoin aktivointivaateena, mikä aktualisoitui siinä vaiheessa, kun asiakkaan kuntoutustuki oli päättynyt. Häneltä odotettiin ja vaadittiin asioita, joiden tärkeyttä ja merkitystä hänen oli vaikea sisäistää, ja asiakas jäi tavallaan ulkopuoliseksi ”matkustajaksi” omien asioidensa suunnittelussa. Mesotason jännitekentällä muutosta estävänä voimana näyttäytyi kasvava paine löytää asiakkaalle sopiva aktivointikriteerit täyttävä suunnitelma. Tämä johti lopulta siihen, että asiakas ohjautui ensin työ- ja toimintakyvyn selvittelyyn ja sen jälkeen vielä kuntouttavaan työtoimintaan. Tapauksesta keskustellessamme sosiaalityöntekijä oli kokenut toimijapositionsa vahvan ristiriidan. Kumppanuuteen perustuvassa roolissaan hän oli todennut asiakkaansa tarvitsevan vaihtoehtoisia työskentelykäytäntöjä ja lähestymistapoja, jotka olisivat saattaneet laukaista muutosta vahvistavan vastakaikumekanismiin.

(ks. Blom & Morén 2003; 2015; Svenlin ym. 2021). Se olisi mahdollisesti auttanut asiakasta suunnittelemaan tulevaisuuttaan siten, että hän olisi voinut kokea olevansa itse enemmän osallisena. Toteutuneessa tapahtumien kulussa asiakas toteutti nyt vain ulkopuolelta asetettuja vaatimuksia taloudellisen selviytymisensä turvaamiseksi. Tapauksesta voidaan nähdä asiakkaan luovuuden tulleen hallinnan kohteeksi.

5.1.3 Tapauskuvaus III

Asiakas C ohjautui TYP-palveluun palvelutarpeen arviointiin TE-toimiston ohjaamana. Asiakkaan työhistoria oli vähäinen ja hänen edellisestä työsuhteestaan oli kulunut jo pitkä aika. Asiakas oli ollut pitkään kuntoutustuella, mutta päättynyt työttömäksi työnhakijaksi uudelleen, koska kuntoutustuen jatkohakemus oli hylätty lääkärin puoltavasta lausunnosta huolimatta. Pitkään jatkuneen työttömyytensä vuoksi TYP-palvelusta oli tullut hänelle vaadittavien kriteerien täytyessä velvoittava palvelu. Lisäksi hän kärsi mielenterveydellisistä haasteista, minkä vuoksi hänellä oli säännöllinen hoitokontakti psykiatrian poliklinikalla. TYP-palveluprosessi alkoi yhteisellä alkutapaamisella TE-asiantuntijan kanssa. Tämän jälkeen palvelu eteni sosiaalityöntekijän palvelutarpeen arvion laatimiseen kuuluvilla tapaamisilla, joita oli kaksi. Näiden lisäksi pidettiin vielä yhteinen suunnitelmapalaveri TE-asiantuntijan kanssa, missä asiakkaalle laadittiin palvelutarpeen arvioon pohjaava monialainen työllistymissuunnitelma. Suunnitelman allekirjoitettuaan hän oli velvollinen sitä noudattamaan.

Sosiaalityöntekijän mukaan asiakas sitoutui TYP-palvelussa laadittavaan palvelutarpeen arviointi käynteihin hyvin, vaikkakin tapaamisissa asiakkaan käyttäytyminen saattoi välillä olla hyvinkin vaihtelevaa, riippuen aina hänen sen hetkisestä psyykkisestä voinnistaan. Asiakas oli kertonut hänen omahoitajansa suositelleen osallistumista kuntouttavaan työtoimintaan, mikä voisi tarjota mielekästä tekemistä arkipäiviin ja mahdollisesti vaikuttaa myönteisesti hänen psyykkiseen vointiinsa. Palvelutarpeen arvioinnissa asiakas oli myös kertonut elämänsä vaiheista avoimesti, mihin oli sisältynyt monenlaisia haasteita ja ongelmia, mitkä olivat vaikuttaneet asiakkaan ammatillisiin suunnitelmiin ja hänen osallistumiseensa työelämään. Asiakkaan kanssa palvelutarpeen arviointikerrat ja monialainen työllistymissuunnitelma -palaveri toteutuivat tavoiteaikataulun mukaisesti.

Suunnitelmapalaverissa asiakas päädyttiin ohjaamaan kuntouttavan työtoiminnan palveluun. TYP-palvelun sosiaalityöntekijä ei kuitenkaan pitänyt kuntouttavaa työtoimintaa oikeana vaihtoehdon. Sosiaalityöntekijän mielestä oikeampi palvelu asiakkaalle olisi ollut mielenterveyskuntoutujille tarkoitettu työtoiminta, johon häntä ei ollut kuitenkaan mahdollista ohjata, koska asiakas oli työttömänä työnhakijana. Sosiaalityöntekijä tuo esille tunnustaneensa suunnitelmapalaverissa vallitsevan paineen, missä muut viranomaiset odottivat asiakkaan ohjaamista kuntouttavaan työtoimintaan. Kuntouttavaa työtoimintaa pidettiin sosiaalityöntekijän mukaan tavallaan helppona ja hyvänä ratkaisuna, myös sen vuoksi, että asiakas poistuisi niin sanotulta "sakkolistalta."²

² Työmarkkinatuen kuntaosuus, "missä kunnat rahoittavat osan työttömyydestä maksetusta työmarkkinatuesta sitä suuremman osan, mitä kauemmin henkilö on ollut työttömänä. Kela laskuttaa maksamansa työmarkkinatuen kunnilta jälkepäin." (Kela 2023.)

Kuntouttavan työtoiminnan palvelu jouduttiin jonkin aikaa jatkuttuaan kuitenkin keskeyttämään asiakkaan jaksamiseen liittyvien haasteiden vuoksi. Osallistuminen työtoimintaan oli alkanut käydä asiakkaalle liian uuvuttavaksi, vaikka hän osallistui työtoimintaan vain kahdena päivänä viikossa. TYP-palvelun sosiaalityöntekijä osallistui myöhemmin vielä kuntoutusneuvotteluun psykiatrian poliklinikalla, missä tilannetta käytiin läpi. Neuvottelun tuloksena asiakkaan hoitava lääkäri oli kirjoittanut uuden B-lausunnon, johon merkittiin samalla myös uuden lääkekokeilun alkaminen. Tällä kerralla kuntoutustukihakemuksesta annettiin myönteinen päätös ja asiakkaan TYP-asiakkuus voitiin päättää.

Kolmannessa tapausesimerkissä asiakas kärsi mielenterveyden häiriöistä, minkä vuoksi hän oli ollut jo pitkään kuntoutustuella. Jatkossa kuntoutustuki kuitenkin hylättiin asiakasta hoitavan psykiatrian lääkärin puoltavasta lausunnosta huolimatta, mikä tarkoitti asiakkaalle siirtymistä työttömäksi työnhakijaksi. Makrotason jännitekentällä muutoksen mekanismia estävä vaikutus ilmenee siis tässä edellisten tapaus-ten tapaan lainsäädännön langettamana velvoitteena osallistua aktivointitoimiin. Tapauskertomuksesta käy ilmi, että asiakas oli sitoutunut palvelutarpeen arvio tapaamiseen, minkä yhteydessä hän oli kertonut muun muassa elämänsä vaiheista hyvin avoimesti. Tämä viittaa edellisten tapausesimerkkien kanssa yhtenevään tavoin luottamussuhteen muodostumiseen työntekijää kohtaan ja mikrotason **riskinottomekanismin** aktivoitumiseen (ks. Blom & Morén 2003; 2015; Svenlin ym. 2021, 19).

Asiakas oli kertonut samalla hänen omahoitajansa suositelleen kuntouttavan työtoiminnan palvelua hänen psyykkisen vointinsa tueksi. Sosiaalityöntekijän mielestä mielenterveyskuntoutujille tarkoitettu työtoiminta olisi ollut kuitenkin palveluna asiakkaalle soveltuvampi, johon häntä ei voitu ohjata, koska asiakas oli työttömänä työnhakijana. Tämä on tulkittavissa palveluissa vallitsevien vakiintuneiden toimintakäytäntöjen vuoksi mesotason jännitekentällä vaikuttavaksi asiakkaan tilanteen edistymistä estäväksi voimaksi.

Sosiaalityöntekijän kokema paine osallistaa asiakas kuntouttavaan työtoimintaan kertoo makrotason jännitekentällä vaikuttavasta tyypillisestä toimenpidekeskeisestä problematiikasta. Kertomuksessa sosiaalityöntekijä kokee osallistamisen paineen johtuvan ”sakkolistoista.” Tulkintani mukaan tämän kaltaiset listat kertovat asiakaslähtöisestä työstä erkaantumisesta, missä työn sisältöä määrittävät työttömistä koituneet menetykset ja tietynlainen tulos-/tehokkuusajattelu. Tulkitsen tämän makrotason jännitekentällä asiakkaan tilanteen paranemista estäväksi voimaksi, sillä nyt asiakas ei tullut kuulluksi ja nähdyksi, jotta työ olisi ollut kohtaavampaa ja suhdeperustaisempaa. Kuntouttava työtoiminta osoittautui lopulta asiakkaalle epärealistiseksi tavoitteeksi ja palvelu keskeytettiin.

Sosiaalityöntekijän kanssa tapausesimerkistä käymässämme keskustelussa nousi esille TYP-asiakkuusprosessin osoittautuneen tavallaan turhaksi. Perusteeksi

mielipiteelleen hän kertoo jo työskentelyn varhaisessa vaiheessa käyneen selväksi, etteivät työllistymistä edistävät palvelut olleet asiakkaalle ajankohtaisia. Tässä yhteydessä sosiaalityöntekijä pohtii taustalla olleiden rakenteellisten pakkojen, kuten työtömiä koskevien velvoitteiden ja TYP-asiakkuuteen ohjautumisen aiheuttaneen asiakkaan päättymisen tietynlaiseen hallintabyrokraattiseen prosessiin. Asiakkaalle piti laatia monialainen työllistymistä koskeva suunnitelma, joka ikään kuin legitimoisi hänen kansalaisuutensa sen hetkisen statuksen. Sosiaalityöntekijän perustellessa itselleen ratkaisuaan myöntää asiakkaalleen kuntouttavan työtoiminnan palvelu, vetoaa hän tietynlaiseen työntekijäkansalaisuuden eetokseen, mikä vaikuttaa sosiaalityöntekijän mahdollisuuksiin käyttää harkintavaltaansa tarkoituksenmukaisella tavalla.

On siis nähtävissä, että mesotasolla yhteistyöverkoston vakiintuneet toimintakäytännöt ja asioiden näkemistavat vahvistivat muutosta estäviä voimia. Ne tarkoittivat asiakkaalle velvoittavaa pakkoa osallistua aktivointipalveluihin, mitkä lopulta kävivät turhiksi, mutta asiakkaan kohdalla vaikuttivat epäsuotuisasti hänen tilanteensa kehittymiseen. Sosiaalityöntekijän toimintaa voidaan arvioida kuitenkin jonkin verran kriittisesti, koska hänen työskentelyorientaationsa painottui enemmän virkamies- kuin professionaalisen auttajan rooliin, siitä huolimatta, vaikka hän oli tunnistanut heti asiakassuhteen alkuvaiheessa tarpeen työskennellä asiakkaan kanssa syvemmällä ja kokonaisvaltaisemmalla työskentelyotteella.

Tapauskuvauksesta on kuitenkin tulkittavissa, että makro- ja mesotason estävät voimat tarkoittivat asiakkaaseen kohdistuneita aktivointivaatimuksia, mitkä vaikuttivat lopulta myös sosiaalityöntekijän mahdollisuuteen toteuttaa ammattieettisiä periaatteitaan. Tapauksesta käydyssä keskustelussamme sosiaalityöntekijä sanoi toimijapositionsa tapahtuneen kuitenkin muutoksen siinä vaiheessa, kun asiakas oli joutunut keskeyttämään kuntouttavan työtoiminnan. Tällöin sosiaalityöntekijä oli asettunut tukemaan asiakastaan enemmän kumppanuuteen perustuvassa yhteistyössä. Tämän ansioista hän koki lopulta onnistuneensa yhteistyössä terveydenhuoltoviranomaisten kanssa auttamaan asiakasta niin, että asiakkaalle myönnettiin sairauspäiväraha, eikä hänen tarvinnut enää olla työttömänä työnhakijana aktivointivelvoitteiden paineen alaisena.

5.1.4 Tapauskuvaus IV

Asiakas D on alle 25-vuotias ammattikoulusta valmistunut henkilö, jolla on diagnosoitu kaksi eri mielenterveyden häiriötä. Asiakas oli ohjautunut TE-asiiantuntijan ohjaamana TYP-palvelun asiakkaaksi yli kuusi kuukautta kestäneen yhtäjaksoisen työttömyytensä vuoksi. Toimeentulona TYP-palveluun tullessaan hänellä oli työmarkkinatuki ja asumistuki. Asiakas oli hakenut myös Kelan perustoimeentulotukea, mitä hänelle ei ollut kuitenkaan myönnetty. Ammattikoulusta valmistumisen jälkeen asiakkaalla ei ollut takanaan kuin yksi vajaan kuukauden

mittainen työsuhte vapailla työmarkkinoilla. Hän oli osallistunut aiemmin TE-palvelujen ura-
valmennukseen, minkä hän kuitenkin perui terveydellisiin syihin vedoten. Työhaun tukena
hänellä oli silti koko ajan TE-palveluista työhönvalmentaja työhönvalmennukseen myönnettä-
vän maksimiajan.

Tämän tuloksena asiakas osallistui kuukauden kestäväan työkokeiluun, mutta vähitellen
työkokeilun edetessä hän oli alkanut kokemaan palvelun liian raskaaksi ja hänestä oli tuntunut,
etteivät viikonloput riittäneet enää palautumiseen. Tästä huolimatta asiakas suoritti työkokei-
lun loppuun saakka, mikä ei lopulta kuitenkaan johtanut työllistymiseen TE-palvelujen tarjoa-
masta tuesta huolimatta. Asiakas koki samalla psyykkisen terveydentilansa sellaiseksi, ettei hän
mielestään pystyisi täyttämään työnhakijan velvollisuuksia, kuten hakeutumaan kokoaikatyö-
hön tai koulutukseen. Vaihtoehtoiksi hänelle suositeltiin sosiaalipalveluista sosiaalista kun-
toutusta tai kuntouttavan työtoiminnan palvelua työkykyensä seloittämiseksi.

Sosiaalityöntekijä oli pohtinut tässä yhteydessä tarjottuihin sosiaalipalveluihin osallis-
tamisen hyötyjä, mitkä mahdollisesti voisivat auttaa asiakasta sosiaalisten- ja työelämätaitojen
sekä arjen rytmin ylläpitämisessä. Toisaalta hän oli ajatellut, että osallistamisesta saattaisi olla
haittaa asiakkaan psyykkiselle terveydentilalle, sillä hänellä ei ollut enää hoitokontaktia psyki-
atrian avohoitoon. Monialaisen työllistymissuunnitelman yhdeksi tavoitteeksi asetettiin
hoitokontaktin aktivoiminen psykiatrian avohoitoon. Myös asiakas itse oli todennut suunnitel-
man laatimisen yhteydessä tärkeimmäksi asiakseen hoitaa psyykkistä terveyttään ja saada kes-
kustelukäyntejä tai terapiaa asioiden läpikäymiseksi. Kelan kanssa oli mietitty lisäksi kuntou-
tuspsykoterapia vaihtoehtoa, mikä sosiaalityöntekijän arvioon mukaan korosti psykiatrian hoi-
tokontaktin tärkeyttä. Tässä tilanteessa terveyskeskuslääkäri ei kuitenkaan ottanut kantaa
mahdolliseen sairausloman tarpeeseen, sillä lääkärin mukaan arvio sairausloman tarpeesta teh-
dään vasta psykiatrian avohoidossa ja asiakkaan kohdalla psykiatrian avohoitoon pääsy oli kes-
ken. Näin ollen sosiaalityöntekijä oli joutunut miettimään, voidaanko sosiaalipalveluissa ottaa
vastuu työkyvyn testaamisesta ilman lääkärin kannanottoa, jos asiakkaan psyykkinen vointi
on heikko.

Lopulta asiakkaalle päädyttiin aloittamaan kuntouttavan työtoiminnan palvelu kahtena
päivänä viikossa, jonka tavoitteeksi oli sovittu työ- ja toimintakyvyn seloittaminen ja ajankoh-
taisen tiedon saaminen asiakkaan voimavaroista suhteessa työelämään. Asiakas piti työ- ja toi-
mintakyvyn seloittelyjä tärkeänä, vaikka hän oli toisaalta kokenut, ettei hänellä ollut muita-
kaan vaihtoehtoja kuin osallistua kuntouttavaan työtoimintaan. Sosiaalityöntekijä oli kuiten-
kin arvioinut, että kuntouttava työtoiminta olisi tässä tapauksessa oikea ratkaisu, koska siinä
työtä tehdään omassa tahdissa ja työ on luonteeltaan osallistavaa ja arjen rytmiä tukevaa. Hän
toteaa sen näin paremmaksi vaihtoehdoksi, kuin kotona yksin olemisen. Asiakas oli tosin ker-
tonut osallistuvansa palveluun myös siksi, ettei hänen tarvitsisi hakea vaadittuja työpaikkoja
kuukausittain.³ Hänen psyykkisen tilansa vuoksi kuntouttava työtoiminta osoittautui lopulta
haasteelliseksi.

3 Uuden työnhakupalvelumallin mukaan kuntouttava työtoiminta ei ole enää 2.5.2022 lähtien automaattisesti poistanut työnhakuvaihtetta
asiakkaan ollessa kuntouttavassa työtoiminnassa.

Neljännessä tapauskuvauksessa asiakas on ammatillisen koulutuksen omaava nuori aikuinen, mikä on oikeuttanut hänet alle 25-vuotiaana työmarkkinatukietuuden piiriin. Lähtökohtaisesti ammatillista koulutusta voidaan työllistymisen kannalta pitää siis hänen kohdallaan hyvänä asiana. Asiakkaan kokonaistilannetta hankaloittavat kuitenkin psyykkiset pulmat. Jos tapausta tarkastellaan makrotasolla, nousee esille samankaltainen työelämään suuntautuvan politiikan problematiikka kuin muissakin esimerkkitapauksissa. Tämä ilmentyy asiakkaan tilanteen muutosta estävänä voimana, mikä näyttäytyy hänen velvollisuutenaan osallistua työllisyyspalveluihin heikosta psyykkisestä terveydentilastaan huolimatta. Asiakas myös itse kokee psyykkisen terveydentilansa sellaiseksi, ettei hän kykene täyttämään työttömän työnhakijan velvollisuuksia. Tulkintani mukaan tämä vahvistaa makrotason jännitekentällä syntynyttä muutoksen mekanismin aktivoitumista estävän voiman vaikutusta, jolloin aktivoitumisen vaateet eivät edistä asiakkaan toimijuutta ja hänen tilanteensa paranevista.

Asiakkaan näkökulmasta katsottuna on ymmärrettävää, ettei työttömänä työnhakijana oleminen ja sitä kautta työn hakeminen ole hänen kohdallaan tällä hetkellä kovinkaan mielekäs ja realistinen vaihtoehto. Makrotason jännitekentällä työllistymisvelvoite toimii siis tässä tilanteessa muutosta estävänä voimana. Muutosta edistävaksi voimaksi asettuu asiakkaan terveydentilan sekä työ- ja toimintakyvyn selvittäminen. Aikuissosiaalityön mikrotason työskentelyssä tämä muutosta edistävä voima oli kuitenkin tavallaan jo huomioitu, mikä tulkintani mukaan aktivoi samalla Blomin ja Morénin tunnistaman **haastamismekanismin** (Blom & Morén 2003; 2015; Svenlin ym. 2021). Perustan tulkintani sosiaalityöntekijän toimintaan hänen kertoessaan asiakkaalle työ- ja toimintakyvyn olevan hänen terveydentilaansa nähden ensisijainen palvelu. Sosiaalityöntekijän ehdottaessa asiakkaalleen sosiaalista kuntoutusta tai kuntouttavaa työtoimintaa työ- ja toimintakyvyn arvioimiseksi, haastoi hän samalla asiakasta pohtimaan, mihin suuntaan hän haluaa omaa elämäänsä lähteä viemään.

Sosiaalityöntekijän kanssa tapauksesta käymässäni keskustelussa työntekijä sanoi keskustelleensa asiakkaan kanssa etukäteen tarjottujen palvelujen välttämättömyydestä ja niihin osallistumisen hyödyistä. Puheissa olivat olleet esimerkiksi sosiaalisten suhteiden ja työelämätaitojen ylläpitäminen. Lisäksi monialaisen työllistymissuunnitelman yhdeksi tavoitteeksi oli mietitty (mikä myös kirjattiin lopulliseen suunnitelmaan) psykiatrian avohoidon hoitokontaktin uudelleen käynnistämistä.

Haastamismekanismin aktivoitumisesta ja asiakkaan orientoitumisesta muutosprosessiin kertoo siis se, että asiakas reagoi sosiaalityöntekijän esittämään haasteeseen toteamalla itse psyykkisen terveydentilansa hoitamisen olevan hänelle tällä hetkellä kaikkein tärkeintä. Samalla aktivoitui myös **vastakaikumekanismi**, mikä näkyi asiakkaan motivaationa ottaa vastuu muutosprosessistaan, hänen halutessa aktivoitua uudelleen psykiatrian avohoidon palveluun (ks. Blom & Morén 2003; 2015; Svenlin ym.

2021). Tässä tapauksessa mikrotason jännitekentällä asiakkaan muutosta edistäväksi voimaksi voidaan tulkita asiakastyön yhtenäiset tavoitteet, sen sijaan, että asiakastyö olisi ollut ajautuvaa tai sosiaalityöntekijä ei olisi reagoinut asiakkaan tilanteeseen vaan antanut aiemman tilanteen pysyä muuttumattomana (ks. Matthies ym. 2021, 198).

Asiakkaalle oli myös mietitty Kelan kuntoutuspsykoterapiaa, mitä ei ole mahdollista saada ilman ajantasaista psykiatrian lausuntoa/ B-todistusta. Yhteistyöverkosto (Kela) asetti näin ollen asiakkaalle ja terveydenhuollolle toimeksiannon aikuis-sosiaalityön ulkopuolelta. Sosiaalityöntekijän mukaan tällä olisi erityinen merkitys hoitokontaktin aktivoitumiselle. Terveyskeskuslääkäri ei kuitenkaan halunnut ottaa kantaa sairausloman tarpeeseen, joten lausuntoa Kelan palvelun aloittamiseksi ei saatu. Terveyskeskuslääkäriin mukaan arvio sairausloman tarpeesta tehdään vasta psykiatrian avohoidossa, kun hoitokontakti on alkanut. Tämä viittaisi tulkintani mukaan terveyskeskuslääkäriin käyttämään ammattieettiseen harkintaan päätyessään tulokseen, että asiakkaan tilanteessa tarvitaan erikoislääkäriin aviota. Tulkitseen tämän lukeutuvan asiakkaan tilannetta edistäviin voimiin, mikä ankkuroituu asiakkaan ja yhteistyöverkoston kanssa sovittuihin yhteisiin tavoitteisiin aktualisoituneen vasta-kaikumekanismiin ansiosta.

Aikuissosiaalityöstä terveydentilan selvittämisen tueksi tarjotusta vaihtoehtoista asiakas oli päätenyt lopulta aloittamaan kuntouttavan työtoiminnan, mihin tavoitteeksi oli asetettu työ- ja toimintakyvyn selvittäminen. Asiakas suostui aloittamaan kuntouttavan työtoiminnan myös siksi, koska hänellä ei ollut muitakaan vaihtoehtoja, millä hän välttäisi hänen terveydentilansa kannalta epäedullisemmän vaihtoehdon, eli velvoitteen hakea kuukausittain työpaikkoja. Asiakas itse oli kuitenkin alkanut epäillä omaa jaksamistaan myös kuntouttavassa työtoiminnassa, mikä myöhemmin osoittautuikin hänelle psyykkisistä syistä haasteelliseksi. Sosiaalityöntekijä epäroi tässä yhteydessä kuntouttavan työtoiminnan käynnistämistä työkyvyn arviointivälineenä sekä sosiaalityön ottamaa vastuuta työkyvyn selvittelyistä ilman erikoislääkäriin kannanottoa. Tämä kertonee osaltaan mesotason jännitekentällä havaittavasta toimenpidekeskeisestä ilmiöstä, mikä tuli esille myös edellisen esimerkkita-pauksen kohdalla paineena (pakko) osallistaa asiakas nopeasti palveluun.

Tarkastelen sosiaalityöntekijän kuntouttavasta työtoiminnasta tekemäänsä päätöstä kuitenkin hänen valitsemastaan työntekijäorientaatiosta käsin. Tulkintani mukaan ennen erikoislääkäriin kannanottoa aloitettu kuntouttavan työtoiminnan palvelu osana työ- ja toimintakyvyn arviota ei ole tässä tapauksessa työkyvyn testaamiseen liittyvien vastuukysymysten näkökulmasta kovinkaan oleellista. Oleellisempaa on sosiaalityöntekijän valitsema työskentelyorientaatio, intentio ja hänen motiivinsa luoda asiakkaalle luottamusta, mikä käy ilmi hänen kertoessaan asiakkaalle palvelujen välttämättömyydestä. Tämä herättää asiakkaassa toivoa kuntouttavan työtoiminnan

mahdollisuuksista osana työ- ja toimintakyvyn selvittelyä ja sitä kautta toimii hänen tilannettaan edistävänä voimana.

Perustelen tulkintani sillä, että sosiaalityöntekijä oli arvioinut kuntouttavalla työtoiminnalla olevan mahdollista saada ajankohtaista tietoa asiakkaan voimavaroista suhteessa työelämään. Hän oli arvioinut palvelun tuottavan myös arvokasta tietoa asiakkaan työkyvystä lääkärin tekemän arvion pohjaksi ja todennut sen olevan samalla osallistavaa ja asiakkaan arjen rytmiä tukevaa toimintaa. Näiden perustelujen valossa kuntouttava työtoiminta asettui lopulta paremmaksi vaihtoehdoksi kuin kotiin jääminen. Tulkitseen siis sosiaalityöntekijän tekemän päätöksen kuntouttavan työtoiminnan aloittamisesta mikrotason jännitekentällä välittyneeksi asiakkaan tilannetta edistäväksi voimaksi. Edistävä voima kuvantuu asiakkaan, sosiaalityöntekijän ja yhteistyötahojen yhteisenä pyrkimyksenä saavuttaa hänen tilanteeseensa pysyvä muutos.

Vaikka asiakkaalla ilmenikin myöhemmin kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisen haasteita, on huomioitava, että palvelusta päätettiin asiakasta kuunnellen yhteisesti ja yhtenevin tavoittein, mihin vaikuttivat haastamismekanismien aktivoituminen. Sosiaalityöntekijän mukaan tapauksessa näkyy kuntouttavaan työtoimintaan aktivoimisen kaksijakoisuus. Ensinäkin sosiaalityöntekijä koki aktivoimisen vaatimisen ristiriitaisena ilman ajantasaista lääkärintodistusta tai työkyvystä tehtyä arvioita tilanteessa, missä asiakas itse koki oman työkykynsä heikoksi. Toisaalta sosiaalityöntekijä tiesi kuntouttavan työtoiminnan mahdollistavan työkyvyn testaamisen.

Kaikkiaan esimerkkitapauksesta on tulkittavissa ja löydettävissä aikuissosiaalityön aktivointityössä tyypillisesti kohdattava pakko-osallistamiseen ankkuroituva piirre, mikä kulminoituu etenkin heikossa terveydentilassa oleviin asiakkaisiin. Siinä järjestelmän kannalta on pakko olla työtön työnhakija ja osallistuttava aktivointitoimenpiteisiin, jos ei ole sairauslomatodistusta työkyvyttömyydestä. Pelkkä oma haluttomuus tai heikko terveydentila ei ole relevantti syy aktivointitoimista kieltäytymiselle, sillä järjestelmä ei näitä syitä tunnista. Tämä tuli vahvasti esille myös sosiaalityöntekijän omassa pohdinnoissa ja ylipäänsä kaikissa tapausesimerkeissä.

5.2 Yhteenveto analyseista

Tapauskuvauksissa merkittävässä roolissa olivat asiakkaiden työkyvyn puute tai heidän työkykyään heikentävät terveydelliset rajoitteet sekä niitä koskeva tieto. Sosiaalityöntekijät tunnistivat pääsääntöisesti jo työskentelynsä alkuvaiheessa asiakkaidensa kohtuuttomat ja epäoikeudenmukaiset tilanteet ja asemoituivat puolustamaan asiakkaidensa oikeuksia. He asettuivat asiakkaidensa rinnalle tukemaan heitä esimerkiksi työ- ja toimintakyvyn selvittelyprosesseissa, missä korostui sosiaalityön yhteistyön

merkitys terveydenhuollon kanssa. Sosiaalityöntekijät pyrkivät siis lähtökohtaisesti työskentelemään suhdeperustaisesti, missä heidän työskentelyään vaikeuttivat asiakkaiden terveydentilan suuret vaihtelut. Tilanteissa, missä sosiaalityöntekijöiden toiminta oli vastoin heidän omaa ammatillista ajatteluaan, toteutui **ulkoisen sisäistämismekanismi**. Tämä tarkoittaa, että näissä tilanteissa sosiaalityöntekijät joutuivat muokattamaan työskentelynsä rakenteellisiin toimintaympäristön vaatimuksiin, mikä kävi ilmi esimerkiksi kolmannen tapauksen kohdalla kuntouttavan työtoiminnan myöntämisenä. (ks. Blom & Morén 2010, 110; Matthies ym. 2021, 195.) Tapauksessa terveydellisten haasteiden vuoksi asiakkaan toimijuus oli haurasta ja asiakas alistui tilanteeseensa alkaen uskoa, että kuntouttava työtoiminta olisi hänelle hyväksi. Vasta keskeytyneen kuntouttavan työtoimintajakson jälkeen sosiaalityöntekijä oli ikään kuin oikeutetumpi toteuttamaan suhdeperustaista työskentelyään ja varmistamaan, että asiakkaan asia etenisi siten, mikä olisi hänen etunsa mukaista.

On siis havaittavissa, että kaikki esimerkkitapausten terveydeltään heikkokuntoiset työttömät, joita oli aluksi yritetty osallistaa työllisyyspalveluihin, päätyivät heille epäedullisiin tilanteisiin. Näissä tilanteissa osallistuminen ei enää vahvistanut heidän elämäntilanteitaan. Aktivoinnin velvoitteiden keskelle joutuessaan he saivat ensin kokemuksen pakko-osallistamisesta, mikä sittemmin osassa esimerkkitapauksista avasi lopulta pääsyn sosiaalityön kautta tuen ja turvaverkoston piiriin. Yksikään sosiaalityöntekijöistä ei silti tietoisesti omalla toiminnallaan edistänyt sellaisia toimia, jotka heidän ansiostaan olisi saattanut asiakkaan kohtuuttomaan tilanteeseen. Kaikkiaan tapaukset osoittivat kuitenkin myös sosiaalityöntekijöiden kuuluvan osaksi rakenteellista aktivointia korostavaa systeemiä muiden toimijoiden rinnalla. Tämä ilmeni sosiaalityöntekijöiden pohdinnoista, joissa he tunnistivat työssään ilmentyviä rakenteellisia epäkohtia. Huomion arvoista on, että suhdeperustaisen ja pitkäjänteisen sosiaalityön tarpeet jäivät lopulta kaikissa tapausesimerkeissä nopeatempoisten aktivointipoliittisten toimenpiteiden alle.

Seuraavaksi olen analyysien havainnollistamiseksi laatinut vielä käsiteluokitus-taulukot ja pakko-osallistamisen ilmiötä kuvaavan kokoavan kuvion tekemistäni keskeisistä havainnoista, jotka sisältävät analyyseissa käyttämäni sosiaalisen kerrostuman jännitekentät.

TAULUKKO 3

Aktivoituneet muutosta edistävät mekanismit mikrotasolla

Tapaus I	Tapaus II	Tapaus III	Tapaus IV
<p>Riskinottomekanismi</p> <p>Asiakkaalla syntyi luottamus sosiaalityöntekijää kohtaan ja hän suostui yhteistyöhön.</p> <p>Roolinylittämismekanismi</p> <p>Sosiaalityöntekijän ammatillinen orientaatio painottui kumppanuuteen, mistä seurasi, että asiakas kertoi avoimesti omista asioistaan. Hoitokontaktin aikana oli muodostunut potilas-lääkärisuhde.</p>	<p>Roolinylittämismekanismi</p> <p>Sosiaalityöntekijän ammatillinen orientaatio painottui kumppanuuteen ja asiakas oli avoin asioidensa kertomisessa.</p>	<p>Riskinottomekanismi</p> <p>Asiakkaalla syntyi luottamus sosiaalityöntekijää kohtaan, mistä seurasi suostuminen yhteistyöhön.</p>	<p>Haastamismekanismi</p> <p>Sosiaalityöntekijä teki asiakkaalle palvelua koskevan ehdotuksen.</p> <p>Vastakaikumekanismi</p> <p>Asiakas vastasi myönteisesti sosiaalityöntekijän ehdotukseen ja alkoi ottaa itse enemmän vastuuta tilanteensa parantamiseksi. Yhtenäiset sovitut tavoitteet. Luottamuksen herättäminen pysyvästä muutoksesta palvelujen avulla.</p>

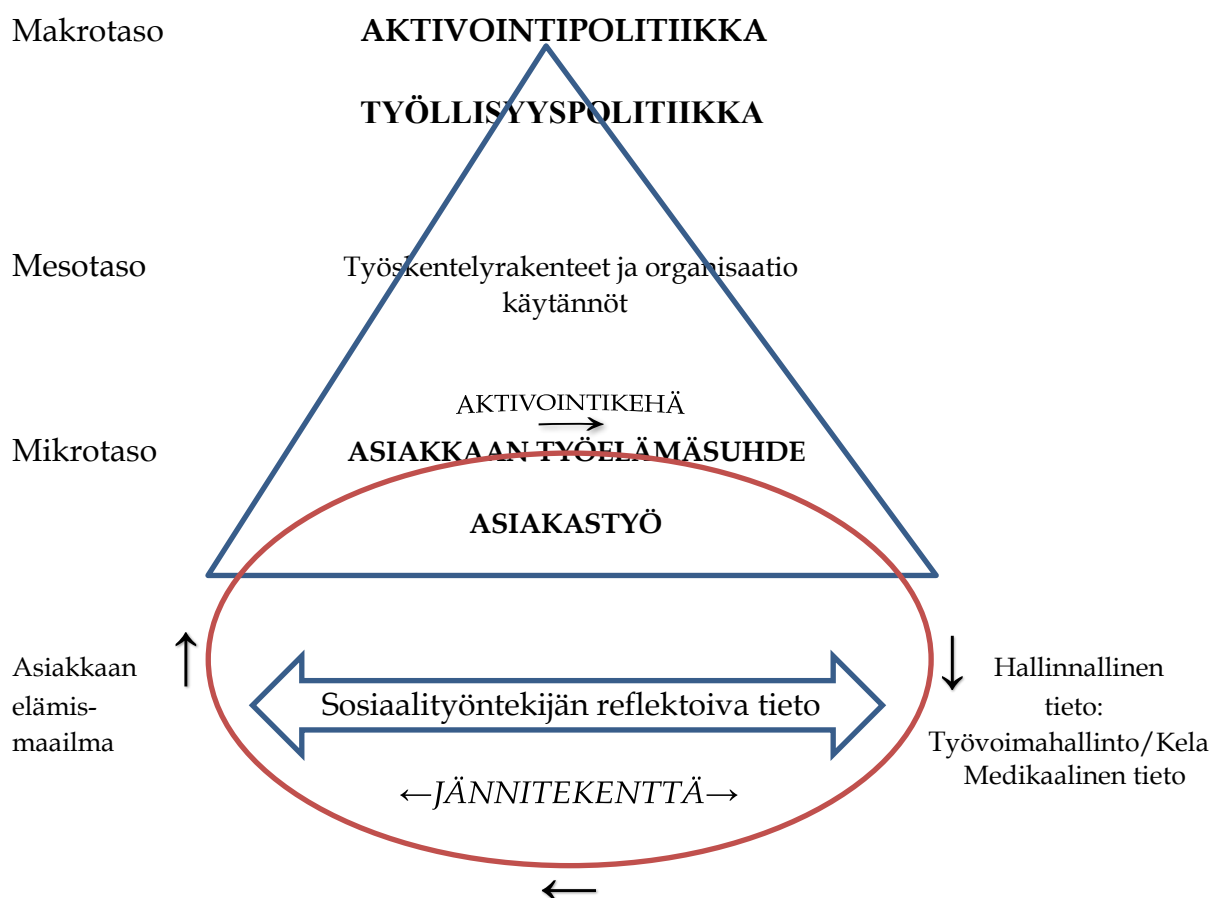
TAULUKKO 4

Mekanismin aktivoitumista estävät voimat makro- ja mesotasolla

Tapaus I	Tapaus II	Tapaus III	Tapaus IV
<p>Makrotaso</p> <p>Vaade osallistua aktiivointitoimiin heikosta terveydentilasta huolimatta.</p> <p>Hylätyt eläkepäätökset ja siitä seurannut työpaikkojen etsiminen.</p>	<p>Makrotaso</p> <p>Aktiivointiehto heti kuntoutustuen päätyttyä.</p> <p>Ulkoiset odotukset ja vaateet, joiden merkitystä asiakkaan oli vaikea sisäistää.</p> <p>Työttömyys nähtiin asiakkaan ongelmana.</p>	<p>Makrotaso</p> <p>Sakkolistat → Sosiaalityöntekijän aktiivointipaine.</p> <p>Tulosajattelu.</p> <p>Työttömyys nähtiin asiakkaan ongelma.</p>	<p>Makrotaso</p> <p>Työttömänä työnhakijana oleminen ja velvollisuus osallistua työllistämistöimiin heikosta psyykkisestä voinnista huolimatta.</p>
<p>Mesotaso</p> <p>Asiantuntija lääkäreiden tekemä terveydentilan arvio asiakasta näkemättä. Arvion perustelu kokonaisharkinnalla ja eri selvityksillä.</p>	<p>Mesotaso</p> <p>Kasvava paine löytää asiakkaalle sopiva aktiivointikriteerit täytävä suunnitelma.</p>	<p>Mesotaso</p> <p>Vakiintuneet toimintakäytännöt.</p> <p>Asiakkaalla ei ollut pääsyä tarkoituksenmukaisempaan palveluun työttömänä.</p>	<p>Mesotaso</p> <p>Toimenpidekeskeisyys.</p> <p>Sosiaalityöntekijän paine aktivoida palveluun.</p>

KUVIO 1

Pakko-osallistamisen ilmiötä kuvaava kokoava jäsennyys

Kuvio kuvaa pakko-osallistamisilmiön kokonaisuutta, miten vaikutussuhteet ulottuvat poliittiselta tasolta konkreettisiin käytäntöihin. Aktivointipolitiikassa asiakkaan työelämäsuhte on hallinnan kohteena, johon erilaiset ongelmanasettelut kiinnittyvät. Tämä tarkoittaa sitä, että ensisijaisesti työttömyys nähdään asiakkaan ongelmana, ja se määrittää auttamispyrkimyksiä. Toimijapositionsaan sosiaalityöntekijä näkee usein asiakkaan kuitenkin laajemmin hänen elämysyhteytensä jännitteiden kokonaisuudessa ja muodostaa sitä koskevaa kriittistä jännitteiden väliin sijoittuvaa refleктоivaa tietoa. Sosiaalityöntekijä siis prosessoi eri suunnista saamaansa tietoa ja muodostaa sekä arvioi käsityksiään asiakkaan tilanteesta oman ammatillisen asiantuntijuutensa pohjalta. Tämä saattaa olla ristiriidassa vallitsevien laajalti hyväksytyjen ja normatiivisten katsantokantojen kanssa. On tärkeä huomioida, miten asiakas saattaa kiertää pitkäänkin eräänlaista aktivointikehää pakko-osallistamisen syklisessä kiertokulussa.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

6.1 Suhdeperustaisen työn jännitteinen asema palvelurakenteissa

Sosiaalityön professioon ja eettisiin arvoihin kuuluvat ihmisen kohtaaminen ja sosiaalityöntekijän erityisyys ammatillisena auttajana. Ihmisen näkeminen hänen omassa elämysyhteydessään, kokonaisuudessa, ja siinä tilanteessa millaisessa sidoksessa hän on ympäristössään, on merkityksellistä, sillä sosiaalityön asiakkaaksi hän on todennäköisesti päätenyt epäedullisten toimintamallien seurauksena. Tätä ajatusta peilaten näen, että aikuissosiaalityöhön vahvasti ankkuroituneessa aktivointityössä tulisi pitäytyä kohtaavassa ja kiinnipitävämmässä työskentelyssä, mitä vahvistivat myös tarkastelemani tapauskuvaukset ja niistä tekemäni analyysit. Tapauskuvauksista oli nähtävissä, että työttömien velvoitteiden kiristyessä muutosta estäväksi ääripääksi jatkautui velvoittava osallistaminen, mitä hallitsi asiakasta etäännyttävä makro- ja mesotason hallintabyrokratia. Vastakkaiseen muutosta edistävään ääripäähän kiinnitettiin mikrotason suhdeperustainen sosiaalityö. Siinä asiakas nähtiin ja kuultiin hänen elämysyhteydessään ainutkertaisena yksilönä, jolla on ihmisarvo, riippumatta siitä, mikä on hänen yhteiskunnallinen tuotanto- tai tehokkuusarvonsa. Ääripäiden syntyyn vaikuttivat työntekijöiden valitsemat työskentelyorientaatiot.

Kaikissa esimerkkitapauksissa sosiaalityöntekijät pyrkivät auttamaan ja tukemaan asiakastaan mahdollisuuksien rajoissa, vaikka toisaalta sosiaalityöntekijöitä sitoivatkin virka-asemaansa koskevat velvoitteet. Asiakas-työntekijä suhdetta tarkasteltaessa sosiaalityöntekijät rakensivat asiakkaisiinsa luottamuksellista yhteistyösuhdetta, ja työskentely rajautui konkreettisiin kysymyksiin ja ratkaisuihin. Sosiaalityöntekijöiden intentioina ja motiiveina olivat asiakkaiden ristiriitaisten tilanteiden ymmärtäminen ja sitä kautta yhteistyön käynnistäminen terveydenhuollon suuntaan. He toisin sanoen tunsivat asiakkaidensa tilanteet, ja tiesivät, miksi asiakkaat eivät olisi

kyenneet aloittamaan mitään erityisiä työllisyyspalveluja. Samalla sosiaalityöntekijät myös huomioivat heidän huolensa toimeentulon romahtamisesta. Mikrotason aikuis-sosiaalityössä välittyi siis konkreettinen kuva sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden välisestä yhteistyöstä sekä suhde ympäröivään yhteistyöverkostoon. Tämä toi esille, että kaikki mikrotasolla aktivoituneet tukea tarjoavat mekanismit edistivät asiakkaan tilanteen paranemista.

Tapauskuvaukset kuitenkin osoittivat, että suhdeperustainen vuorovaikutteinen työ asettui palvelujärjestelmän rakenteen kanssa keskenään jännitteiseen suhteeseen (Matthies ym. 2021, 190). Etenkin pitkäaikaistyöttömyydestä kärsivien ihmisten kohdalla pelko taloudellisesta pärjäämisestä on jatkuvasti läsnä, mikä usein konkretisoituu työttömyysturvan vastikkeellisuuden ja heikon työkyvyn välisessä tasapainottelussa. Tapauskuvausten kaltaisissa pitkissä työkyvyn selvittelyprosesseissa on hyvin tyypillistä, että asiakas voi joutua vaihtamaan eri etuuksilta (sairauspäiväraha, kuntoutustuki, työmarkkinatuki) toiselle useita kertoja, mikä voi olla asiakkaalle hyvin kuormittavaa. Lisäksi näiden nivelvaiheiden kohdalla eri päätösten saamisen tarkka ajankohta ja etuuden maksupäivä ovat usein hämärän peitossa. Kuten kävi ilmi, tapauskuvausten asiakkailta talous oli pienten etuuksien vuoksi jo lähtökohtaisesti tiukalla. Silti työelämässä olevien ihmisten tavoin heidänkin on maksettava asumisensa kulut ja muut laskut eräpäivinä, jottei maksun jättäminen aiheuttaisi heille lisäkuluja ja muita helposti kasautuvia ongelmia. Taloudellinen romahtaminen voi pahimmillaan johtaa negatiiviseen syöksykierteeseen. Jokaisen tapauksen asiakas oli pienituloinen vailla taloudellisia puskureita ja heitä vaivasi terveydellisten haasteiden lisäksi alituinen huoli rahojen riittävydestä välttämättömiin kuluihin.

Palatakseni vielä varsinaisen tutkimuskysymykseni äärelle, pakko-osallistaminen kuvantui ammatillisissa käytännöissä aktivointipoliittisten tavoitteiden toteuttamisena, työllisyystoimenpiteisiin ohjaavana aktivointityönä. Asiakkaiden elämässä pakko-osallistaminen näkyi jo lähtökohtaisesti aktivoinnin piiriin joutumisena ja sitä kautta eri asteisena osallistumisena. Lähtökohtaisesti tämä asettui tapauskuvauksissa asiakkaiden tilanteiden paranemista estäväksi voimaksi. Työttömyysetuutta saadaksesen heidän oli ilmaannuttava TYP-palaveriin. Tapauskuvauksista on pääteltävissä, että pakko-osallistaminen voi viedä kohtuuttomiin tilanteisiin etenkin sellaiset asiakkaat, joiden psyykinen terveydentila on haastava. Työkokemukseni kautta olen havainnut samankaltaisen mekanismin pätevän myös päihderiippuvaisten ihmisten kohdalla. Makro- ja mesotason vaikutussuhteet näkyivät kaikissa asiakastapauksissa yksinomaan muutosta estävinä voimina.

Toisaalta aktivointiin ohjautuminen näkyi osassa tapauksista myös mahdollisuutena, mistä on pääteltävissä, että pakko-osallistamisen kautta sosiaalityön tietoisuuteen voi päätyä myös vahvasti erityisen tuen tarpeessa olevia henkilöitä. Usein he ovat paljon palveluja tarvitsevia ihmisiä, jolloin aikuissosiaalityön tarjoamat palvelut

saattavat mahdollistaa heille pääsyn tarkoituksenmukaisemman tuen piiriin, mihin he eivät ole aiemmin välttämättä osanneet, kysyneet tai tienneet hakea. Näin ollen pakko-osallistamisen kautta suunnitelmapalaverista voi muodostua asiakkaalle myös eräänlainen turvaverkko. Työssäni näen usein, miten aktivointityöhön ohjautuu pitkään työttömänä olleita erityisen tuen tarpeessa olevia henkilöitä, jotka ovat päässeet tiiviin sosiaalityön avulla akuutisti tarvitsemiensa terveydenhuollon palvelujen äärelle ja ovat ehkä juuri siitä syystä edelleen elossa.

Metterin (2012, 42) mukaan hyvinvointivaltion toimintaa säätelevät lait ja politiikkaohjelmissa ilmaistut tavoitteet, joiden ollessa voimassa ammatillinen etiikka ja ammatillinen omatunto velvoittavat työntekijöitä pitämään kiinni hyvinvointivaltion tavoitteista ja auttamiskäytännöistä. Niiden mukaan ainuttakaan ihmistä ei saa jättää heitteille, vaan jokaisesta on pidettävä huolta. Työssään sosiaalityöntekijät ovat sitoutuneet täyttämään nämä hyvinvointivaltion asettamat lupaukset. Tätä silmällä pitäen tapauskuvauksia yhdistävinä tekijöinä kaikki sosiaalityöntekijät pitivät aktiivisesti mielessään sosiaalityön eettiset näkökohdat, ja halun puolustaa asiakkaansa oikeuksia tilanteissa, joissa asiakas oli joutunut tai joutumassa kohtuuttomaan tilanteeseen.

Kaikkiaan tutkielmani tulokset osoittivat ja tekivät näkyväksi, miten aktivointipolitiikan synnyttämä pakko-osallistaminen vaikuttaa yhteiskunnan kaikkein haavoittuvimmissa tilanteissa elävien ihmisten elämään, ja kuinka se haastaa myös sosiaalityöntekijöiden toimintamahdollisuuksia ja ammattieettisiä velvoitteita. Tutkielmani tulosten valossa aktivointipolitiikka vaikuttaa kohtuuttomalta osatyökykyisten ja etenkin työkyvyttömiä ihmisten kohdalla. Aktivointipolitiikan toteuttamisvaade on ongelmallista, paitsi sen kohteena oleville ihmisille, myös työntekijöille. Tutkielmani kaikissa tapauskuvauksissa korostuivat työkyvyn puute tai työkykyä heikentävät rajoitteet. Tapauskuvauksista kävi myös hyvin ilmi, minkälaisia kamppailuja niin asiakkaat kuin sosiaalityöntekijät joutuvat käymään monimutkaisissa käytännön tilanteissa.

Kriittiseen realismiin kiinnittyneen KAIMeR-teorian avulla pystyin lisäksi käsitteellistämään ja nostamaan teoreettisesti ymmärrettävälle tasolle sosiaalisiin käytäntöihin liittyviä ilmiöitä, mitä ilman se ei olisi ollut välttämättä mahdollista. Tämä auttoi ymmärtämään työssäni havaitsemiani asioita ja epäkohtia syvällisemmin ja tulkitsemaan niitä laajempaa yhteiskunnallista kontekstia vasten. On huomioitava, että sosiaalityön ja sen kehittämisen kannalta on tärkeää tuottaa tietoa ja ymmärrystä siitä, mitä käytännön sosiaalityössä tapahtuu ja minkä vuoksi.

Lopuksi totean, etteivät tapauskuvauksia kirjoittaneet aktivointityötä tekevät sosiaalityöntekijät ole varmastikaan ainoita, jotka tiedostavat olevansa osa yhteiskunnassa vallitsevaa työttömien pakko-osallistamisen koneistoa. Mutta toisaalta emme voi ajatella niinkään, etteikö sosiaalityöntekijöillä olisi lainsäädännön asettamien tehtävien vuoksi lainkaan valtaa vaikuttaa siihen, kuinka he työtään tekevät. On selvää,

että sosiaalityöntekijä voi pitää yhtä tärkeinä oikeutuksinaan työlleen asiakkaan omia tavoitteita tai sosiaalityön tutkimuksen tuottamaa tietoa ja eettisiä lähtökohtia. Sosiaalityön mielekkyys on siinä, kun näemme, että työn kautta asiakkaan toimijuus vahvistuu ja kohtuuttomiin tilanteisiin joutumisen sijaan asiakkaan oma kokemus mielekkästä elämästä mahdollistuu. Lopulta kuitenkin tärkein toimija on sosiaalityöntekijän sijaan asiakas itse. Tästä huolimatta on otettava huomioon, että jokaisella on omat yksilölliset valmiudet suomalaisessa yhteiskunnassa toimimiseen ja sosiaalityöntekijän on nämä valmiudet tärkeä tunnistaa.

6.2 Pohdinta

Tutkielmani lähestyessä loppuaan, haluan vielä painottaa, ettei tutkielmani tavoitteena ole ollut kannustaa työttömiä "olemiseen" tai luoda käsitystä siitä, että heidän tulisi antaa saada syrjäytyä rauhassa ja itse määrittellä omien intressiensä mukaan, milloin he haluavat osallistua tai olla osallistumatta. Työttömien pakko-osallistamiseen kiinnittämäni kriittisen huomion koin kuitenkin tärkeäksi, ensinnäkin siksi, ettemme huomaamattamme päästäisi aikuissosiaalityön aktivointityötä kaventumaan pelkäämään erilaisiin toimenpiteisiin osallistavaksi työksi. Silloin olisi vaikea uskoa, että voisimme oikeasti parantaa työn vaikuttavuutta tai toiminnan tehokkuutta. Toiseksi aktivointityön kriittinen tarkastelu ja työn refleктоiminen voi ehkäistä sellaisen ilmiön syntymistä, missä epähuomiossa, hyvistä tarkoituspäristämme huolimatta, saattaisimme työntekijöinä aiheuttaa tai vahvistaa paradoksaalisella tavalla huono-osaisuutta. Toisaalta se tarkoittaisi silloin sitä, että sosiaalityöntekijöinä olisimme tahattomasti tai tietoisesti epäonnistuneet työssämme.

Tutkielmani vahvisti myös käsitystäni siitä, että aktivointityössä tulisi yhä intensiivisemmin ratkaista tai purkaa asioita ja pyrkiä sitä kautta rakentamaan luottamuksellista asiakkaan toimijuutta vahvistavaa asiakassuhdetta. Samalla se antoi toivoa mahdollisuudesta tehdä aktivointityötä myös toisin, asiakkaasta kiinnipitävämällä työotteella. Jos toimijaposition muuntuu enemmän rinnalla kulkijan suuntaan, on työ asiakaslähtöisempää psykososiaalista muutostyötä. Tällöin sosiaalityöntekijän keskeisenä tehtävänä on suojata asiakasta tilanteen niin edellyttäessä erilaisilta aktivointivaateilta, jos vallitsevalla hetkellä ei ole perusteltua pakko-osallistaa asiakasta mihinkään. (Perttula 2021, 97.) On aivan liian helppo ajatella, että jokainen aikuinen työtön on viimekädessä vastuussa itsestään ja omista valinnoistaan. Vaikka asiakkaan käyttäytymistä ei voi aina käsittää tai hyväksyä, on ymmärrettävä, että käyttäytymisellään ihminen pyrkii johonkin (Eskola Viheriäranta 1983, Kotirannan 2012, 59 mukaan). Juuri tämä tekee aktivointityöstä vaikeaa.

Toisaalta asiakkaalla on itsemääräämisoikeuden nojalla lupa valita itse oma polkunsaa, jota hän on päättänyt kulkea, mutta työttömyysturvaa tai toimeentulotukea saavana ja aktivointipoliittisten tavoitteiden näkökulmasta välttämättä ei (mm. Keskitalo & Karjalainen 2013; Näre & Näre 2022). Joskus valittu polku voi johtaa epäedullisiin tilanteisiin. Aktiivisen osallistamisen sijaan, sosiaalityöntekijän velvollisuutena on kuitenkin aukaista asiakkaalle näkymää erilaisiin vaihtoehtoihin, motivoida ja kannustaa sekä tarjota mahdollisuuksia, joista asiakas ei välttämättä ole edes tietoinen. Sellaistahan on vaikea valita, josta ei tiedä. Näyttäisi myös siltä, että sosiaalityö Suomessa ei ole täysin arvovapaata, vaikka sosiaalityöntekijöinä sen sellaiseksi helposti miellämmekin. Voidaan esimerkiksi kysyä, voiko aktivoitavana oleva sosiaalityön asiakas itse päättää haluaako hän töihin vai ei.

Palaan vielä hetkeksi sosiaalityön aktivointityössä ehkä eniten käytettyyn ja viimesijaiseksi palveluksikin suhteessa julkisiin työvoimapalveluihin säädettyyn kuntouttavan työtoiminnan palveluun. Kyseinen palvelu on sinänsä poikkeava sosiaalipalvelu, sillä se joskus erheellisesti rajataan tavalliseen palkkatyöhön. Kuntouttavan työtoiminnan perimmäinen tarkoitus on toimia palveluna, mihin asiakasta aktivoidaan, mikäli ensisijaisina pidetyt julkiset työvoimapalvelut tai työ eivät ole asiakkaalle soveltuvia hänen työ- ja toimintakykynsä asettamien rajoitustensa vuoksi. Toisin sanoen, kun muut vaihtoehdot ovat jo käytetty. Tämä nousi vahvasti esille myös tapauskuvauksista. Parhaimmillaan kuntouttava työtoiminta on erinomainen palvelu, jos siihen määritellyt tavoitteet ovat selkeitä ja palvelua ei päästetä jatkumaan liian pitkään, vaan samanaikaisesti kartoitetaan aktiivisesti myös muita työ- ja toimintakykyä edistäviä vaihtoehtoja.

Etenkin nuorten aikuisten kohdalla tämä on erityisen tärkeä huomioida, jottei palvelu pääsisi liian pitkään jatkuessaan korottamaan kynnystä hakeutua avoimille työmarkkinoille tai pahimmillaan jopa laitostamaan heitä. Nähdäkseni tämä on suurin sudenkuoppa, missä osallistuminen voi kääntyä heidän toimijuuttaan ja yhteiskunnallista osallisuuttaan rajoittavaksi tekijäksi. Liian pitkään jatkuessaan palvelu voi estää henkilön omien tavoitteiden kuulluksi tulemisen, jonka seurauksena henkilö vähitellen luopuu omista tavoitteistaan, koska ei enää usko niiden olevan itselleen mahdollisia. Tiedän nuoria aikuisia, jotka ovat voineet olla kuntouttavan työtoiminnan palvelussa kymmenenkin vuotta. Pahimmillaan se voi siis toimia mekanismina, joka vie henkilöltä uskon hänen mahdollisuuksistansa päästä palkkatyöhön. Silloin se voi syrjäyttää ihmisen pysyvästi työelämäosallisuudesta, vahvistaa työttömän identiteettiä ja toimia osana työelämän ulkopuolelle jäämisen eetosta.

Sosiaalityötä ja terveydenhuoltoa verrattaessa keskenään, ohjaututaan molempien piiriin lähtökohtaisesti omasta tahdosta ja palvelujen vastaanottaminen on vapaaehtoista. Jos asiaa tarkastelee pakon näkökulmasta, ovat kriteerit pakkohoitoon

terveydenhuollossa huomattavasti tiukemmat kuin tilanteissa, joissa ihminen ei käytännöllisesti katsoen voi kieltäytyä sosiaalityöstä saamatta siitä itselleen yhteiskunnan asettamia sanktioita. Niin kauan, kun perustoimeentulotukea saava työkäinen ohjataan ilmoittautumaan työnhakijaksi, joutuu hän ennen pitkää työttömyyden pitkittyessä tekemisiin sosiaalityön kanssa, halusipa hän sitä tai ei.

On silti muistettava, että sosiaalityöntekijänä ja viranomaisena, työntekijän tulee noudattaa aina lakeja, eikä hän voi ohjata asiakasta laittomuuksiin. Välillä sosiaalityöntekijä voi joutua ohjaamaan asiakastaan kuitenkin johonkin sellaiseen, mikä tunnetaan asiakkaasta epämukavalta. Sosiaalityöntekijän vähimmäisvaatimuksena on kuitenkin huolehtia, ettei hän ainakaan tietoisesti omalla toiminnallaan edistä sellaisia toimia, joiden jo etukäteen voisi arvioida tuottavan ihmiselle kohtuuttoman tilanteen. Sosiaalityöntekijän tulisi pikemminkin viranomaisena käyttää valtaa, joka hänellä on käytössään puolustaakseen asiakastaan kohtuuttomilta tilanteilta, silti realismi säilyttäen. Onneksi sosiaalityöntekijän rooli aktivointityössä ei ole asettaa sanktioita, vaan olla ennemminkin mahdollistamassa ja ennakoimassa tilanteita sekä avaamassa asiakkaalle valintojen seurauksia siten, että asiakas voi halutessaan valita välillä myös toisin kuin mihin on tottunut.

Sosiaalityössä työskennellään usein niin kutsuttujen pirullisten ongelmien äärellä, joihin ei ole olemassa yksiselitteisen oikeita ratkaisuja. Sosiaalityössä ei siis voida koskaan etukäteen saavuttaa lopullista varmuutta siitä, minkälaiseen lopputulokseen suunnitelmaan kirjatut asiat kunkin asiakkaan kohdalla johtavat. Sosiaalityöntekijäkin on vain yksittäinen ihminen ja inhimillisine puolineen myös erehtyväinen. Keskustelin erään kollegani kanssa siitä, että on epäeettistä ylläpitää käsitystä, että suomalainen yhteiskunta mahdollistaisi kaikkien osallisuuden työelämään kaikissa tilanteissa. Vaikka osatyökykyisiä toivotaan enenevässä määrin mukaan työelämään veronmaksajiksi ja vaikka heidän toivoisi jokaisen pääsevän osalliseksi työelämään niin halutessaan, on työntekijöille työmarkkinoilla asetetut vaatimukset kohonneet vuosi vuodelta. Vaikka työtehtävä itsessään olisi sellainen, että osatyökykyinen siitä selviäisi, on viimeistään häneltä vaadittu työtahti niin kova, ettei monikaan heistä tule pidemmän päälle työstä selviämään. Tehokkuusajattelu on tässä mielessä monissa tilanteissa viety äärimilleen. Riskinä on, että osatyökykyisenä ihminen joutuu loputtomaan kierteeseen, jossa työttömyysjaksot, aktivointitoimet ja määräaikaiset palkkatukityöjaksot vuorottelevat. Tämä tekee elämästä taloudellisesti epävarmaa, eikä sitä voi suunnitella samaan tapaan kuin palkkatyössä ollessa, missä toimeentulo on pidemmällä tähtäimellä turvattu.

Lopuksi haluan vielä todeta, että pakko-osallistamisen ilmiön tutkiminen sosiaalityön ammatillisissa käytännöissä on tarjonnut eittämättä mielenkiintoisen mahdollisuuden myös oman työni tarkasteluun. Samalla se nosti esiin jatkotutkimusidean pakko-osallistamisen tarkastelemisesta poliittisen vallan ja hallinnan näkökulmasta.

Tähän ranskalaisen yhteiskuntateoreetikko Michel Foucault'n valtateoreettiset näkemykset ja hallinnan analytiikka voisivat tarjota mielenkiintoisia teoreettisia mahdollisuuksia. Hallinnan analytiikalla saattaisi olla mahdollista pureutua syvällisemmin työntekijäkansalaisuuden eetosta tuottaviin käytäntöihin.

LÄHTEET

- Bhashkar, Roy (1986): *Scientific Realism and Human Emancipation*. London: Verso.
- Bhaskar, Roy (1978): *A Realist Theory of Science*. 2. painos. Brighton: Harvester Press
- Blom, Björn & Moren, Stefan (2010): Explaining social work practice. The CAIMeR theory. *Journal of social work*. 10:1, 98–119. Saatavilla <<https://journals-sagepub-com.ezproxy.jyu.fi/doi/10.1177/1468017309350661>>, luettu 12.12.2022
- Blom, Björn & Moren, Stefan (2003): Insatser och resultat. Om utvärdering i socialt arbete. *Institutioner för socialt arbete* 48. Umeå universitet, 56–57, 129–131.
- Blom, Björn & Moren, Stefan (2007): *Insatser och resultat i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Blom, Björn & Moren, Stefan (2015): *Teori för socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur, 63–64.
- Brunila, Kristiina, Hakala, Katariina, Lahelma, Elina & Teittinen, Antti (toim.): *Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot*. Gaudeamus University Press, Helsinki 2015. Saatavilla <<https://www.ellibslibrary.com/book/9789524957908>>, luettu 7.2.2023
- Danermark, Berth, Ekström, Mats, Jakobsen, Liselotte & Karlsson, Jan Ch (2002): *Explaining Society. Chritical realism in the social sciences*. London & New York: Routledge.
- Ekholm, Elina & Teittinen, Antti: Työntekijäkansalaisuuden esteet ja edellytykset – johtopäätöksiä ja pohdintaa. Teoksessa Ekholm, Elina & Teittinen, Antti *Vammaiset nuoret ja työntekijäkansalaisuus. Osallistumisen esteitä ja enellytyksiä. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia* 133. Kelan tutkimusosasto. Helsinki 2014, 90–92.
- Eriksson, Päivi & Koistinen, Katri (2005): *Monenlainen tapaustutkimus*. Kuluttajatutkimuskeskus. Julkaisuja 4:2005. Helsinki. Saatavilla <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153032/Tutkimuksia%20ja%20selvityksi%c3%a4_11_2014_%20Monenlainen%20tapaustutkimus_Eriksson_Koistinen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, luettu 12.12.2021
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2014): *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. (10. painos) Tampere: Vastapaino
- Eskola, Marjatta & Viheriäranta, Kaija: *Keskustelua sosiaalityön metodista*. Teoksessa Kananoja, Aulikki (toim.): *Sosiaalityön vuosikirja* 1983. Sosiaalityöntekijäin Liitto ry. Helsinki 1983, 27–43.
- Hallituksen esitys (HE 183/2014) eduskunnalle laiksi työllistymistä edistävästä monialaisesta yhteispalvelusta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140183>> luettu 21.11.2022
- Harder, Henry: *Explanatory case study*. Teoksessa Mills, Albert J., Durepos, Gabrielle, Wiebe, Elden (toim.): *Encyclopedia of case study research*. Sage. Thousand Oaks, CA, Vol. 2, 2010, 370–371.

- Hiilamo, Heikki (2014): Voiko osallistava sosiaaliturva lisätä osallisuutta? Yhteiskuntapolitiikka 79, 82–86. Saatavilla
<<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/114852/hiilamo.pdf?sequence=1>>, luettu 21.11.2022
- Isola, Anna-Maria, Kaartinen, Heidi, Leemann Lars, Lääperi, Raija, Schneider, Taina, Valtari, Salla ja Keto-Tokoi, Anna (2017): Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Työpaperi 33, 3–5.
<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/135356/URN_ISBN_978-952-302-917-0.pdf?sequence=1>, luettu 15.11.2022
- Jokinen, Eeva: Sote- seikan sukupuoli. Teoksessa Eskelinen, Teppo., Harjunen, Hannele, Hirvonen, Helena & Jokinen, Eeva (toim.): Tehostamistalous. SoPhi, Jyväskylä 2017, 52–75. Saatavilla
<<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/53297>>, luettu 25.11.2022
- Jyväskylän yliopisto (2021): Tietosuojailmoitus tutkimuksesta tutkimukseen osallistuvalla. Tietosuoja-asetus (679/2016) 12–14, 30 artikla. Saatavilla
<https://www.jyu.fi/edpsy/fi/tutkimus/tutkimushankkeet/kotisivut/tessi/tietoa-tutkittaville/tessi_2020-2021_tietosuojailmoitus_24-5-2021-1.pdf>, luettu 29.1.2023
- Kansaneläkelaitos (2023): Työmarkkinatuen laskutus kunnilta. Saatavilla
<<https://www.kela.fi/yhteistyokumppanit-kunnat-tyomarkkinatuen-laskutus>>, luettu 6.2.2023
- Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu: Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka. Teoksessa Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.): Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikka Suomessa. Juvenes Print, Suomen Yliopistopaino Oy, Tampere 2013, 7–19. Saatavilla
<<https://www.julkari.fi/handle/10024/104433>>, luettu 21.11.2022
- Kokko, Riitta-Liisa: Työllistymissuunnitelun piirteitä monialaisessa yhteispalvelussa. Teoksessa Rajavaara, Marketta, Määttä, Anne, Kokko, Riitta-Liisa & Tarkiainen, Laura (toim.): Aktivointipolitiikkaa yhteisin palveluin. Näkökulmia työllistymistä edistävään monialaiseen yhteispalveluun. Erweko, Kela tutkimus Helsinki 2019, 104–121.
- Kotiranta, Tuija (2008): Aktivoinnin paradoksit. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 339. Saatavilla
<<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/18004>>, luettu 15.11.2022
- Laine, Markus, Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka: Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria. Teoksessa Laine, Markus, Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.): Tapaustutkimuksen taito. Gaudeamus University Press. HYY Yhtymä 2007, Helsinki, 9-40. Saatavilla
<<https://www.ellibslibrary.com/book/9789524956970>>, luettu 16.12.2022
- Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta (916/2012). Saatavilla
<<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120916>>, luettu 21.11.2022
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001). Saatavilla
<<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010189#L1P3>>, luettu 21.11.2022

- Laki työllistymistä edistävästä monialaisesta yhteispalvelusta annetun lain muuttamisesta (935/2022). Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2022/20220935>>, luettu 5.2.2023
- Matthies, Aila-Leena (2017): Osallistumisen lupaus ja petos hyvinvointipalveluissa. Sosiologia 54-2. Saatavilla <[https://www.doria-fi.ezproxy.jyu.fi/handle/10024/157846](https://www.doria.fi/ezproxy.jyu.fi/handle/10024/157846)>, luettu 15.11.2022
- Matthies, Aila-Leena, Svenlin, Anu-Riina, Viitasalo, Katri ja Rantamäki, Niina (2019): Aikuissosiaalityön tietopohja KAIMEr-teorialla tulkiten. Jyväskylän yliopisto/ Kokkolan yliopistokeskus Chydenius. PRO SOS Uudenlaista sosiaalityötä yhdessä rakentamassa -hanke. Saatavilla <<https://www.prosos.fi/sosiaalinen-raportointi-ja-tietoperusta/>>, luettu 12.2.2023
- Metteri, Anna (2012): Hyvinvointivaltion lupaukset ja kohtuuttomat tapaukset. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Saatavilla <<https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/66973/978-951-44-8956-3.pdf>>, luettu 15.11.2022
- Mänttari van-der Kuip, Maija (2015): Work-related Well-being among Finnish Frontline Social Workers in an Age of Austerity. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 534. Jyväskylän yliopisto. Saatavilla <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/45924/978-951-39-6191-6_vaitos29052015.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 27.11.2022
- Näre, Sari & Näre, Lena (2022): Työttömyys sattuu. Arjen kamppailuja työllistämistoimien rattaissa. Tallinna: Gaudeamus Oy.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo: Transformation of participation politics and social citizenship in Finnish welfare governance. Teoksessa Matthies, Aila-Leena & Uggehoj, Lars (toim.): Participation Marginalisation and Welfare Services, Concepts, Politics and Partices Across Europe. Farnham: Ashgate 2014, 95–112. Saatavilla <<https://ebookcentral.proquest.com/lib/jyvaskyla-ebooks/reader.action?docID=1570491>>, luettu 25.11.2022
- Närhi, Kati, Kokkonen, Tuomo & Matthies Aila-Leena: Nuorten aikuisten miesten osallisuuden ja toimijuuden reunaehdot sosiaali- ja työvoimapoluissa. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Vastapaino, Tampere 2013, 113–145.
- Närhi, Kati, Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena (2014): Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. Janus 22:3, 227–244. Saatavilla <<file:///C:/Users/Matti/Downloads/51212-Artikkelin%20teksti-44890-1-10-20150613.pdf>>, 15.11.2022
- Pawson, Ray & Tilley, Nicholas (1997): Realistic Evaluation. London: Sage Publications.
- Pekkarinen, Elina & Tapola-Haapala, Maria: Kriittinen realismi sosiaalityössä – tiedontuotannosta emansipaatioon. Teoksessa Mäntysaari, Mikko, Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (toim.): Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus 2009, 183-208.
- Peltola, Taru: Empirian ja teorian vuoropuhelu. Teoksessa Laine, Markus, Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.): Tapaustutkimuksen taito. Gaudeamus

- University Press, HYY Yhtymä, Helsinki 2007, 111–129. Saatavilla <<https://www.ellibslibrary.com/book/9789524956970>>, luettu 2.1.2023
- Perttula, Rauno (2015): Syrjäytymispuhe hallinnan strategiana opiskelijahuollon sosiaalityössä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 517. Saatavilla <<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/45264>>, luettu 12.12.2022
- Perttula, Rauno: Nuorten aikuisten parissa tehtävä sosiaalityö. Teoksessa Matthies, Aila-Leena, Svenlin, Anu-Riina, & Turtiainen, Kati (toim.): Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus. Gaudeamus Oy, Tallinna 2021, 86–100.
- Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno: Osallisuus ei ole keino tai väline, palvelut ovat! Osallisuuden rakentuminen 2010-luvun tavoite ja toimintaohjelmissa. Teoksessa Era, Taina (toim.): Osallisuus oikeutta vai pakkoa. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156. Suomen yliopistopaino Oy – Juvenes Print 2013, 12–34. Saatavilla <<https://www.theseus.fi/handle/10024/64153>>, luettu 21.11.2022
- Rajavaara, Marketta, Määttä, Anne, Kokko, Riitta-Liisa, & Tarkiainen, Laura: Työllistymistä edistävä monialainen yhteispalvelu tutkimuskohteena. Teoksessa Rajavaara, Marketta, Määttä, Anne, Kokko, Riitta-Liisa & Tarkiainen, Laura (toim.): Aktivointipolitiikkaa yhteisin palveluin. Näkökulmia työllistymistä edistävään monialaiseen yhteispalveluun. Erweko, Kela tutkimus Helsinki 2019, 154–165.
- Rajavaara, Marketta, Määttä, Anne, Kokko, Riitta-Liisa, Saikku, Pepi. & Tarkiainen, Laura: Aktivoivat palvelukokonaisuudet muuttuvassa palvelujärjestelmässä. Teoksessa Rajavaara, Marketta, Määttä, Anne, Kokko, Riitta-Liisa & Tarkiainen, Laura (toim.) Aktivointipolitiikkaa yhteisin palveluin. Näkökulmia työllistymistä edistävään monialaiseen yhteispalveluun. Erweko, Kela tutkimus Helsinki 2019, 8–23.
- Rissanen, Päivi: Asiakasosallisuus aikuissosiaalityön asiakassuhteessa. Teoksessa Matthies, Aila-Leena, Svenlin, Anu-Riina & Turtiainen, Kati (toim.): Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus. Gaudeamus Oy Tallinna 2021, 137–148.
- Saari, Juho & Behm, Miia: Aktivoitu yhteiskunta – Viimesijainen sosiaaliturva 2000-luvun yhteiskunnassa. Teoksessa Saari, Juho (toim.): Sosiaaliturva riippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa. Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Tampere 2017, 117–154. Saatavilla <<https://trepo.tuni.fi/handle/10024/100775>>, luettu 15.11.2022
- Sahiluoto, Tuula (2018): Kokemuksia osallisuudesta. Kelassa asioineiden erityistä tukea tarvinneiden asiakkaiden haastattelututkimus. Sosiaalitieteiden laitos Turun yliopisto. Topsos-Sosiaalivakuutuksen ammatillinen lisensiaattitutkimus, 33–34. Saatavilla <https://www.utu.fi/sites/default/files/public%3A/media/file/Tuula_Sahiluoto.pdf>, luettu 15.11.2022
- Sayer, Andrew (2000): Realism and Social Science. London: SAGE Publications.
- Schugk, Jan (2022): Toiminnalliset häiriöt ja työkyvyttömyys. Työterveyslääkäri. Suomen Työterveyslääkäriyhdistys ry:n lehti 4/2022, 36–38.

- Siisiäinen, Martti (2015): Osallisuus ja osallistuminen. Aspa. Saatavilla <<https://www.aspa.fi/tietoa-aspasta/ajankohtaista/osallisuus-ja-osallistuminen/>>, luettu 12.2.2023
- Siisiäinen, Martti (2014): Four Faces of Participation. Teoksessa Matthies, Aila-Leena & Uggerhoej, Lars (toim.) Participation, marginalisation and welfare services – concepts, politics and practices across European countries. Surrey: Ashgate, 29–45. Saatavilla <<https://ebookcentral.proquest.com/lib/jyvaskyla-ebooks/reader.action?docID=1570491>>, luettu 28.11.2022
- Suomisanakirja (2023): Saatavilla <<https://www.suomisanakirja.fi/osallisuus>>, luettu 5.2.2023
- Svenlin, Anu-Riina, Matthies, Aila-Leena & Turtiainen, Kati: Johdanto. Aikuissosiaalityö ja KAIMEr-teoria sen tietopohjan jäsentäjänä. Teoksessa Matthies, Aila-Leena, Svenlin, Anu-Riina, & Turtiainen, Kati (toim.): Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus. Gaudeamus Oy, Tallinna 2021, 7–26.
- Tela (2023): Työkyvyttömyyseläkkeet ja vakuutuslääkärit. Saatavilla <<https://www.tela.fi/ajankohtaista/qa-tietopaketti/tyokyvyttömyyselakkeet-ja-vakuutuslaakarit/>>, luettu 15.2.2023
- Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (2023): Osallisuuden edistäminen. Saatavilla <<https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/osallisuuden-edistaminen>>, luettu 5.2.2023
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli (2009): Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Tuominen, Tuula: Arjen toimijuus aikuissosiaalityön nuorilla miesasiakkailta. Teoksessa Matthies, Aila-Leena, Svenlin, Anu-Riina & Turtiainen, Kati (toim.) Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus. Gaudeamus Oy, Tallinna 2021, 101–117.
- Työ- ja elinkeinoministeriö (2022): Työ- ja elinkeinoministeriön ohje työnhakijan palveluprosessista ja työnhakuvelvollisuudesta. VN/10520/2022. Saatavilla <<https://finlex.fi/fi/viranomaiset/normi/540001/48159>>, luettu 26.11.2022
- Työmarkkinatori (2023): Karenssi. Saatavilla <<https://tyomarkkinatori.fi/henkiloasiakkaat/tyottomyyturva/karenssi>>, luettu 30.1.2023
- Työttömyysturvalaki (1290/2002). Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20021290>>, luettu 26.11.2022
- Vuori, Jaana (2022): Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja. Laadullinen sisällönanalyysi. Tietoarkisto. Saatavilla <<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/laadullinen-sisallanalyysi/>>, luettu 26.11.2022
- Välimaa, Outi (2010): Kategoriat ongelman selontekoina. Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Tampere: Tampereen yliopisto. Sosiaalityön väitöskirja, Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Saatavilla <<https://trepo.tuni.fi/handle/10024/66710>>, luettu 21.11.2022

LIITTEET

LIITE 1. Kirjoituspyyntö sosiaalityöntekijöille

Pro gradu -tutkielmaa varten aikuissosiaalityön aktivointityötä tekeville sosiaalityöntekijöille osoitettu kirjoituspyyntö

Tutkimuksen tarkoitus

Pro gradu -tutkielmani teemana ja tarkastelunäkökulmana on pitkäaikaistyöttömien aktivointia koskeva haaste, missä työtöntä veloitetaan osallistumaan työllisyys- kuntoutus- tai sosiaalipalveluihin, joihin hän itse ei halua osallistua terveydellisistä tai muista syistä omaehtoisesti. Tutkielmassani tämän kaltaista osallistamista kutsun pakko-osallistamiseksi. Tutkielmassani tarkastelen, miten pakko-osallistamisen mahdolliset epätarkoituksenmukaiset tai haitalliset seuraukset konkretisoituvat aikuissosiaalityön asiakastapauksissa ja ammatillisissa käytännöissä. Tutkielmani kautta saatavalla tiedolla on tarkoitus tuottaa sanallinen ja selkeästi ymmärrettävä kuvaus pakko-osallistamisen vaikutuksista asiakkaiden tilanteisiin ja työntekijöiden kokemuksiin.

Vastaamisohje

Palauta mieleesi aktivointityössäsi eteen tullut kohtuuttomaksi ja epäoikeudenmukaiseksi kokemasi asiakastapaus, milloin pitkäaikaistyötön asiakkaasi on mielestäsi joutunut pakko-osallistamisen kohteeksi ja päätynt sen seurauksena sellaiseen hänelle epäedulliseen tilanteeseen, missä osallistuminen ei ole enää vahvistanut hänen elämäntilannettaan tai toimijuuttaan. Vastaa ensin kaikkiin lomakkeen perustietokysymyksiin mieleesi palauttamasi asiakastapauksen pohjalta, minkä jälkeen pyydän kuvailemaan kyseisen asiakastapauksen ja aktivointitilanteen työntekijäpositiivista näkökulmasta, miten pakko-osallistaminen asiakkaasi kohdalla konkretisoitui ja miten hän tässä tilanteessa toimi. Kerro lopuksi lyhyesti, millaisia ajatuksia kuvailemasi aktivointitilanne sinussa herätti suhteessa järjestelmän asettamiin toimintakäytäntöihin? Voit käyttää tukiaineistona asiakkaastasi kirjaamiasi dokumentteja.

Tutkielmassa kerättyjä tietoja ja tutkielman tuloksia käsitellään luottamuksellisesti tietosuojalainsäädännön edellyttämällä tavalla. Tietoja ei voida tunnistaa tutkielmaan liittyvistä tutkimustuloksista, selvityksistä tai julkaisuista. Jos tutkielmassa on välttämätöntä käyttää suoria sitaatteja, on ne oltava sellaisia, joista henkilöä ei voida tunnistaa. Jos tietoja on tarkoitus poikkeuksellisesti julkaista niin, että henkilö voidaan tunnistaa, tähän pyydetään nimenomainen suostumus. Tutkielmaan osallistuvien sosiaalityöntekijöiden mahdolliset nimet jäävät ainoastaan tutkijan tietoon. Myös tapauskuvausten tutkimusraportoinnissa kertomusten kannalta epäolennaisia tietoja muutetaan niin, etteivät tapaukset ole tunnistettavissa. Tutkielmassa asiakastapauksia peilataan olemassa olevaan tutkimus/ teoreettiseen tietoon. Asiakastapauksista voidaan käydä myös ryhmäkeskustelua tapauskertomuksessa kuvattujen asiakkaiden parissa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden kanssa. Tutkielman tulokset ovat osa Pro gradu -tutkielmaa, mikä tarkistetaan ja mistä annetaan arvosana. Saatuja tuloksia voidaan hyödyntää muun muassa rakenteellisen sosiaalityön argumentaatioissa.

Älä kirjaa asiakkaasi tunnistetietoja!

Pyydän vastaustasi 15.1.2023 mennessä

Kiitos vaivannäöstäsi.

¹ Pakko-osallistamisen kohteena oleva pitkäaikaistyötön on yleensä passiivinen osallistuja, joka ei terveydellisistä tai muista syistä kykene tai halua osallistua tarjottuihin palveluihin. Tästä huolimatta häntä voidaan kehottaa tai velvoittaa, usein työvoimapolittisista syistä, osallistumaan työllistymistä edistäviin palveluihin tai muihin toimenpiteisiin. Pakko-osallistaminen voi näyttäytyä sosiaalityön asiakkaalle ylhäältä alaspäin eri aktivointipoliittisten veloitteiden sekä työllisyyden edistämiseen tähtäävien asiakassuunnitelmien kautta tapahtuvana osallistavana toimintana.

VASTAAJAN TAUSTATIEDOT

Nimi ja yhteystiedot:

- 1. Työalueesi:**
- 2. Vastaamisajankohta (numeroin):**

ASIAKKAAN TAUSTATIEDOT

- 3. Ikä:**
- 4. Sukupuoli:**
- 5. Asiakkaan toimeentulo:**
- 6. Asiakkaan mahdolliset sairaudet tai muut työllistymistä estävät seikat:**
- 7. Työllistymistä edistäviin palveluihin aktivoimisen perusteet:**
- 8. Asiakkaan kertoma syy, miksi hän ei tarjottuihin palveluihin mielestään kykene tai halua:**
- 9. Osallistamisen hyödyt tai mahdolliset haitalliset seuraukset asiakkaalle:**

ASIAKASTAPAUSKUVAUS (vapaamuotoinen kuvaus aktivointitilanteesta työntekijäpositiosi näkökulmasta, miten pakko-osallistaminen asiakkaasi kohdalla konkretisoitui ja miten hän tässä tilanteessa toimi).

Millaisia ajatuksia kuvailemasi aktivointitilanne sinussa herätti suhteessa järjestelmän asettamiin toimintakäytäntöihin?